

БОРІТЕСЯ - ПОБОРЕТЕ!

ЗАБОРДОННИЙ ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ
ПАРТІЇ СОЦІЯЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ.
:: ПІД РЕДАКЦІЄЮ КОМІТЕТУ ::

ЗМІСТ:

- Мих. Грушевський. — Драгоманов в політичній і національній розвитку українства, ст. 1.
- Мик. Шаповал. — Соціалістичний світогляд М. П. Драгоманова, ст. 15.
- Павло Христюк. — Провина перед українською революцією (В. Винниченко. Відродження нації чч. I, II, III), ст. 36.
- Факти та документи. — Становище на Україні (зі слів гг. Мануїльського й Барана, членів мирової делегації У. Р. С. Р. в Ризі), ст. 67.
- Пам'яті погибших товаришів. — Гнат Митайличенко, ст. 77.
- Хроніка, ст. 79.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

H. TSCHETSCHEL, WIEN, XIX., HOFZEILE NR. 27

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Оголошення Секретаріату За- кордонної Делегації У. П. С.-Р.

Секретаріат Закордонної Делегації У. П. С.-Р. сим подає до загального відома:

I. Список перебуваючих за кордоном осіб, виключених в У. П. С.-Р.:

1. Микола Залізняк	} виключені III партійною кон-
ференцією за кордоном,
2. Микола Ковалевський	
3. п. Кедровський	
4. п. Плевако, виключений IV партійним з'їздом.	

II. Всі ті члени У. П. С.-Р., які до 1 лютого 1921 р. не зареєструються в Секретаріаті Закордонної Делегації (Граба, VII, ul. Dobrovského, 28, A. Žukovský), перестануть вважатися Зак. Дел. за членів У. П. С.-Р.

20 грудня 1920 р.

О. Жуковський,

Секретар Зак. Дел.

Памяти М. П. Драгоманова.

Двадцятипятилітні роковини смерти.

Мих. Грушевський.

Драгоманов в політичній і національній розвитку українства.

Сього року (20. н. ст. червня) минуло двадцять п'ять літ з дня смерті Драгоманова. Давня надія, що в сю річницю можна буде вернути на Україну кости славного вигнанця і всім народом, па своїй, виволонений землі віддати честь його ділу, не справдилася. Рік доходить свого краю, і нема чого сподіватися сеї можливости в скаженім танцю різних сил, що силкуються володіти Україною без волі її трудового народу. В иньшій часі, в кращих умовах відбудеться ся всенародна повинка по славнім борці за його права. Але і в иньшніх обставинах, серед розпорощення українських сил, в тяжких умовах еміграції, котрих гірку чашу випив колись Покійник, завидуючи тим, що кінчили своє життя на шибениці і під стінкою, але на рідній землі,*) — і тут, і тепер в час приходить нам ся річниця. Віддаючи честь трудови і стражданню славного провідника, ми і для себе і для свого діла знайдемо багато користного і цінного, коли, відірвавшись на хвилию від турбот иньшнього дня, перенесемося гадками в ту обстанову, в котрій працював, боровся й доходив своїх завдань Покійний. Дасть се нам не тільки розраду й науку. Подасть змогу провірити провідні завдання нашої праці по тим завданням, які ставили наші попередники чверть століття, півстоліття тому, — випростувати допущені зіг'язки, знайти дійсну міру осягнутого і поставити в чергу свої найближші завдання. Богата духова спадщина Покійного, його широкое знанне, його великий досвід, дійсно, дають для того велику спромогу.

Діяльність Драгоманова, не вважаючи на передчасну смерть, в розцвіті його духових сил і сильної творчости, обіймає з лишком тридцять літ, і два останні десятиліття, 1875—1895, він був справжнім духовим провідником України, в сфері політичній й культурній роботи. Його діяльність в сим часі творить незвичайно важний крок в розвою нашої політичній й національній свідомости. Після різних вагань і збочинь 1860 і 1870-х рр. Драгоманов виводить її знову на

*) Перший лист до Князя 1886. р. — Листи до Ів. Франка, с. 158.

рівний шлях політичного і соціального будівництва, витичені нашими великими учителями з кирило-мефодіївського брацтва, до тих вказаних ними завдань, які прийшлося реалізувати аж нам, в першій російській революції, і особливо в сій другій, великій світовій кризі.

Довга практична робота навчила Драгоманова велико поважати кирило-мефодіївську добу. Були часи, коли її ідеали і завдання здавались йому чимсь пережитим і архаїчним, що треба віддати вже до архиву — сліди сих настроїв ми знаходимо особливо в перших часах його еміграції, коли Драгоманов з своїм гуртком особливо піддав впливам західньо-європейського політичного життя і літератури, і йому здавалось легше, ніж потім, поставити українське життя коротко і просто на пробітні європейською мислю дороги. Його велика праця про Шевченка в цього часу, як і інші писання, були виявом тодішніх настроїв.*) Але переживши в цілості той період занепаду, який перейшло українське громадянство після указу 1876 р. — всі ті зусилля українських патріотів, навіть таких визначних, як Косташаров, одна з окрас кирило-мефодіївського брацтва, вгонити український рух в рамці російської реакції, „примирити з собою правительств“ і звести українську роботу до такої тоненької птетки, що вона б могла пролітати і через ігльне ушко центральстичної й україноїдської політики російського правительства, Драгоманов з усіх тодішніх вігзагів українського хуторянства й галицького рутенства набрався пересвідчення, наскільки кирило-мефодіївські ідеї вістаються живимими і для його покоління, і для тих молодших, котрих він хотів справити на добру дорогу.

Він не тільки признав і проголосив, що кирило-мефодіївська програма — при всіх своїх слабших сторонах, — „досі є найрозумніше з усього, що вигадало українолюбство“,**) але й ділом самим старався реалізувати ці ідеї, давши їм нову редакцію, відповідно зміненим обставинам, справивши різні помилки й обтрусивши з пережитків старого національного романтизму, що ще не стратив був своєї влади над тим поколінням українолюбів. За кілька місяців до смерті, характеризуючи свою діяльність (в відповідь на привітання в нагоди тридцятилітнього ювілею його праці), він писав: „Коли я претендую на щонебудь (як на свою заслугу), то лишень на те, щоб проповідати і про-

*) Він сам писав про се в „першій листі до Киян“, 1886. р.: „Я був вагавсь думкою, що Шевченко вже пережитий фазис, що новий український рух піде далі, по ново-європейській дорозі, а тепер бачу, що не тільки маса українофілів, але й українофільські писателі не тільки в Галичині, а й в Росії ще не догнали Шевченка років на 10—20 (с. 173) (пор. в автобіографії, ст. 389, що до видання Шевченка, задуманого Лихоцьким, він „відносився трохи байдуше, бо вважав Шевченка в ідейного боку уже „пунктом пережитим“ — „тепер же я переконався, що не тільки до галицьких, але й для російських українофілів, навіть для найученіших із них, треба ще не мало духової праці, щоб дідгнати навіть Шевченка“.) Так само своїм галицьким кореспондентам писав він в тім же 1886. році: „В тепершній час добровольного хохонства Галичан і Росіян Шевченко писатель не опортунний — та все таки безпремінно треба поставити його на сторожі“ хоч коло молодчих людей, тих, що ще по гімназіях вчатьса, коли вже старші спелешнилися“ (Листи до Франка, с. 237).

**) Чудацькі думки с. 116.

бувати прикладом до політичної діяльності ті провідні думки, до котрих дійшли в 40-і роки славні братчики кирило-мефодіївські, і котрі лежали в основі українського народолюбства його і товаришів, в наші молоді часи, в 60-ті і 70-ті роки, звісно — з одніми, котрі принесли всесвітню науку і політику в новітні часи“.*) І дійсно, — відкинувши деякі зігзаги, без котрих не обійшовсь і сам Драгоманов **) (тільки у нього ті зігзаги не були так значні, бо консеквентність і витривалість в реалізації назначеної програми він уважав першим обов'язком серйозного політичного діяча і сам старався не розминатися з ним принципом), — се справді можна означити, як провідний мотив багатой і ріжносторонньої діяльності Драгоманова — що він, рахуючися з поступапами світової мисли і досвіду, з розвитком українського і світового життя, розвивав, поглиблював і ширив, популяризував і по згоді — реалізував ідеї радикального українолюбства, піднесені провідниками кирило-мефодіївського брацтва.

Що ж було се трівке і не скоромпнуще, принесене кирило-мефодіївським брацтвом, що лягло в основу світогляду і громадської праці молодших поколінь — 1850 і 1860-х рр., до котрих належав Драгоманів з своїми товаришами кївської доби, і потім в провіреній, розвиненій, очищеній формі було передано Драгомановим і його співробітниками з женеvської доби новим генераціям української демократії, що на сій літературі, на сій праці вчились і виховувались на переломі XIX і XX століття і потім виступили під прапором сих ідей підчас російської революції 1905 р.?

Опираючися як на літературній спадщині Драгоманова, так і на ньнших відомостях, я збираю сю вікову спадщину в сих точках:

Суверенність українського народу, самостійність його, як нації, рівнорядність і рівноцінність з ньншими народами-націями світу. Сі ідеї нноді доволі ясно проглядають і в давнїнших часах, в літературних українських творах і в реальнім українським ділі, — але яснїше і свідомїше, ніж коли небуль, вони були висловлені в програмних працях кирило-мефодіївців і в їх практичній роботі.

В політичній сфері ся ідея суверенности виявляється в постулаті української республіки, окремої і рівнорядної з ньншими словянськими республіками, разом з нею, на рівних правах об'єднаними в словянській федерації.

В сфері культурній вона виявляється в постулаті української культури, повної її абсолютної, не обмеженої ніякими поняттями її підрядности чи „домашнього вжитку“ поруч якихось ипнших, ширших чи

*) Ювілейна збірка матеріалів: Михайло Петрович Драгоманов, зладив і видав М. Павлик, 1896, ст. 105.

**) Одним з таких зігзагів, чи переборчень в противний бік, було те „русофільство“ Драгоманова, яке особливо викликало опозицію в українських кругах: протестуючи против національної виключности і русофобства, до котрого доходили українські націоналісти, він сам зявядто підносив немнунність уживання російської мови і культури, як „своеї“, і, подібно як Куліш, договорювався до апольної російського царізму в його відносинах до України (Листи на Наддїпняв. Україну ст. 28 і дд.).

вищих культур, — здібної задовольти потреби і менше освічених і вище розвинених верств народу.

При тім українській нарід мислиться перед усім, як трудовий нарід. Не недогризки папства, які ще якое тримались при українській свідомості, не елементи української буржуазії, котрі могли бути притягнені до національної роботи, а трудова українська маса — перед усім, та таки й майже виключно селянська, — вона вважалася представником українського народу, його національного обличчя, його традицій, його домагань, його правди. Його інтересам перед усім мала служити і та українська культура і та відроджена українська державність, котру брагчики ставили своїм завданням. Навіть такий архікультурник, як Куліш, ставлячи одним з завдань української культурної роботи присвоєння здобутків світової культури, найбільших письменників всіх народів і часів, — заравом висував, як основну прикмету української літератури, що вона була, єсть і мусить бути просто народньою, в противність ріжним панським літературам інших народів.

Патріотизм і національність брагчиків були свободні від усякої виключности і реакційности. Високо цінячи історичні змагання українського народу до свободи, соціальної справедливости і гуманности, вони далекі були від тенденцій переносити форми й тенденції минулого в будуччину і ставити своїм завданням привернення сих пережитих форм. Високо ставлячи стару боротьбу за батьківську віру, за свободу віри взагалі, брацький рух з його змаганнями до очищення церкви, вони були чужі якого-небудь клерикалізму в сучаснім, були свободними евангелістами, деїстами або свободними мислителями в сфері релігії. Апотеозуючи стару козачину, її ідеали свободи й рівности, вони рішучо відкидали всякі плями реставрації сеї козащини чи гетьманщини в сучасних відносинах. В імя старих і неперезитих народніх українських ідеалів вони без вагання йшли на зустріч тим поступовим кличам, які приносило світове жите, звязували проблему національного визволення з завданнями культурного і соціального визволення, клали підвалинами того устрою, котрого хотіли доходити, повну свободу сумління, свободу слова і друку, усунення всякого переслідування за переконання, культурне й економічне подвигнення мас, скасування всяких соціальних привілеїв, класового устрою суспільности. Старий національний романтизм в сих концепціях переходив шлком рішучо на шляхи соціалізму і новітнього гуманізму, як він зарисовувався тоді, особливо в творах французьких началоположників нового соціалізму.

Здійснювати свою програму брагчики намірялися дорогого революційною, — кирило-мефодіївське брацтво чи товариство було політичною організацією безпосередньої акції. Що можна було здійснити в рамках легального ширення ідей брацтва, мало здійснюватись — але сі рамці були тоді дуже тісні, і головна надія покладалася на легальну пропаганду серед молодіжи й народу. Брагчики мали йти між нарід, завязувати там звязки — й „громадою обух сталить“, приготувати народне повстання.

От се й були власне ті дорожочіні основи нового українського руху, які були особливо оцінені молодіжю 1850-х і 1860-х рр. і мусіли стати підставою дальшого політичного і культурного розвитку українського народу. Ми чули тільки що свідoctво Драгоманова про те значінне, яке мали сі кирило-мефодіївські ідеї для його покоління. Він виріс в осередку, де поступові народолюбні течії мали добре приготований ґрунт. Його дядько був членом „Товариства Зедяених Словян“, одного з предтеч кирило-мефодіївського брацтва. В полтавській школі, де він учився, між його учителями були люде серіозно захоплені кирило-мефодіївськими ідеями, які вміли прищепити їх і своїм учням. Але перейшовши до університету, до Київа (в 1859 р.), Драгоманов понав в течю „малих діл“, якою попливлю українство в 1860-х рр. Після розгрому українства з кирило-мефодіївським процесом нова, ліберальна російська доба відкрила можливости легальної роботи в дусі кирило-мефодіївських ідей, і в сім напрямі пішли не тільки старші українські генерації, самі кирило-мефодіївські братчики з Костомаровим і Кулішем на чолі, але й молодше покоління, будучі українські провідники 1870 і 1880-х рр. Одні кипулися до реалізації селянської реформи 1861 р. наділу селян землею, організації селянської громади, в ролях мирових посередників, членів „по крестьянскимъ дѣламъ присутствій“, то що. Спеціально декого заінтересувала перспектива зломити одвічне пануванне польської шляхетської верстви на Україні, користаючи з сеї реформи і тих репресій, які повело правительство на Поляків (знаємо, що се завело навіть Куліша на службу в російській адміністрації Польщі). Київська молодіж — і саме Драгоманов в тім числі, горяче ваялась до шкільної справи — організації недільних шкіл, приготування учителів для шкіл в дусі поступових і народолюбних ідей. Інші прикладали свою енергію до популярної літератури, наукового українознавства, збирання етноґрафичного і всякого иншого матеріалу про народне жите.

Все се вабило й захоплювало по довгім примусовім застою. Все се було безсумнівно цінне. Воно, дійсно, реалізувало ріжні пункти кирило-мефодіївської програми. Але, як часто буває — за сими „малыми ділами“ упускалися з очей ширші перспективи, затрачувались провідні лінії. А з другого боку — се розвиванне суспільної енергії в сторону найменших перелон, прикладанне національних сил до справ, які не заборонялись урядом, а де навіть можна було працювати під урядовим омофором (як напр. в боротьбі з польським пануваннем) — воно непомітно, але дуже шкідливо, вводило українське громадянство на дорогу неадекватного опортунізму, який вкінці й привів до отої ославленої формули „помирнення правительства з українством“, проголошеної Костомаровим. Драгоманов потім, в історичній перспективі, дав і поясненне і навіть певне оправданне сьому опортунізови і льоялізму сих генерацій — який потім молодші покоління пятавали просто як московський сервілізм.*) Але, як свідок і учасник сеї стадії українського життя, в 1860-х і особливо 1870-х рр., він дуже ясно розумів шкідний

*) Листи на Наддніпрянську Україну т. 29 і дд.

характер цього опортунізму, в широкім значінню слова — се замкканне української справи в дрібні питання біжучого дня, розуміння її виключно в рамках російської державної конюнктури, втраченне за ними ширших перспектив соціального і політичного поступу людства, тої координації українського життя з світовим походом наукової мисли і соціального ладу, яка одна могла дати провідні лінії його розвитку незалежно від змін в російській чи австрійській конюнктурі, що викликали такі сумні питання в українських кругах.

З початку устно, в українських гуртках, в „старій квіській громаді“, одним з лідерів котрої він був, потім в галицькій пресі, в женецьких своїх виданнях, в широкому і дуже важному в історії українського життя листуванню,*) Драгоманов енергійно, палко, послідовно виступав против аполітизму, опортунізму і формального націоналізму, котрими підмінювано давніший активний, революційний зміст українства, виявлений в програмних і всяких інших утворах кирило-мефодіївців. В часах занепаду суспільної енергії в Росії взагалі, а на Україні особливо, — 1880-ті та 1890-ті роки були власне таким періодом занепаду, — голос Драгоманова і його ближних товаришів, що гуртувалися під його прапором, лунав, як революційна труба, закликаючи громадянство отрястися з пасивности й інерції, скинути з себе апатію й зневіру та вернутися до тих гасл, які залунали в добу відродження — в творах Шевченка перед усім.

Отсі два основні пункти можна й зазначити, як програму діяльности Драгоманова: боротьбу против аполітизму й опортунізму, з одного боку, і против націоналістичної ексклюзивности й ізоляції, з другого, — против замккання українського руху в вузьких націоналістичних рамках, а навпаки — за його європеїзацію, за координуванне з поступовим, соціалістичним рухом у ближних сусілів і світового людства взагалі.

Се була слава в історії українського життя боротьба „культурників“ і „політиків“, котру повів Драгоманов ще на Україні перед своєю еміграцією і ще з більшою силою продовжував за кордоном. Драгоманов доводив, цілком справедливо, що, силкуючись відвести урядові репресії від українства і для того виключаючи з нього політичні завдання, прихильники цього культурницького напрямку, які стали брати перемогу після 1860-х рр., не рятували українства від урядових нагінок, непримиренних на сім полі, зате відкидали від такого аполітичного українства всі живі, активні елементи, особливо молодіж, яка йшла за революційним російським рухом, мало прихильним українству, але вате принадним своєю активністю, — і взагалі губили і прищипляли старі інтереси, які українство було придбало в період своєї активности.

Українство, обмежене белетристичною роботою та українознавством, Українці, як „ділетанти патуа і археологи-романтики в межах цензур-

*) На жаль, з нього більша половина погнула, бо листи Драгоманова по прочитанню звичайно кидалися адресатами „страха ради поліцейська“ або згнули при ревізіях, і тому в найбільшій збірці листів, виданій Навляком (перенісна М. Драгоманова в М. Навляком, I—VII), листів Драгоманова дуже мало.

ного дозволу“ (як Драгоманов характеризував їх в листі до Киян 1886 р.*), не могли притягти до себе ні живих активних сил, ні викликати інтересу до українських кривд серед сгоронніх людей. „Увесь прихильний українству рух в 60-і роки був на кредит стихів Шевченка оттаких, як Сон, Кавказ і т. и. Як тільки показалося, що за цєю політичною поезією політична проза темненька, а потім висунулась програма Костомарова „примирить з собою правительство“, так од нас свіжі люде й одвернулись“.**) „Україна не може інтересувати Европу з національно-дипломатичного боку, а могла б інтересувати з двох боків: як оден з фокусів демократичного строя і як оден з фокусів російського прогресивного культурного руху, як би він був“. А тепер — „що ж я напишу Европейцям? що Україна носила до Ваала (цензури) на жертву свої книги, коли їй сказано паперед, що Ваал їх пожре? що передові Українці призивали всяку політичну літературу українську „безполезною“? що українська програма чудесно зрезюмована станіславівським єпископом Пелешом?“***)

Тому, доказуючи українському громадянству неминучу потребу політичної боротьби за горожанські і національні свободи, боротьби хоч би в формах поміркованих, легальних, але витривалої й послідовної, далі — неминучість звязати національну програму з питанням соціально-економічних реформ, поставити українство на ґрунт соціалістичний, рішучо і ясно, з огляду на загальний світовий рух у сей бік, — Драгоманов разом із тим прикладав всю енергію до того, щоб заінтересувати і російське і європейське громадянство тими поступовими результатами, які містить у собі українство: його демократичними і соціалістичними традиціями в минулому, його ролю, як важного фактора против царського деспотизму і реакції в будучности.

В своїй програмній передмові до „Громади“ (1878) вказуючи українському громадянству на потребу звязатись в своїй роботі з тими дорожніми традиціями українського життя, які взяли своїми гаслами кирило-мефодіївці, — він заразом для вжитку широкх кругів української й російської інтелігенції виробляє широку програму, як нове, справлене і доповнене видання кирило-мефодіївської — свою „Вільну спілку“ Східної Европи, оперту на принципах широкої громадської автономії, федерального ладу і націоналізації економічних засобів. Се було для того часу дійсно „словом на часі“ для поступового громадянства всіх народів Східної Европи, котре, на жаль, через цензурні умови, не дістало належного поширення, але там, де його знали, воно викликало велику увагу і заінтересованне і зісталось непережитою вартістю до самої великої революції сходу.

Вказуючи на необхідність звязати український культурно-національний рух як найтісніше з рухом світовим, міжнародним, космополітичним, він заразом мріє, яке б то значінне могла б мати для світового культурного життя українська література, музицька по формі, космополітична і поступова по змісту: який би інтерес вона б могла збудити для українства, яку б прихильність йому придбала. „Коли с д. Куліш

*) с. 172. — **) с. 158. — ***) с. 163.

вказував на „простонародність“ української словесности, як на її найбільшу славу, як на її особну прикмету серед других. Коли б нам пощастило вробити літературу строго мужицьку по мові, посвячену інтересам найбільшої маси людности нашого краю, тепер соціально-найнищої, а в той же час літературу, одушевлену найвищими ідеалами європейської цивілізації, тоді б ми появили щось дійсно оригінального серед культурного світу, — такого, що про нього і той світ заговорив би!“ *)

Програму українського руху Драгоманов зводив до принципів соціалізму, автономізму і федералізму в сфері соціальних відносин, раціоналізму і позитивізму в сфері культурній — „хто признається до громадянства, своєї волі (авто-номії) мужа і жінки кожної особи, спілки, громад. людської породи (раси), до вільного товариства (федерації) громад і пород людських, до вільного розуму (раціоналізм) й твердої науки (позитивізм)“, тих женецька громада вважала своїми однодумцями.***) В ряді праць наукових і популярних ся громада, і перед усім Драгоманов, її провідник і найбільша активна сила, з одного боку подавали українському громадянству візрці європейської акції в реалізації сих принципів, з другого боку — для вжитку і відому по-ва українських кругів вони видобували з української традиції, фольклору, сучасної літератури і громадського українського руху те, що виявляло впливи, свідомі чи пісвідомі, сих „основних думок про жите громади і природи“, як їх називав Драгоманов.

З своїх спеціальних студій по політичній історії, що мали бути його уділом в академічній колесії, він скоро перейшов на широкий шлях порівняних студій релігій, фольклору, національних обопільних впливів в сій сфері. слідячи й підчеркуючи на кождім кроці тісні звязки, що звязували й звязують український наріз з його свідцями і всім світовим духовим життем людства. Своїм завданням він ставив написати історію української словесности з того „міжнародно-соціалістичного становища“, з якого була написана його студія про Шевченка, і особливо приналіг на найменьш розроблену й висвітлену її частину — устну — висвітлював її безпосередні звязки з світовим фольклором і публікував на сі теми більші й меньші студії, щоб „через приклад космополітичного методу хоть до олної частини культурного українського матеріалу — як він висловлювався — противудяти ограничено-націоналістичному настрою украївофільських кружків, що ровнівся у них в звязку з загальною в Росії „самобытноческою“ реакцією.“ ***)

Не вважаючи можливим в рамках отсеї статі ширше спиятись на сих працях, які були неавичайно цінним вкладом в літературу порівняного фольклору і письменства, я хочу тільки підчеркнути, як і чисто наукову свою роботу, яка становить одну з головних рубрик в його твор-

*) „Ну, та мабуть ся моя колишня мрія так зрїє і зістанеться“, додає він гірко до сих слів, писаних незадовго вже перед смертю — Листи на Наддніп., яську Україну, с. 190.

**) Передне слово „Громади“ с. 84.

***) Автобіографічні записки з 1889 р. в згаданій збірці Павлика с. 392.

чості 1870-1880. рр.)* Драгоманов підпорядкував свому основному завданню: боротьбі против ізоляції українського руху і наповненню його змістом світовим. З незвичайною силою виразу і ясністю думки він схарактеризував сю свою привіципiальну позицію в передсмертній полеміці з одним з діячів наддніпрянської України:

„Ми признаємо національности, як очевидний факт, як результат певних природних і историчних обставин життя народнього (хоч иноді необсліджених науково і завше перемінних): ми признаємо, що сей факт завше треба мати на оці. при громадській праці, а надто ми признаємо важність найвидніщої національної ознаки, народньої мови, як способу морального зв'язку між людьми. Ми признаємо не тільки право живих груп людей, в тім числі й національних, на автономію, а й безмірні користи, які вносять люде від такої автономії. Тільки ми не можемо шукати собі провідних думок для громадської праці культурної, політичної і соціальної в почуттях і интересах національних, бо инакше ми б заплутались в усяких субсктивностиях, в лісі историчних традицій і т. д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок в наукових виводах і интересах ітернаціональних, вселюдських. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національности, а націоналізм, а надто такий, котрий себе сам вразно противуставля людськості, або космополітизму. Ми не признаємо примусових думок і почуть, котрі видаються за національні, віяких обовязкових исторично-національних святощів, а надто пенавзетів до других національностей. Д. Вартовий ганьбить українських радикалів, що вони забувають мої власні слова, висказані б то „в одному з останніх моїх творів“ і признаваємо галицькими радикалами, то б то, що „розвиток (мас народу) можливий тільки на національному ґрунті“. На самім ділі я висказував подібну думку завше, починаючи від своїх перших печатних студій по римській історії (1863), в котрій я вперше здіявся зо справою космополітизму й націоналізму в ту пору, як по слову римського ж поста, заповонена Греція заповонила суворого побідителя своєю культурою. Починаючи з тих студій, я всякий раз, коли була потреба, казав одно: космополітизм в ідеях і цілях, національність в ґрунті і формах культурної праці! Я полемізував 30 років против російських псевдокосмополітів, котрі не признавали української національности, і против українських націоналістів, котрі, виступаючи проти космополітизму, рвали єдину провідну нитку безпозибного людського поступу і саму підставу новішого відродження національностей і відкривали дорогу до себе для всякого шовінізму, виключности й реакції.“**)

В сфері соціальної Драгоманов особливо наполіг на необхідність стати українству на ґрунт соціалізму, або „громадівства“, як він пере-

*) Завважу, що се як раз одинока рубрика в спадщині Драгоманова, яка приступна для перегляду, завдяки збірному видавню, зладженому Павличком і наданому львів. Науковим Товариством (Збірник філ. секції, м. 2, 3, 4 і 8).

**) Листи на Наддніпр. Україну, с. 68-9; всі підчеркнення авторові.

кладав се слово. В програмі „Громади“ він поставив сей свій славний афоризм, що кождий послідовний Українець мусить бути соціалістом і кождий соціаліст на Україні мусить бути Українцем.*) Відповідно до того рішучо виступав против претензій всяких чужородців, будьто соціалістів чи не соціалістів, розпоряджатись долею України і українського народу (особливо в своїй прекрасній книзі „Историческая Польша и великорусская демократія“, 1882). А з другого боку неустанно товк українському громадянству про безвиглядність сямого тільки формального українського націоналізму і необхідність поставити українську справу, щоб забезпечити її полагодження, на ґрунт щирого і чесного селянського соціалізму. Не будучи прихильником виключно-пролетарського соціалізму і взагалі марксівського економічного матеріалізму,**) він твердо стояв на тім, що трудова селянська маса являється єдиною реальною базою українства і, тільки звязавши національні й політичні українські інтереси з соціальними домаганнями селянства — з одного боку, з соціалістичним світовим рухом, з другого, організуючи соціалістичні українські громади, як атоми світового соціалізму, можна забезпечити українству і реальні сили, й підтримку соціалістичних і взагалі поступових кругів пнішних націй.

Те місце, котре в реалізації українських завдань Драгоманов давав методам революційним і засобам еволюційним, не було однакове, а змінялось, як у практичного політика, в залежності від політичної конюнктури. Призначаючи народне повстання найбільш доцільним і реальним засобом визволення — о скільки лише воно здійсниться,***) при-

*) „Мусимо давати одсіч усякому, хто дума порядкувати на нашій землі не тільки на икоду нашому мужицтву, але й не знаючи його, не питаючи його, або й зневажаючи його. Хто ж і чужий працює в спілці з нашими людьми, поважаючи їх, хто пристає до наших громад, а особливо до громад мужицких, той для нас такий же наш чоловік, як мав би то був наш і зроду. Та такий і мусить бути усякий громадівець: коли Українець, котрий не став громадівцем, показує тільки, що він не додумавсь або не довчивсь до кінця, — також само й громадівець на Україні, котрий не пристає до Українців, — теж не довчивсь, не додумавсь до кінця, не поборов в собі пана, чиновника.“ (С. 85.)

**) На сю тему вистане цитати з листу Др. з останнього року життя (липень 1894 р.) до Юл. Бачинського, звісного автора „Україна irredenta“: „Ви знаєте, я не згоджуюсь з філософією історії і політики виключно економічною, бо вважаю її за свого роду метафізику, а жите людське за занадто складне, щоб його пояснити лишень одним елементом. Але я нічого не маю проти і однобічної доктрини, коли вона веде до досліду нових фактів. На лихо, марксисті, або ліпше енгельсисти, рідко коли досліджують що, а просто і ргіорі чертають історичні і політичні фігури, часто зовсім фантастичні“. (Перениска Юліана Бачинського з Михайлом Драгомановим 1900, ст. 7-8). Півтора року перед тим, в „Листах на Наддніпр. Україну“ (с. 87). Др. писав: „Вважаючи людський організм за річ дуже складну і будучи еретиком проти всіх ортодоксій, в тим числі й соціалістичної (або ліпше — німецької соціал-демократичної), я ніяких громадських інтересів, ні культурних, ні політичних, ні економічних, не становлю на перед, а всі нарівні — всі вкупі!“

***) В передмові до „Громади“ Драгоманов писав: „Нам здається, що розмови про те, коли слід ‚кликати народ на сильний переворот‘ і як ‚зводити в оден великий варив‘ малі бунти, — даремні клопоти, бо коли б вже дійшло діло до того, то більша частина народу‘ обійшлась би й без усяких верховодів, котрі б її кликали, та строїли, та зводили. Та коли б більша частина народу

знаючи і політичне убійство (тіранніцдію) і навіть терор, як засоби політичної боротьби — аби лише вони відбувалися в формах, свобідних від зрадництва й підступу, — Драгоманов в обставинах 1880-х і 1890-х рр. — доби пониження громадської активності, вважав ці засоби мало реальним.*) Але тим більше вимагав витривалости, пляновости і послідовности в легальних, еволюційних формах політичної боротьби, котрі не вимагали ні крайньої саможертви, ні героїзму, не „ламали екзистенції“, говорючи словами галицьких консерватистів, але при чеснім і витривалім виконуванню свого громадського обов'язку могли розвинути велику політичну силу і принести важкі здобутки.

Але ж, зводячи програму політичної акції до такого мінімуму, він тим гострійше ставивсь до пасивности й лінивства, що перетворюали сучасне українське жите в гниле болото, до підміну політичної акції політиканством, політичною інтригою та авантюрою, що деморалізували громадянство й робили його нездібним до праці. Відти його горячі й жорстокі виступи против сучасних провідників українофілства в Жоржів надніпрянській, против угодовства галицьких народовців, що придбали йому стільки ворогів — і стільки горячих прихильників серед елементів більш чутливих на вимоги громадського обов'язку, особливо серед молодших поколінь.

В Галичині, де твори Драгоманова ціркулювали свобіднійше (хоч його женевські видання заборонувались австрійського цензурою сливе

„построїлась в ряди громадівців“ (соціалістів), то, певно, нічого б було вже й переворот робить. Значить, коли розмовляється про те, як держатись громадівцям до повстань, то можна говорити тільки про малі, красиві повстання, бунти. Ми вже сказали, що, як нам здається, бунти не робляться згорі, а що вони піднімаються знизу от немоги терпіти неправду. Нам здається далі, що хто б що не думав про красиві бунти, чи вважав би їх корисними чи шкодливими, а державні й громадські порядки в Росії й в Галичині тепер зайшли в такий кінець, що мужицькі бунти мусять підніматись де далі все частіше. В 95 случаях із 100 навіть „бунтареві“, не громадському чоловікови, трудно буде розпалитись самою думкою на стільки, щоб понести свою голову в тій справі, котра просто не вража його ока й уха. З другого боку ні оден сиравді живий чоловік не витримає, щоб не пристати до діла, що робиться коло його, в котрому він бачить хоч зерно своєї правди, і не постаратись, щоб те зерно розрослося як найбільше. Коли такі живі люди з громадівців наших, ставши своїми людьми в мужицьких громадах, будуть свідками того, що громадам тим робиться кривда, котрої вони не можуть стерпіти, то, певно, вони й повстануть вкупі з громадою, і в таких случаях вже, звісно, хусять приложити всю свою силу на те, щоб повстання громадське нішло як найдалше: щоб не тільки громада противилась тій найближшій кривді, за котрої піднялась вона, а й понробовала змінити й усі ті порядки, од яких вона терпить: напр. в селі обернула всю землю в громадську, як цього маленькі проби вже й робили наші мужики позаторік в Подольській губернії, правда тільки з землями своїх же мужицьких багатирів. Так, значить, й тут все діло зводиться на те, чи стане громадівець — „проповідач ділом“ осілим громадським чоловіком, чи ні.“ (С. 67-9.)

*) Пять літ пізнійше (1883) Драгоманов писав в своїй автобіографії: „Будучи соціалістом по своїм ідеалам (додам: соціалістом західно-європейської школи, та не російським нігілістом, — назва, котрою я, зустрічаючи її в газетах, у прикладі до мене, обихаюся сильно; я виложив у IV т. „Громади“, в статі „Шевченко, українофіли і соціалізм“ свій погляд на антикультурний елемент і націоналістичне самоосліплення у російських революціонерів і народників школи Бакуніна і Лаврова, що восхищалися Ст. Разінім і Пугачовим, великоруським росколом

без виїмки, а його блявші прихильники мусіли перебути вже в 1878 р. політичний процес і відсидіти в в'язниці за соціалізм) і він міг доволі вільно писати на політичні теми в пресі, а його ім'я скоро стало звісним і в народніх масах, уже в кінцем 1880-х рр. організувалася мужицько-соціалістична партія на його принципах. Прийнявши назву „радикальної“, вона була по програмі й духу своєї соціалістичною, поки зіставалась під безпосереднім впливом Драгоманова (потім, війшовши в блок з народовцями, вона затраладила свій соціалістичний характер і стала простим сателітом галицьких націонал-демократів в їх політичних зіграв'ях). Сам Драгоманов дививсь на неї, як на реставрацію старого народовства, такого, яким воно було, поки стояло на ґрунті кирило-мефодіївських ідей та не було викривлене пізнішим опортунізмом і політикарським крутіством.*)

і т. п.). — я переконаний, що здійснення того ідеалу можливе тільки в звільненні поступовості і при високім розвитку мас, а через те досяжниме більше духовою пропагандою, ніж кровавими повстаннями. Так як Україна, — моя батьківщина, розділена на дві частини: Австрійську і Російську, і так як у першій існує певна політична воля, котрої в Росії нема, то, по моему, діяльність соціалістів у кожній частині повинна бути різна: в Австрії можна братись за організацію властиво соціалістичної партії з робітників і селян Русинів, — в союзі з Поляками і Жидами. — в Росії ж треба перш усього добиватись політичної волі, соціалістичні ж ідеї можуть бути поки що ширені в Росії тільки научно-літературним способом. Добути ж політичну волю в Росії українська нація, на мою думку, може не дорогою сепаратизму, а тільки вкулі з иншими націонами і країнами Росії, дорогою федералізму.“ (М. П. Драгоманов. ст. 374.)

(«є програма-мінімум, обраховала для аудиторії сторонної, але як мінімум, певно, виложена Драгомановим щиро. — бо принципіально від був завзятим ворогом всякої дволичности. В другім листі до Києя 1886 р. він і для внутрішнього вжитку, приміняючись до сумирних настроїв сеї громади, ставив таку програму: „Щоб (україн. рух) вняти не повернувся у „лігілізм“ і не розвіявся, а також щоб він де одів нашу українську молодіж: од українства, треба, щоб старші не пропустили часу і по крайній мірі постановили ясно свої політично-соціалістичні ідеали. Як ці ідеали на цей час, мені, думаю, нічого розводитись. Скажу тільки прирізом, що найбільше тепер могли б мати ваги, окрім програми політичної волі (прав чоловіка і самовирави), соціалістичні програми середні між програмами європейських соціалістів (комуністів) і радикалів напр. англійських і французьких, швейцарської нар. партії і т. п.“ (с. 212.)

*) В цитованій полеміці з Вартовим (Листи с. 163-4), протестуючи против ототожнювання початків радикалізму з формальним заснованнем „русько-української радикальної партії“ в 1890 р., він писав: „Радикалізм в Галичині появилася власне в 1862-64. рр. вкулі з творами Шевченка. Тодішні молоді народівці були власне радикали: документ тому, напр., брошура д. Ом. Партицького „Провідні ідеї в листях Т. Шевченка“, котра і тепер продається в Галичині. Сей радикалізм почали затемнювати старші рутенці або москвофіли, як Лавровський. Качала, Ом. Огоновський і др., котрі пристали до народовців з ріжкими „дипломатичними“ цілями і котрих народовці прийняли до себе теж по дипломатії. Але з народовецьких видань від часів „Мети“ аж до самої „Правди“ Вол. Барвінського можна винести цілу хрестоматію досить радикальних уступів. Вся біда лишень у тому, що народовці самі не брали в серьоз тих фраз — і перелякались страшно, коли в 70-ті роки молодші люде, підперши старі „українсько-хлопомаєські“ думки новим інтернаціональним соціалізмом, задумали винести сі думки із стін кружкових у маси народу, не боїчись переслідувань, майже завше противу-законних у Австрії.“

З невеличкими змінами, як бачимо, се можна б повторити і до нинішньої укр. партії соц.-рев., яка так перелякала „старших“ Українців, тим що задумала реалізувати старі народницькі гасла, коли революція відкрила для того змогу.

На Україні, по тодішнім обставинам російського життя, не дійшло тоді до організації такої соціалістичної партії — революційно-соціалістичною, розуміється, вона б мусіла бути. тому власне, що умови російського життя виключали фактично всяку можливість боротьби парламентарної, легальної. Ідеї Драгоманова і його товаришів мали тут також горячих прихильників: засвідчили се між иньшми і привітання, заслані Драгоманову на свято його тридцятилітньої діяльності, справлене у Львові при кінці 1894 р., за півроку до його смерті.*) Вплив його ідей від-

*) Позволю собі нагадати дещо з тих привітань. мало кому, мабуть, памятих тепер. От виривок з привіту старших київських громадян, котрих Драгоманов так нещадно обертав в своїх писаннях:

„Були в ваших словах не тільки нещадні докори нашим владикам і нашому державному ладу, що забивають народне життя в муках безправия, бідоти і темряви, — були в них гострі докори і всім нам, навіть і значним репрезентантам нашого інтелектуального життя. Боляче віддавались ваші докори в наших серцях, але ми бачили в них норивання створити серед нашого народу ту міць, що перемагає весь світ не поліційною муштровкою громади, не грубою силою штиків та гармат, а вірою в правду та рівність, коханням до невидючого гречкосія, відомою, що для всіх людей, чи він раб, чи він вольодий, істнує одна й та ж істина, одна й та ж справедливість. І ми оживали, росли, міцнішали під впливом ваших слів, що досягали до нас на перекір всім застереженням вічно несплячої варті. І ми віримо, що слова ваші не тільки межі нас, інтелігентів, але і серед людей в сірчинні зроблють ще багато для розвитку нашого народного скарбу.“

А от виривки з привітань університетської молодіжи:

„Підписані цілком стоять за висловлені тобою гадки про самостійний лад громадський на Україні, серцем радіючи, що на прапорі твоему повсякчас виразно визначувалася політична і демократична воля українського народу. Ми певні, що тільки з такою волею народ наш матиме змогу вийти з темряви і убожества, що тільки через таку волю знайде він в собі ту силу, яка виявилася і повитку в історії українського народу, якою склався демократичний лад суцільного життя старої козацької України.“

„Нехай ваше вільне слово піддержує віру у кращу будучину, указує шляхи, якими йти до неї, розкриває хиби й помилки иноді на погляд блискучих теорій. Робило воно се досі, а тепер, при наукочій пошукруги нас реакції та путаниці думок, се найпотрібіше. Ви стоїте в першій ряді боротьби за волю України, і, коли настануть кращі часи, коли потече кров ворога у синє море... добрим словом помиле вас вільна сім'я. Віримо, що часи ті не за горами, й щиро бажаєм вам вернутись у рідну країну, вільну й щасливу.“

Наведу ще з привіту „з київської губернії“ оті характеристичні рядки:

„Ви перший правдиво зняли наше національне питання, показавши, що саме воно далеко не задовольняє усього змісту народного життя, і ви перший стали правити для українського народу корінних змін — і освітніх і економічних, при чому розуміли есте добре, що без політичної свободи зміни ті зовсім не можливі. Для того то ви й нагадували раз-у-раз українській громаді, що найперед і найбільше вона мусить дбати гуртом про зміну тієї політичної будови, яка важе у теперішні часи і в Україні і в цілій Росії розвиток світла і добробиту всіх взагалі громадян. При тім ви будували політичну свободу не на ґрунті централізма, а на основі федерації і автономії місцевих одиниць, для того і радили Українцям не зачинятись у одрубні громади, а сполучатись з одподуццями братами по широким обшарах нашої великої та нерозумної держави. Нарешті, нехтуючи всякі вузькі, несусідські, ненависні погляди, ви будили в Українцях жагу до європейської науки, до її поступовного життя, а разом з тим не тільки не ворухили ворожда, а явно займали прихильність до поступових визвольців, що виходили з державно-наукочої над нами великоруської народности.“ (М. П. Драгоманов, ст. 52, 57, 58, 62).

бивсь значно на перших зав'язках нових політичних груп і організацій, при кінці 1890-х і в початку 1900-х років, в українській політичній акції підчас першої російської революції, особливо в сформуванні „української радикальної партії“ 1905 р., програмово дуже близької до галицької радикальної партії в її початковій, драгоманівській фазі. Але незалежно від таких формальних проявів весь новий напрям українського нового руху — котрий залюбки відмежовував себе, як „український“ від „українофільства“ 1880-х рр., а яким боровся Драгоманов, він весь стояв під впливами драгоманівської критики того старого „культурництва“ й опортунізму.

Він і служить переходом від Драгоманівської доби до тої великої революційної епохи, котру ми переживаємо і в котрій маємо пагоду провірати справляти, а ще частійше — повторяти ідеї Драгоманова, в нових формулах, в нових редакціях, продиктованих великою світовою кризою — так як він вносив такі поправки й доповнення в програму кирило-мефодіївців.

Дух Драгоманова живе з нами в нинішній добі, ми чуємо його над собою — так само як дух Шевченка й його товаришів з 1846

Нарешті з тої ж юбилейної збірки запіють привіт з тих великоруських революційних кругів, з котрими Драгоманов так часто вожав — особливо за їх централізм і нехтування українських національних інтересів, — але де все таки були люде, які розуміли вселюдську соціал-революційну правду покійного. Він був присланий з Лондону, за підписами С. Кравчинського-Степняка, Евг. Лазарева і Ф. Волховського. Не буду його перекладати.

„Какъ русскіе социалисты, политическіе единомышленники и личные друзья Михаила Петровича, мы считаемъ своимъ долгомъ и дорогимъ правомъ присоеди- ниться къ торжеству, которымъ наши украинскіе братья и товарищи собираются почтить его тридцатилѣтнюю литературную и политическую дѣятельность. М. П. былъ и остается украинцемъ душою и сердцемъ. Но живая и горячая любовь къ своему родному народу ни на одну минуту не дѣлала его узкимъ націона- листомъ. Напротивъ: она была именно той силой, которая побуждала его въ его многотрудной борьбѣ за освобожденіе всего русскаго народа. Она принадле- житъ всему русскому племени, всей великой славянской семьѣ въ такой же мѣрѣ, какъ своей Украинѣ. Украина, давшая намъ величайшаго изъ нашихъ худож- никовъ слова, основателя русскаго беллетристики, и множество первоклассныхъ поэтовъ, артистовъ, музыкантовъ и ученыхъ, можетъ гордиться тѣмъ, что въ труд- ную эпоху формированія политическихъ партій въ Россіи она выдвинула одного изъ крупнѣйшихъ политическихъ мыслителей нашего времени, который болѣе кого либо изъ современниковъ способствовалъ выведенію русскаго революціоннаго ин- теллигенци изъ того идейнаго хаоса, въ которомъ она находилась зѣтъ пятнадцать тому назадъ. Сознательно или безсознательно, охотно, или затѣкая уши, русскіе революціонеры почти всей своей массой идутъ по тому пути, который Драго- мановъ предвидѣлъ и не переставалъ указывать съ первыхъ дней своего появленія за границей. Многіе изъ его практическихъ положеній и указаній, основанныхъ на подробномъ изученіи политическаго организма современной Россіи и на глубокомъ знаніи политической исторіи народовъ образованнаго міра, до такой степени опережаютъ событія, что могутъ быть оцѣнены и утилизированы только послѣ совершенія политическаго переворота, который дастъ Россіи возмож- ность организовать и устроится сообразно своимъ желаніямъ и потребностямъ. Они могутъ быть названы его политическимъ наследствомъ, завѣщаннымъ потом- ству — надѣмся, не весьма отдаленному.“ (С. 85.)

року. І в сій нерозривности нашого ідейного руху і його здібности до постійного оновлення, до перевірки й припоровлення до все нових змін світового життя, до все нових здобутків вселюдського досвіду й поступу шукаймо гарантії успіху наших спеціально-національних і загально-людських змагань!

Мисл. Шановал.

Соціалістичний світогляд М. П. Драгоманова.

8 жовтня 1895 року в Софії вмер М. Драгоманов. Багато жалю було висловлено з приводу цього, багато обіцянок дано, але все якось потім здрібніло, призабулось. Отже минуло 25 років, коли перший український емігрант-революціонер склепив на віки очі свої на далекій чужині, вигнаний нашими ворогами в Українці, відкинутий байдужістю і тупою ворожнечою українського міщанства, але до кінця свого життя не позбавлений віри в перемогу нашого народу над своєю долею. Ми згадуємо сьогодні про Драгоманова не тому, що припала арифметична цифра 25 років, а тому, що в цій році, здається, приходить і воскресення духовного Драгоманова, вихід його із забуття мпнувшини в життя нашої сучасности і будучини. Духовний Драгоманов, як велика громадська українська індивідуальність, як світогляд, в повній висоті став перед колишнім громадянством в своїй програмі 1. вересня 1880 року. Без нарочитого звязку з тим днем через 40 років в той день 1. вересня 1920 року прийнято однією громадсько-політичною групою нову програму, в якій ви знайдете так багато спільного з першою в основних, принципових історично-суспільних і правно-філософських концепціях. Цей рік 25-ліття смерті Драгоманова разом з тим є 40-літтям першої програми українського соціалізму.

Коли ми ближче приглянемо до тієї програми, то перше спитаємо себе: чи була вона впливом життя, чи кабінетного доктринерства, чи могла вона бути реальною програмою українського визволення, і коли так, то чи виправдала вона себе і в якій мірі? Відповівши на ці питання, ми тим скажемо собі ясно — хто ж такий був справді Драгоманов: фантаст — емігрант, що жив по-за Україною, не знав її щоденного життя і фантазував на визвольні теми, чи був людиною глибокого знання життя й його свідомим будівничим. Чи входить його програма в життя, чи є вона громадською вартістю, чи лише літературно-історичним пам'ятником.

В цей фатальний 1920 рік, коли українська революція пережила дивні метаморфози, коли громадсько-творча думка, підіймаючись до чарівних верховин, надала потім до плану аневіри і дезорієнтації, в цей рік українська громадсько-політична думка з особливим напруженням шукає єдиного синтезу, щоб за ним побачити єдикий шлях. Український соціалізм не може бути шаблоновим вилпком з чужих ідеологій, він мусить бути індивідуальною концепцією, поскільки

український народ сам є індивідуальністю, з'являється неповторним в натовпі народів цілого світу, поскільки українська земля і комбінація її господарських можливостей є також індивідуальністю в природі.

Стремління до синтезу в нашій громадсько-політичній думці є загальною потребою нашого життя, і ми повинні з повною свідомістю собі сказати, чи ми розвиваємось, чи стаємо індивідуальністю, чи творимо свою історію, а чи ж деградуємо і потонаємо в чужому типі, як його часткове виявлення, чи нашу історію творить хтось інший? При вирішенні цього питання стоїть постать М. Драгоманова і забирає голос в наших головних справах, відповідає на питання — кудю йти?

Через сорок літ духовну спадщину Драгоманова — те, що було в ній вічного, нетлінного — приймаємо, як його духовно-культурний дорібок, його велике надбання, і з ним розпочинаємо наше життя. Огляд цього доробку, оцінка його, вивершення над ним того, що служитиме духовним захистом нашого народу, буде разом з тим найліпшою оцінкою творчості Драгоманова, його значіння в будівництві, доцільним високим ажурикованням, а не розстрижкуванням його великої спадщини.

Багато невдах, що не знають, що робити з великою спадщиною, навіть не знаючи, що вона є, в легкодужості своїй говорять, що її навіть нема, недостойно вдають, щоб оправдати свою недолугість, ніби вони стоять біля порожнього місця —

Съ улыбкой горькою обманутаго сына
Над промотавшимся отцомъ,

не знаючи, що надбання нашого батьківського покоління є лише не-дале господарювання у великій спадщині Драгоманова. „Батьківщина“ бідніша за нашу дідизну — це безсумнівний факт, але коли ми не хочемо бути одуреними самі собою, мусимо оцінити скарби нашої духовної дідизни.

I. Загальний світогляд М. Драгоманова.

В широких колах громадянства панує про Драгоманова уявлення, як про уміркованого конституціоналіста демократа, щось в роді ліберального земця, який відрізняється від загально-російських лібералів-земців тим, що проповідував федеративний перестрій Росії з метою, щоб Україна дістала автономію. Завважають, що це іменно було його метою, а що перебування його на еміграції надало його постаті чогось такого „революційного“, що не є щирцем його йолітичної особистості. Оскільки такий погляд є поверховим — ми побачимо далі, але що він закоріненний в широких масах навіть української інтелігенції і півінтелігенції, то видно з того, що українські буржуазно-демократичні партії (пр. „соціалісти-федералісти“ на Україні, „радикали“ в Галичині) визнають Драгоманова за свого учителя і політичного ідеолога. Ці партії з особливим завзяттям ворогують проти соціалістів, опираючись ніби на науку свого учителя, а більшість членів цих партій

і особливо новіше покоління, яке черпає відомости про Драгоманова в третих рук, цілком широ думають, що ворожнеча проти соціалізму і революції ніби є прикметою „драгоманівства“ і т. д. Особливо в наш грізний час крутолому, час перевірки теорій і світоглядів при допомозі могутнього критерія . клясових інтересів, особливо яскраво в цей час виявляється істотність такого обивательського розуміння Драгоманова в тім, що провідники радикальної партії, духовним батьком якої був Драгоманов, і так звані „соціалісти-федералісти“, що недвозначно виставили претензію на духову спадщину Драгоманова, навіть право монополії на світогляд цього великого Українця — вони активно виступили проти соціалізму і революції, ведучи політику ретроградну і буржуазно-реакційну.

І все це діється під прапором буцим-то Драгоманова. А чи так воно справді, чи має яку спільність ця політика „драгоманівців“ з Драгомановим? Чи не всуе вживають імени Драгоманова ті, що воюють проти основних і найсвятіших для Драгоманова ідей і переконань — для відповіді на се я позволю собі навести кілька фактів.

* * *

І день іде, і ніч іде . . .
І, голову сховивши в руки,
Дивуєшся: чому не йде
Апостол правди і науки ?!

Так питався Шевченко наприкінці свого життя, не думаючи того, що апостолом правди був він сам, Великий Кобзарь, а апостол науки вже підставив у Полтавській гімназії, а в день смерті поета був уже студентом київського університету і над труною великого апостола правди виголосив прилюдно одну з найкращих своїх промов.

Цим апостолом науки для українського народу і був Михайло Драгоманов, дивовижний самородок, що пробився крізь мінну кору всеросійської обивательської культури, виріс по-над нею вгору і розцвів пишним деревом Знання, під яким може знайти певний захист і теперішнє українське покоління.

Блискуче 10-ліття в діяльності Драгоманова — від його виїзду за кордон 1876 року — дало Україні найкращий цвіт думки і соціалістичної проповіді Драгоманова. Коли ви перечтаете перші його виденські видання, його женевську „Громаду“ й інші праці — ви побачите перед собою велику постать ріжнобічного ученого історика, фольклориста, політичного мислителя і громадського діяча, що стояв один, окружений дуже невеличкою групою приятелів-однодумців, з якими він вів кольосальну на той час працю — проповідь соціалізму для українського трудового народу, боротьбу за його визволення з ярма духовного, політичного, економічного і національного. Драгоманов так і називав свій погляд, боротьбою проти троїстого ярма українського народу, неволі культурної, політичної й економічної*), розши-

*) Громада, українська часопись, Чо. 1—1880 р. „Програма“ ст. 1.

ряючи цю формулу до чотирьохчленної: боротьба за волю політичну, культурну, економічну і національну*), цеб-то установивши ту формулу, на якій тепер стоять соціалістично-революційні українські партії обох ідеологічних течій — марксіівської і соціально-революційної.

Драгоманов не написав якоїсь однієї книги, в якій би універсально і вичерпуюче виклав свій світогляд; багато цінних принципових думок розкидано по його дрібніших брошурах і навіть листах, але основу своїх історично-філософичних і політичних поглядів найбільш докладно він виклав в „Передньому слові“ до „Громади“, зокрема в прекрасних працях, як „Шевченко, українофіли і соціалізм“, „Историческая Польша и великорусская демократія“, „Вільна Спілка“, „Програма, 1880 року“, „Чудацькі думки“, „Листи на наддніпрянську Україну“ то-що, на підставі котрих і складено цю замітку.

* * *

„Жити по своїй волі на своїй землі.“
(Драгоманов „Передне слово“, ст. 36.)

В „Передньому слові“ ми знаходимо формулу основної людської мети, короткий вираз якої бачимо в наведених словах. Що значить „жити по своїй волі на своїй землі“?

А от що:

„в рівності і спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і єсть корінь волі й для людей, маючих свої держави й не маючих їх“ (ст. 40).

Цей погляд предполагає організацію вільних людей:

„Громада мусить бути спілкою вільних людей“ (ст. 41).

Вище об'єднання людей є об'єднання громад. Такою повинна бути й Україна:

„Вона (Україна) мусить стати товариством товариств, спілкою громад“ (ст. 40).

Таке об'єднання людей і є рянцюю метою:

„От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, склалися з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочи в вільній товариства — це й єсть та ціль, до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств“ (ст. 41).

Така мета.

Як мав би поставитись до цього український народ?

„В Західній Європі й Америці є вже сотні тисяч людей, котрі просто приймають до таких порядків. То партія соціально-громадська, соціалісти — громадівці“ (ст. 43).

З цього Драгоманов робить логічний висновок:

*) „Историч. Польша и великор. демократія“, Женев, 1881, ст. 466.

„Ми бачили вище, що українські письменні люде й українське мужицтво прийшли до того, що їм нічого не остається далі, як просто пристати до думок європейських і америкапських громадівців і по-своєму прикладати їх на своїй землі“ (ст. 46).

Отже пристати до соціалізму!

Драгоманов переглядає коротко, але ясно й оригінально історію України, знаходить в ній постійну думку про змагання до вільного життя вільних громад, вказує на Запорозьку Січ, яка є витвором трудового українського народу, виразом його ідеалу волі і спільного господарства, і пропонує всім свідомим письменним Українцям захопитись за кінець цієї історичної тенденції, історичної вилки, яку було наслідством Росії увірвано в кінці XVIII віку, підвести її, зв'язати з теперішнім, продовжити її культурною працею і боротьбою, йдучи непохитно до ідеалу безначальства і соціалізму, щоб „жити по своїй волі на своїй землі“.

І цей поклик звучить суворо, простолинійно:

„Ті люде між письменними Українцями, котрі не хотять, щоб де далі все більше Україна й її мужицтво тратили свої спли, — мусять заректись не йти з України, мусять упертись на тому, що кожний чоловік, вийшовши з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по українському — єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї ні звідки“ (ст. 60).

Взагалі:

„Сам народ український мусить впорядкувати свою долю, як йому потрібно, скинувши з себе всяке панство і державство“ (ст. 22). Драгоманов устанавлює в національному питанні два принципи: 1. кожна нація („порода людська“) мусить бути сама собі господарем дома і 2. сила кожної нації полягає в її селянстві, а тому є цілком зрозумілим, що визволення України мусить бути ділом селянських рук, бо „мужицтву ніхто не може, окрім його самого (ст. 25).“ Було б даремно шукати в цьому погляді якоїсь національної виключности; Драгоманов на це відповідає з категоричною ясністю:

„Ми тільки мусимо давати одсіч усякому, хто дума порядкувати на нашій землі не тільки на шкоду нашому мужицтву, але й не знаючи його, не питаючи його або й зневажаючи його. Хто ж і чужий працює в силці з нашими людьми, поважаючи їх, хто пристає до наших громад, а особливо до громад мужицьких, той для нас такий же наш чоловік, як мов би то він був наш і зроду“ (ст. 85).

Таким чином, центральною ідеєю Драгоманова про способи визволення українського народу є боротьба селянства своїми силами, що висловлено яскраво в вищенаведеній фразі, і яка є перефразою відомого тезису I Інтернаціоналу — визволення робітництва повинно бути ділом самих робітників — в приложєні до українських обставин.

Самодіяльність трудового народу Драгоманов шпелить в формі громади, яка є взагалі основною формою суспільної організації. Праця в громаді і для громади — така праця є єдино доцільною, поступовою,

культурною. Громада — це був вираз синтетичної думки Драгоманова про трудове суспільство, тому Драгоманов і написав стисло формулу в цьому ж славетному „Передньому слові“:

„Український соціалізм не партія, а громада“.

Громадою боротись за будучину, громадою працювати, творити і наближатись до ідеалу безначальства, до суспільства, в якому не буде трієстого ярма гніту політичного, культурного, економічного, цеб-то до громадівства, до соціалізму!

Так висловив свій ідеал Драгоманов в році 1878.

*
*

„В цій стороні (цеб-то на Україні в Галичиною разом) найбільша частина всіх здобувачів, — цеб-то хліборобів і робітників — Українці. Напроти того, велика частина чужинців: Поляків, Жидів, Німців, Венгрів, Москвинів (руських), належить до тих, що звуть вищими, правдиве неробочими станами, котрі тільки вжиткують працю правдивих робітників. Тепер власне ті чужинці, котрих наслали на Україну ті держави, що поневолили її в старі часи. та ті перевертні, що до них пристали, панують над Українцями і в господарстві, як люде багатші. і в справах політичних, як пачальства. Всякому народові шкодить неволя під чужими людьми, а з другого боку серед громад не мусить бути непрацюючих станів, а мусять вони складатись з самих здобувачів. Ось череа що майже все одно: чи увільнити Україну од панування чужинців, чи увільнити українські громади од непрацюючих станів: і так і так пани всяких пород повинні хоч усі стати робітниками, хоч покинути Україну.“*)

Чи міг би що зауважити хтось з теперішніх соціалістів проти цієї історично і теоретично бездоганної концепції? Навпаки, зроуміти її — значить усвідомити собі корінь справи тепер: боротьба за національну свободу на Україні с разом з тим боротьбою проти капіталізму, а боротьба проти капіталізму с разом з тим визволенням української нації! Не багато теперішніх псевдо-драгоманівців розуміють цю блискучу формулу, вони навіть не підозрівають, що вона існує. Вони щиро обурюються проти неї і вважають її за вигадку соціалістів!

Говорячи про панів, що мусять піти з України геть, програма далі стверджує, що трудові елементи інших націй, що живуть на Україні, мусять мати рівне у всьому право з Українцями.

„Такі працюючі чужинці будуть для Українців улами, котрі привязуватимуть їх до всіх сусідніх пород (націй), з котрими Українці повинні приступати до великої всепородної вільної спілки (інтернаціональної федерації).“**)

Становище українського хліборобського народу, що живе, як колоніальний аграрний раб, в трієстому ярмі, є підставою тієї знаменитої

*) „Громада“, укр. часопись 1880. р., ч. 1, ст. 2.

**) Ibidem.

першої соціалістичної революційної програми, утвореної 1. вересня 1880. року, котру в стислих пунктах Драгоманов, Павлик і Подолинський зібрали так:

„Ці наші бажання і думки ось які:

I. В справах політичних ми бажаємо:

1) рівного права для всякої особи, як чоловіків і парубків, так і жінок і дівчат усякої породи (раси).

2) Неодмінної волі слова, печаті й науки, зборів і товариств.

3) Безперешкодної самоправ (автономії) для кожної громади в її справах.

4) Повної самостоячесті для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні.

II. В справах господарських (економічних) ми бажаємо:

5) Щоб усі сили природи й струменти, що потрібні для здобутку користних людям річей, се-то: земля, вода з усім, що в них є, машини й фабрики й т. и. були просто в руках товариств і громад хліборобських і робітницьких і щоб люде не мусили продавати свою працю в пайки панам та багатирям, а робили просто на себе.

Ми думаємо,

що спільна або гуртова власність і спільна гуртова праця доконче користніша для людей, ніж особна, але ж zarazом думаємо,

що те, яким способом переіменити особну власність (собину, батьківщину) на гуртову, а далі як упорядкувати спільну працю і як ділити вжиток од неї, це мусить залежати від доброї волі кожного товариства — кожної громади. Певно, що розвага й проба (практика) над потребами господарськими навчать особні громади не тільки спільности праці (кооперації) й розумному поділу вжитку од неї посеред самих громад, але й поміж громадами цілих країн і на цілому світі.

III. В справах освітніх (культурних) ми бажаємо:

6) зросту випробованої (позитивної) науки про речі природи й громадські, а також умілостів, з тією наукою звязаних.

Ми думаємо:

що така наука й умілости (словесні, театр, малярство, різьба, музика) замінять зовсім теперішні віри, через котрі люде стільки ворогували й ворогують поміж себе. Поки ж це настане через вільну науку й проповідь, то ми думаємо, що кожній людині й товариству треба залишити волю держатись такої віри, якої вони хотять, з тим тільки, щоб прихильні до кожної віри (Християне, Жиди, Магометанці й т. д.) й до кож-

ного братства (штунди, шалопути й иньші) содержували свої церкви й попів на свій кошт, щоб навіть на це не було й громадських податків, а ні громадської праці, а кожний давав би на це від себе, коли сам забажає.“*)

Така є позитивна програма українського „федерального соціалізму“, як його називає сам Драгоманов,**) але ми не мали б повного уявлення про неї, коли б тут же не навели останнього пункта її, що є декларацією основного тактичного принципу для здійснення цієї програми. Для багатьох несвідомих людей цей пункт буде несподіванкою, бо все оте поверхове псевдо-драгоманівство рішучо не хоче звати про цей символ віри Драгоманова:

„Ми не можемо тут розказати подрібно способи, котрими треба доходити, щоб сповнились оці наші бажання. Виступаючи в письменством, ми тим вже показуємо, що не відхилиємось від мирної праці для громадського поступу наперед (прогресу). Тимчасом ми не маємо марних надій. Нігде й ніколи докорінні зміни громадського життя не робились тільки мирним поступом (Підкреслення мое. М. III.). На Україні ще може менше, ніж де инде, можна сподіватись, щоб начальства й панства по волі зреклись свого панування й через те простому народу на Україні не обійтись без оружного бою й повстання (революції). Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад і товариств сили природи й струменти, потрібні для здобутку. Щоб же старі панські стани й начальства не змогли потім захопити в свої руки знов що з громадського добра й не поновили свого панування, —

треба, при першій случай, скасувати державне війсьсько й позаводити громадське ковацтво (жіліцію), в котрому б кожний громадянин мав оружжя і знав з ним обертатись.“

Так виглядає вся програма українського соціалізму, котрий може бути здійснений тільки шляхом революції на Україні, шляхом повстання українського селянства і робітництва! Хліборобські і робітничі громади й товариства переберуть всі сили природи й капітал від приватних власників на загально-громадське добро.

Не входячи у довгі пояснення, бо конструкція програм є зразком ясности, ми маємо право назвати цю програму

програмою українського інтернаціоналістичного революційного соціалізму.

Ідеал інтернаціональної федерації, спільної власности, спільної праці, свободи; хліборобські і робітничі громади й товариства, озброєне повстання і революція, безначальство, як соціалістичне бездержавне суспільство, — хіба ця спеціальна термінологія не зрозуміла тепер? Не є вона на устах у всього соціалістичного світу? Не лунає вона на Україні? Не пішло хіба трудове селянство України зі зброєю

*) Там же ст. 3.

**) „Громада“, збірник ч. 5, 1882 р., ст. 60.

в руках проти непрацюючих? Чи не є ця програма Драгоманова живою програмою нашої дійсності? Чи не значить вона тепер, що боротьба за національне визволення є боротьбою проти колоніального капіталу, що панував і ще хоче панувати на Україні? Чи не революційний зміст національної боротьби на Україні, коли цю боротьбу веде селянство і робітництво?

На кожне з цих питань всякий, хто хоч крихту знає зміст революції на Україні, відповідь — так!

І де ж тут, в цій програмі, що є програмою повного соціального перевороту, який натяк на . . . корисність капіталізму, який так милий душам всіх тих, по правді кажучи — фальшивників ідей Драгоманова, яких у нас так багато?

Програма Драгоманова є програмою соціалістичної революції — такий висновок ми мусимо тут зробити без перекручувань, приховок і замовчувань. І хто признається до Драгоманова, той, очевидно, логічно мусить стати прихильником і борцем за соціалістичну революцію. Програма, витворена 40 років тому, в стислій, але незвичайно ясній, доступній до розуміння кожного селянина формі, має в собі квінт-есенцію соціалізму, той ідейний зміст, який є боевим лозунгом української революції. Навіть той, так популярний радянський устрій, зненавиджений буржуазією і псевдосоціалістами, чи це не ті хліборобські і робітничі громади й товариства, про які говорить Драгоманов? Коли ви захочете здійснити, „хліборобські і робітничі громади“ Драгоманова, то що ви пильшого зробите, як не ради?

Програма Драгоманова є програмою повного соціального перевороту, метою якого — соціалістичний устрій.

Іншого висновку зробити з програми ніяк не можна!

II. Погляди Драгоманова на суспільний розвиток.

„Звичка й користь більше мають сили над людьми, ніж слово й розум.“

Драгоманов: „Передне слово.“

Для домалювання соціалістичного світогляду Драгоманова необхідно познайомитись з його поглядами на історичний суспільний процес, в зв'язку з котрим тільки й може громадський діяч виробити основи своєї політики.

В окремих думках і в цілих уступах своїх писань Драгоманов виявляє цілу закінчену систему еволюціонізму.

Ось, наприклад, уривок про загальний розвиток змієн:

„Ми думаємо, що давати дуже велику вагу повстанням, а до того й вірити в те, що велика корінна зміна усіх громадських і господарських порядків, котру звать „соціальною революцією“ може стати ділом одного великого повстання, навіть і в одній великій країні, — це покаже звичку думати більше про державні справи, ніж про громадські й господарські. Звичка та вкорінилася в людях письменних за ті часи, коли люде, поставлені в державних урядах, — думали, що вони можуть

державною силою в гори повернути життя й самі думки і звичаї тисяч і мільонів людей, як їм завгодно. Такі державні думки йшли тоді поруч із старою наукою про природу, наукою, котра довго навчала, що Бог творить в світі чудеса, а потім, коли й дїбратася до того, що побачила порядок в зміні всього на світі, то все-таки думала про скорі зміни, про перевороти на світі земному, — *les révolutions du globe terrestre*. В XIX ст. було багато повстань, — а ні одно з них не вдало змінити до коріння порядків не то громадських і господарських, а навіть і державних. Недавними часами й науки про природу, геологія і біологія, показали, як помалу йдуть всі зміни на світі і замінили слово *révolution* на *évolution* (розпускання, зріст). Нова наука природна мусить перевчити письменних людей і в їхніх думках про зміни порядків громадських, відучити від звичок держати свої думки найбільше на державних справах та державних змінах, на скорих переворотах та повстаннях, і привчити пам'ятати, що всі порядки в людських громадах ростуть, а не робляться відразу, і що державні чи противудержавні заходи й повстання — тільки частина тих приводів, якими посуваються зміни в людському житті, а далеко не все.

До того ж і наука про громадське життя де далі все більше виявляє, що державні порядки колись, тоді, як найголовніше діло була війна, були корінем і господарських змін, напр. забирання землі воєнками, а тепер державні порядки найбільше — тільки покрівля порядків господарських і наслідок думок людських, і що значить їх заложити ані повалити не можна відразу. Сама думка про „безначальство“ відкидає всяку думку про переміни згори вниз, а не знизу вгору: від особи до товариства й далі, і примушує переміняти слова *révolution sociale* на *évolution sociale* і вмешити віру в самі повстання. Повстання можуть починати будити громадський розум, можуть кінчати старі порядки, котрі вже підкопані з усіх боків инакшими способами . . . , а зробити нові порядки та ще й громадські й господарські, саме повстання не може. Навіть повалені старі порядки, особливо громадські й господарські, вертаються безпримітно „на другий день повстання“, коли їх нічим замінити таким, щоб господарські потреби людські так чи сяк задовольнялися, а з тими потребами люде не ждуть довго . . . Сила зросту нових порядків значить не стільки в повстаннях проти старих порядків, а особливо не в скасуванні державних порядків, скільки в зрості малих і великих товариств між людьми, в зміні звичаїв і думок людських по всіх громадах якої країни, коли не всіх країн, хоч би на перший раз самих європейських, в цілїм рядї праць зовсім не політичних, а громадських і господарських, родинних і наукових.“ *)

В няшому місці Драгоманов ближче підходить до опредїлення поняття соціальної революції:

„Саме поняття соціальної революція не має зміслу, коли розуміти слово революція в звичайному значінні горожанської війни . . .

*) „Передис Слово“, ст. 69—71.

Революція, як зброя повстання певної меншості (більшості немає чого повставати), є поняття круга відносно політичних, державних, і там має певний зміст, бо певної меншості буває досить для повалення даного зверхнього державного ладу й установа іншого, хоч не все буває досить для укріплення його. Але що може зробити яка-небудь меншість в такій справі, як заведення спільного використання дїбр, що вимагає добровільної згоди й високого морального розвитку великої більшості населення?! Тут і не дуже велика більшість не вистане... Для того, щоб люди могли міцно заступити старий порядок новим, особливо таким складником, як націоналізація чи навіть інтернаціоналізація власності, треба, щоб вони мали в умах готовий плян такої організації, який виробляється чи ліпше сказати виростає рядом досвідів у постійній, різносторонній боротьбі з відживаючим порядком і в таких самих спробах заведення нових порядків. Цей ріст і творить суспільну еволюцію, в якій воєнні акції, як вибухи класової ненависті, бунти і революції, очевидно, не минучі, але творять тільки часті її і при тім зовсім не найосновнішу... *)

Цей еволюційний принцип в приложенні до соціалізму Драгоманов висловив в своїй автобіографії так:

„Будучи соціалістом по своїх ідеалах, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе тільки в певній поступовості і при високім розвитку мас, через що й досягне більше при допомозі духової пропаганди, ніж кривавих повстань“.

Приглядаючись ближче до цієї теорії еволюціонізму, ми звертаємо увагу на головний аргумент Драгоманова — закони розвитку, установлені природними науками, головною — біологією і геологією.

Витворювати соціологічні принципи майже виключно на природознавстві — це було пануючим з'явищем в 60—70 рр., коли вироблявся світогляд Драгоманова. Дарвінізм, органічна теорія Спенсера були центральними питаннями того часу, і нічого дивного, коли український соціаліст також прийняв їх — тоді це були нові великі відкриття, що imponували всім і знайшли вираз в праці багатьох видатних діячів. В тих часах і Н. К. Михайловський виробляв свої соціологічні поняття з даних біології. В тодішній соціалістичній літературі знайдемо масу матеріалу, доказів на користь соціалізму з природознавства. Навіть більше — вся ця література перейнята, так би сказати „біологізмом“. В „Громаді“ зустрічаємо **) статтю С. Подолинського „Громадівство і дарвінізм“, в якій автор силкується довести, що соціалізм, як проблема рівенства, не суперечить ідеям Дарвіна про боротьбу за існування і добір видів по прикметі виживання сильніших. Він дбайливо розглядає життя комах, степенує ступень комуністичності шершнів, ос, бджіл, мурашок, не знає, що йому діяти з „класовими“ суперечностями в житті цих дрібних створінь, і видно, як він боїться, що якесь відкриття в житті дрібненьких істот може перекинути всю будівлю соціалістичного світогляду!

*) Поляк за М. Лоринським „Українське нац. питання в творах М. Драгоманова“ 1915 р., ст. 39-40.

**) „Громада“, часопис, ч. 1, 1880. р.

Тепер ми знаємо, що соціологія є наукою про життя людського суспільства, озброєного електрикою, паром і т. п., чого зовсім не має у бідних мушок! Людське суспільство є з'явищем особливого порядку, як означає його соціолог Де-Греф, що має свої окремі закони розвитку. Але велика частина соціалістів 70-х рр. думала, що між суспільством людським і ґруновими відносинами між простими сотворіннями є паралелізм, є спільні закони гуртового життя. Утопічним був намір обґрунтувати соціалізм на біології, як проблему рівенства!

Драгоманов поділяв помилку свого віку про „біологізм“ соціології і тому розвивав свою теорію суспільної еволюції з предположок природознавства в його вузькому розумінні — біології, геології і т. п.

Ми бачили, що Драгоманов був переконаний в необхідності революції, озброєного повстання — цю думку ви частенько патрапте і в його пнших творах, але разом з тим йшов до революції шляхом зміни господарських і громадських порядків та через розвиток позитивної науки.

Це саме сталося і з Марксом. Він вірив в необхідність революції, але, виходячи з матеріалістичного монізму, збудував свою теорію розвитку продукційних сил, теорію еволюції, за якою пішло робітництво. Марксизм — типовий еволюціонізм і революціонізм, світогляд непримреної логічно подвійности, що панує і в житті, як взаємовплив всіх одночасно чинних сил.

III. Принципи політичної діяльності Драгоманова.

Еволюціонізм Драгоманова був ґрунтом, на якому він будував свою політику. Переконаність, що зміни життя відбуваються поступенно, дала основу для начерку програмів реальної боротьби, в яких Драгоманов розкладав усі досягнення на ряд черг, закономірно-послідовних, органічно розвинутих одна з другої. Кожна будуча форма відносин може розвинути тільки через логічну до неї предпосилку.

На цьому ґрунті Драгоманов дав теорію честного компромісу, як методу суспільної боротьби в нереволуційній час.

„В компромісі чоловік не змінює і не таїть якості своїх думок, а тільки, стремлячися в певну хвилину до того, щоб його думки стали законом для громади, ставить в цю хвилину таку їх скількість, яка на той час може бути всвоєна громадою, і приймає для того поміч і других людей, котрі в цій точці згоджуються з ним, хоч не згоджуються в інших, при чому ніхто не таїть від другої сторони своїх оспівних думок.“ *)

На такому розумінні компроміса, як уступки кількостного порядку, а не якостного, Драгоманов будував свою політику і був консеквентний до кінця.

Програм ближчої громадсько-політичної діяльності, програм-мінімум Драгоманов утворив своєю „Вільною спілкою“, яку він називає сам

*) „Народ“, 1891 р., ч. 3.

„Опытомъ украинской политико-соціальной программы“.**). Що-до національної політики Українців, то найкращий вираз поглядів Драгоманова можна знайти в його цікавих „Чудацьких думках про українську національну справу“, вид. 1891 року.

Не буду обтяжувати виклад цитатами, бо найліпше можна познайомитись з усією широтою і глибиною драгоманівських поглядів, читаючи названі твори, до яких також треба додати блискучий політичний твір „Историческая Польша и великорусская демократія“ (Женева, 1881.)

В цих творах Драгоманов виявив незвичайну для його часу широту поглядів, величезну політичну ерудицію і тонкість розуміння ситуацій та відношення сил, оригінальність і — що так рідко трапляється — велику силу волі, благородство вдачі і завзятість в боротьбі за свої погляди.

Його такий популярний в українській публіцистиці афоризм — „чисте діло вимагає чистих засобів“ — був разом з тим основним принципом його політично-громадського поведіння. Докладно знайомлючись з його працею, відносинами до людей, засобами боротьби, ми переконуємось, що маємо діло з виключним з'явищем — моральністю в політиці. Якийсь дивовижний ригоризм, що іноді здається понурою упертістю і непохитністю, вражає нас, що майже не бачимо тепер навколо себе тієї політичної чесноти, про яку мріємо і побачити яку доведеться хіба людям якогось ХХХ-го століття, коли скріпиться, розвинується і утвердиться новий устрій — соціалізм, в якому пануватимуть вищі моральні принципи. Ми, що бачимо буржуазну політику, відчуваємо весь її аморальний цинізм, ми бачимо також втілення її в багатьох теперішніх соціалістах, яких отруєно і безнадійно заражено хворобою тієї аморальності і розкладу, що охоплюють, як буржуазна пошесть, і наші українські соціалістичні кола. Всі, хто пишається своїм соціалізмом і через нецтво звисока позирає на старого Драгоманова — їм ніколи не піднятися на таку духову і моральну височину, на якій стояв Драгоманов! Вони ніколи не бачуть тих культурних людських горизонтів, в які постійно поринав поглядом той апостол правди і науки, який був втілений в нашого першого і найкращого соціаліста-вигнанця!

Драгоманов представляв собою тип людини з справжньою соціалістичною вищістю.

Розглядаючи Драгоманова, як політика, ми насамперед повинні не забувати його, як людини, щоб знати, що таке політика. Політика є не тільки ставлення собі конкретних задач, не тільки важність їх досягнення, а ще й сам спосіб їх досягнення. Що ліпше: розкладовий, неморальний, деморалізуючий для громадянства спосіб, чи виховуючий його, оздоровлюючий? Чи важно ставити лише задачі, часто дуже благородні задачі, чи ще важніше вміти їх рішати, здобувати так, щоб благородство боротьби за їх не зменшило благородства самої задачі і

**), „Вольный Союзъ — Вільна Спілка.“ Опыт украинской политико-соціальной программы. Сводъ и объясненія М. Драгоманова. Женева, 1884 р.

лишилось в людях, як кращий добуток, як вищий тип суспільного існування і відносин між людьми? Тут не може бути двох думок: метою нашою є покращання відносин, покращання самої людини, як моральної громадської істоти.

І от власне Драгоманов був з тих, що вміють чесно, чисто боротись за свій ідеал, ні крихти не понижуючи моральної краси свого ідеалу і себе, як його служителя. Через те постать Драгоманова не можна ніяк змішати з юрбою соціалістів-спекулянтів на високих ідеалах — він стоїть вище їх всіх, як постійний живий докір громадській і особистій неморальності!

* * *

Основними принципами політики українського соціалізму були:

1. По-над-державність. — Драгоманов, всупереч тодішнім поняттям, висунув погляд, що межі держав для соціаліста не можуть бути рамою діяльності: українські соціалісти повинні працювати, як одна організація, на всій етнографічній українській території, без огляду на межі пануючих держав.

2. „Космополітизм в цілях, національність в формі і ґрунті“. Виставляючи ідеал інтернаціональної федерації, до якої він ішов через східно-європейську і потім всеславянську федерацію, Драгоманов вважав, що все людське виявляється тільки в національній формі: людину по-за національністю, як якийсь космополітично-лабораторний продукт, уявити не можна, а тому, хто хоче вести культурну, вивольну працю, той мусить вести її в природно-національній формі. Вважаючи український народ за націю, Драгоманов і проголосив українську форму соціалізму, взяв в оборону малі нації, пригноблені в Росії (Жидів, Білорусів, Латинів, Литовців) і проголосив їх право на самодіяльну національну культуру. На цім ґрунті між Драгомановим і московськими та польськими соціалістами і демократами почалась затязна, важка боротьба, одним з документів якої є блискучий незабутній твір „Историческая Польша и великорусская демократія“, перечитання якого й тепер мусить бути обовязковим для кожного серйозного соціаліста.

Ця боротьба не принесла лаврів противникам Драгоманова, навпаки: те, чого Драгоманов учив своїх сучасників і противників, ввійшло тепер, принаймні декларативно, в сучасний соціалізм. Принципи Драгоманова тепер вже вважаються за троїзми, здійснення яких проте ми повинні чимало ще почекати.

3. Федералізм. Вважаючи, що воля особи може здійснитись тільки в малих організаціях-громадах, він повстав проти централізму і одкидав його рішучо, як принцип і як форму. У федерації громад знау вгору аж до національної спілки громад, до самостійних держав-громад, що так само повинні дійти до світового об'єднання, він бачив природно-розумну форму організації людей. Основною одиницею людськості є нація, внутрішньо збудована, як спілка громад. Люд-

скість, як спілка сфедералізованих націй — такий організаційно-соціально-ідеальний ідеал Драгоманова.

Тому цілком логічно він закликав домогатись перебудови Росії й інших держав на федерації, як перший крок до дальшого розвитку федеративного принципу. Тому настоював, що найважливіше діло — розвиток товариств, в яких він бачив основу („пупянок“) нових відносин. Тому вважав потрібним, щоб письменні люди йшли в громади і місцеві самоврядування на працю.

Федералізм — це основний принцип, [який Драгоманов положив в основу свого ідеалу і в основу своєї політики, через те він доводив про потребу східно-європейської федерації і поборював думку про сепаратизм. Будучи українським самостійником, в кращому розумінні цього слова, ставлячи в програму вимогу „повної самостійності для вільної спілки громад на всій Україні“, Драгоманов розумів, що дійсна самостійність може бути, тільки як самостійність в новому соціалістичному ладі, самостійність же в сучасних капіталістичних відносинах не розв'язує взагалі справи визволення людини і не варта кольосальних жертв в боротьбі за неї в першу чергу. Україна такої самостійності дістати тепер не може. Попереду треба добитись політичної свободи, дістати змогу культурної і організаційної праці, щоб підняти народ на вищий культурний рівень. Політику сепаратизму він тому вважав за безплідну, за марну витрату сил.

4. Децентралізм є другою стороною федералістичного принципу, як змагання до постійного змінювання буржуазно-централістичних методів і звичок. Драгоманов дуже ненавидів „якобинський централізм“ російських революціонерів, безпощадно бичував короткозору „всеросійськість“ і гостро полемізував з „Набат“-ом, „Вперед“-ом і іншими органами тодішньої революційної московської думки. Прорікав катастрофальне значіння централізму для революції, вказував на розпад Росії — те, що ми тепер бачимо перед очима, як живу трагічну дійсність: абсолютний централізм російської революції грозить повною зрубою для неї. Міркування Драгоманова на ці теми має тепер великий злободневний інтерес.

Для нас, українських соціалістів, боротьба Драгоманова з жахом московського революційного централізму особливо зрозуміла, його погляди — особливо рідні, його вказівки — особливо повчачі!

Все, що сказано Драгомановим на цю тему, має для нас велику виключну вартість.

5. Анти-тероризм. Визнаючи моральність і необхідність окремих терористичних актів і необхідність всенародніх озброєних повстань, Драгоманов з усією силою повставав проти терору, як принципа політичної боротьби. Його боротьба проти тероризму зробила всіх російських якобинців-терористів і ідеологів терору ворогами, що не жаліли сил в боротьбі проти нього, орудуючи брехнею, ненавистю, тією любимою зброєю всіх літературних і громадських терористів, наслідників і централістів всіх часів і всіх народів.

6. Політизм українського соціалізму. Драгоманов принципово поділяв думку своїх сучасників, що соціалізм є передовсім системою господарсько-економічного перестрою, а тому відрізняв політику і державство, як щось чуже для дійсного соціаліста. Однак, спеціально через російські умови, визнавав потрібною боротьбу за політичний перестрій Росії, за політичну свободу, яка дасть сяку-таку можливість вести дійсну соціалістичну роботу. В цьому розумінні Драгоманов був піонером політизма в російсько-українському соціалізмі. 1879 року політизм захопив частину російських соціалістів, спеціально партію „Народної Волі“, голова якої Желябов був в досить близьких стосунках з Драгомановим. „Політизм“, як відомо, захопив потім увесь російський соціалістичний рух. Драгоманов через те впробив основи російського конституціоналізму, що хотів розбити кайдани самодержавія, щоб дістати змогу для розвитку соціалізму. „Конституціоналізм“ ні в якому разі не був ідеалом Драгоманова! Дарма силкуються де-які люде зробити з Драгоманова батька російських ліберальних земців і кадетів.

* * *

Програма політичної роботи Драгоманова не є його метою, а лише засобом, шляхом до здійснення його мети, якою була його програма повного соціального перевороту, котру ми щойно тепер оглянули.

Всі вульгарізатори Драгоманова, його так звані послідовці і прихильники, силкуються зробити з нього не те, чим він був справді. Людину характеризує мета, до якої вона стремить. Хоч соціалізму ще нема, але кожний, хто ставить собі метою соціалізм і до неї стремиться — є соціалістом, хоч робить, прим., всяку роботу: рубає дрова, викладає геометрію, грає на скрипку. Коли віп, як громадянин, добивається перевести свою соціалістичну програму в життя доцільними засобами — його можна вважати за активного соціаліста.

Таким активним соціалістом був Драгоманов, що присвятив свої сили літературній пропаганді соціалізму і політичній боротьбі за перехідні форми до нього. Вся його політика і чергові політичні домагання є лише засоби для досягнення, але не мета. Поширювати самоврядування, закладати товариства, говорити за східно-європейську федерацію, поборювати централізм Москалів та Поляків і критикувати примітивний, рефлексивний сепаратизм озлоблених безпосередньо проти національного гніту людей — це все засоби, які вживаються і залежать від обставин. На ці засоби Драгоманов дивиться, як на тимчасові, перехідні, які самі по собі ніякої мети не представляють. Мета стоїть спереду, всі засоби підбираються так, щоб вони були корисні своїми наслідками для тієї мети; в підбранні їх є смисл, ідея, доцільність, вищий розум. Так дивився Драгоманов на свої засоби, які завжди мають лише тактичне значіння. Не так дивляться безідейні наслідувачі Драгоманова.

Вони з його тактичних засобів робили собі мету і губили всяку орієнтацію на єдину, мету — соціалізм. Роботу в земстві, федерацію

в Росією, боротьбу за конституцію вони зробили самодовільними цілями, стреміли до них і їх вважали за свою програмну мету. Соціалістична мета відпадала — ми бачимо перед собою тільки ліберальних земців, конституціоналістів. Говорячи про ці ж самі домагання. Драгоманов був соціалістом, а „драгоманівці“ — лібералами.

Вся справа не в тім, що робиться, а в тім — во ім'я чого робиться! Драгоманов тому був в своїй політиці соціалістом, бо його метою був соціалізм, а псевдо-драгоманівці були тільки буржуазними демократами чи лібералами, бо їх метою були тимчасові, вузькі, перехідні задачі, в яких вони поклали свою остаточну мету.

От, власне, оці „драгоманівці“, що драгоманівські тимчасові задачі брали для себе, як остаточні програмові задачі, вони й утворили опінію про Драгоманова, як про буржуазного ліберала, соціаліста з титулу, а не з програми, котрий ніби то був федералістом в розумінні русофільства, єднання з Росією; вони, говорячи про земство і т. п., навіть вноді щиро вірять, що служать драгоманівській програмі; заіло кидаються на соціалістів, в шкуру вилазять щоб ствердити контр-революцію, обороняють інтереси поміщиків проти того „мушкетства“, долею котрого так журився Драгоманов, піднімають чарки на здоров'я монарха і династії, проти яких орудував Драгоманов!

Це є нечувана вульгаризація Драгоманова, потоптання його ідеалу, знищення його програми, насмішка з усієї його політичної діяльності, але дивно! Це все робиться во ім'я Драгоманова.

Прочитавши у Шевченка

... а в степах України, дай-то, Боже милий,
Блисне булава! —

обиватель — вульгаризатор. гордо вказуючи на текст „Кобзаря“, доводить, що Шевченко був клерикалом і монархистом, бо він у Бога просить влади гетьмана (власть монархів тільки від Бога!), а таким самим правом, як псевдо-драгоманівці висновують буржуазний лібералізм з науки Драгоманова.

І ми, соціалісти-революціонери, шануючи пам'ять великого українського апостола науки і революційного соціалізму, заявляємо, що дійсні ідеали Драгоманова і його праця для визволення трудового люду є духовою спадщиною тих, хто тепер з „мушкетством“ революційно бореться за соціалізм!

IV. Критика й оцінка.

Ми не вичерпали й сотої долі того теоретично-наукового добра, що вклав Драгоманов в свої твори, але, на основі враження від головніших його писань, дозволимо собі зробити загальний критичний огляд де-яких його виводів і носілок.

Драгоманова називають де-які публіцисти не з повним правом соціалістом анархічного типу. В часи Драгоманова анархізм називано, як окрему школу соціалізму. Сам Драгоманов називав себе останнім прудонівцем в Європі, цеб-то, причисляючи себе до анархістів, прихиль-

ників Прудона, який вів боротьбу з соціалізмом во ім'я свого верховного принципу — рівенства і свободи.

Але, беручи анархізм в його сучасному науковому розумінні, ми можемо вважати Драгоманова тільки за соціаліста, бо основним його ідеалом було суспільство; поступ людськості він мислив, як розвиток суспільства. Він одкидав в ідеалі „начальства і державства“, але чи не кажуть хіба цього соціалісти, які вірять, що держава, як форма класового панування, відмірає і мусять вмерти? Соціалісти не малюють докладного образу будучого суспільства, бо вгадувати її — даремна праця, але вони знають напевне, що усунення класового панування разом з тим знищує сучасну державу і одкриває логічний шлях до якоїсь асоціації, соціалістичної демократії, котру можна, користуючись сучасними термінами, назвати державою, хоч і без того специфічного змісту, який має у Драгоманова і взагалі у соціалістів поняття „начальства і державства“.

Анархізм, як наукова доктрина, в більшості відкидає поняття суспільної організації, тому не має якогось шляху розвитку, не цікавиться теоріями історичного процесу, байдужий до законів еволюції суспільства, бо його ідеалом є бесуспільне, вільне існування, його метою — руйнування суспільства, тому анархізм не має ніяких тимчасових програм, тільки одну — програму повного соціального перевороту і знищення суспільства, бореться за цю програму терором і насильством. Цей ідеал анархізму і тактику його Драгоманов одкидає, ставлячи собі ідеал нового суспільства — соціалістичного.

Я особисто не причислю його до анархістичної школи соціалістів, бо для цього нема ніяких даних по суті, тільки формально прудонівський федералізм і термінологія дають привід говорити безплотно про анархістичний соціалізм. Я думаю, що в приложенні до аграрної України соціалістична концепція може мати отой федералізм селянських громад, якими увесь час оперує Драгоманов і мислить все суспільство, як хліборобську асоціацію. Я швидко б назвав драгоманівський соціалізм концепцією аграрно-революційного соціалізму, якою він був би, коли б не одна обставина.

Власне, в питанні про Шевченка Драгоманів був тієї думки, що Шевченко не тільки не був, але й не міг бути соціалістом через те, що Україна аграрна і не було тоді найманої праці, розвинених міст і промисловости. В різних місцях його творів зустрічаєте в різних виразах одну думку, що спосіб продукції определяє увесь розвиток. Ми це бачили в де-яких зацітованих уривках про господарський і громадський розвиток, особливо яскраво це кадається в вічі там, де Драгоманов стверджує, що сучасні політичні і державні форми є „покрівлею“ над господарсько-економічними відносинами. Коли б вжити знаменитого терміну Маркса надбудова (Überbau), то цим можна б вказати дійсний зміст драгоманівської теорії. Драгоманов був під впливом доктрини Маркса про історичний матеріалізм, але разом признавав за Сеп-Симоном і російською соціально-революційною школою за фактор історичного процесу не тільки економічний фактор, але й самостійну культурно-творчу діяльність людини.

Ми також визнаємо, що взаємовплив господарських і негосподарських, культурно-творчих факторів дає зміст історичного процесу, не поділяючи рішучо того погляду, що утвердився в марксизмі, завдяки особляво Енгельсові, що соціалізм прийде, як логічний висновок усього попереднього процесу. „Як би не було античного рабства, то не було б сучасного наукового соціалізму“, сказав крилату фразу Енгельс, котра спокусила і ввела в блуд багатьох. Марксизм силкується довести, що попередні фази історично-господарські, змінюючи логічно одна одну, відповідно до розвитку матеріальних продукційних сил, ніби діалектично ведуть до соціалізму. Ніби необхідно передумовою капіталізму було рабство, кріпацтво, як тепер наймана праця є необхідною умовою розвитку капіталу, пролетарізації мас, абдіння їх і експропріації капіталу, який виконує необхідну історичну місію, концептруючи працю, організуючи людей біля знарядь продукції в спільність, яка є підставою соціалізму. Соціалістична організація (колективізація) праці ніби виростає сама з капіталізму, таким чином соціалізм прийде з залівною необхідністю, як результат розвитку капіталізму.

Ця теорія штучна, хибі її очевидні, але вплив господарського фактору безсумнівний, тільки його нема чого ставити на те місце, куди поставив його марксизм. Драгоманов був під впливом цієї теорії і чисто по марксистському пояснив, чому Шевченко не був соціалістом. В аграрній країні, збудованій по трудовому принципі, може не бути найманої праці, одначе це ні крихти не може бути підставою, щоб ту країну засудити на вічну без-соціалістичність. Щоб прийшов соціалізм, — так для цього не обов'язково треба панів капіталістів і поміщиків! В погляді Драгоманова проходить тінь цієї думки, а якої консеквентні марксистки роблять висновок про необхідність пролетарізації селянства, але ця думка не могла розвинутись у Драгоманова, котрий твердив, що сила всякої паці в її „мужлцтві“. Драгоманов не міг прикласти марксистських консеквентцій до українського народу і засудити його на пролетарізацію, як то роблять марксистки. Інтереси живого народу перемогли доктринерство кабінетних соціалістів. Але при всім тім Драгоманов, як не економіст, не міг ближче приглянутися до історично-економічного розвитку і вивести з його консеквентції, що могли б рівнятися по вартості з його історично-політичними поглядами.

Вплив марксизму не був такий дужий, щоб Драгоманов прийняв цілком історичний матеріалізм, але він все-таки був значний, щоб спричинити логічні помилки Драгоманова в погляді на Шевченка і на соціалізм, як продукт епохи капіталізму, найманої праці. Не будучи сильним в економічних поглядах і йдучи за Прудоном, Драгоманів в основу суспільної організації взяв громаду. І навіть всю свою концепцію назвав громадівством: „український соціалізм не партія, а громада“.

Що це значить?

Це правда, що громада в драгоманівському розумінні може бути і є ідеалом соціалізму. Така громада, про яку він говорив, представляється лише умозрительно, але він теоретичне поняття громади переніс на сучасну громаду, котра не є типом будучини, вміщаючи і носячи

в собі всі суперечности сучасности. Теперішня громада не є збором тільки працюючих, а збором працюючих і непрацюючих, котрі називаються і в окремих суспільних класах.

Поняття класи бракувало Драгоманову, бо він хибно ототожнював сільські громади, з трудовими громадами. Так, можна згодитись, що партія не соціалізм, але й теперішня громада також не соціалізм.

Стоячи на тій же точці погляду, що й Драгоманов, що всі вартости людського обиходу, oprіч дарових дiбр природи, є результатом тільки праці, цеб-то консеквентно проводючи трудовий принцип, сучасні соціалісти тримаються класового розуміння суспільства і, повстаючи проти визиску праці, поділяють суспільство на працюючих і непрацюючих. І з цього погляду розвивають відповідні консеквенції, в яких сучасній громаді, хоч би й хліборобській, нема місця. Тому всю систему боротьби основують на інших методах, ніж Драгоманов: не розвиток місцевих самоврядувань, не добродійна праця в громадах, а класова організація трудящих, попереду якої йде політична організація їх — партія, що є ідеологічним провідником, борцем, організатором і т. п.

В такій організації боротьби нема місця земсько-ліберальному співробітництву соціалістів з визискувачами. На свій час, доки в Росії не було ніякої форми громадськості, oprіч місцевих земських і городських самоврядувань, очевидно, Драгоманов не міг вказати іншої початкової форми боротьби, але європейський марксизм вже тоді йшов повним ходом, про що писав у „Передньому Слові“ сам Драгоманов. Драгоманов хоч і був під впливом марксистського економізму, але не прийняв його історичного матеріалізму, опираючись натомість на „біологічну соціологію“, тому не прийняв і теорії класової боротьби. Так аграрна Україна, селянсько-трудова нація, позбавлена своїх верхніх буржуазних груп, представлялась Драгоманову, як трудовий моноліт, і спонукувала його прийняти поняття громади, а не класу, хоч він про класову теорію знав і навіть писав про це, але класовий принцип не став підвалиною всієї його конструкції.

З цього впливає і вся дальша конструктивна робота Драгоманова, який, орієнтуючись на соціалізм, зберігав рівновагу і твердий напрям на соціалізм, але та сама причина погнала „драгоманівців“ просто в буржуазно-демократичний табор, бо вони вже вовсім не бачили класи, а бачили сучасну громаду, від якої не далеко до земства, Burgfrieden'у і буржуазного світогляду.

* * *

Так в коротких рисах представляється соціалістичний світогляд Драгоманова. При оцінці цього світогляду з сучасної точки погляду треба мати на увазі, що тільки цілий Драгоманов, як особистість, як носитель певного ідеалу, як творець програм і твердий соціалізм, як політик-тактик і як Українець — може бути предметом оцінки, гарантованої од багатьох помилок. Коли ж брати Драгоманова частково, з одного якогось боку, то можна напевне помилитися. Росіяне дивились на Драгоманова, тільки як на Українця, сепаратиста і т. д., і

— помилялись. Праві кола — як на анархиста, страшного соціаліста — і помилялись, закидаючи йому, що він „не любить України“: малі його епігони брали його, як теоретика тимчасових засобів боротьби, обертали засоби в мету, поринали в море дрібничкового політичного ешпірізму та шарлатанства, — і помилялись, вважали його еволюціонізм за оправдання опортунізму — і помилялись, бо він ставив собі революційний ідеал і мислив його здійснення тільки революційним шляхом.

Драгоманов — величезна постать, єдина, що возвишується над мілким морем українського міщанства. Перший і найбільший проповідник і творець теорії українського соціалізму, основи якої ні крихти не втратили своєї свіжості для нашого часу, що йде під прапором, на якому написано ідеали Драгоманова:

Інтернаціональна федерація,
Самостійна Україна (федерація всіх її громад),
Визволення працюючих
Шляхом повстання селянства і робітництва,
Соціалізація сил природи і знарядь продукції,
Спільна власність, спільна праця,
Знищення мілітаризма.

І ще багато можна вказувати на те, що було ідеалом Драгоманова і є нашим ідеалом, ідеалом всього трудящого людства.

І коли ми кажемо „кляса“, а Драгоманов казав „громада“, то тут хоч і є різниця, але нема суперечности, бо в громаду Драгоманов вкладав поняття трудової єдності, цеб-то поняття трудової кляси.

Наше покоління не може не прийняти ідеалу Драгоманова: він спільний; не може не прийняти основної програми Драгоманова — здійснення її ми домагаємось, за неї боремось. Коли ж ми де-які поняття називаємо иньшими термінами, коли ми виставляємо иньші політичні постулати і живимо иньших засобів, то це має своє пояснення в нашій історичній обстанові, при иньшій суспільно-господарській і політичній кон'юктурі. Иньші обставини — иньша тактика, але мета, ідеал — ті самі. На долю нашого покоління довелось не багато сказати нових слів в теорії соціалістичної науки, бо більшість їх сказав Драгоманов. Тому теперішнє революційно-соціалістичне покоління повинно з вдячністю згадати того великого Михайла Драгоманова, що в найтемнішу добу життя нашого народу, коли над Україною нависла чорна хмара нечуваної реакції, нечувано-азійсько-жорстокого „указу 1876 р.“, — осмілювся один підняти на боротьбу з неволею дорогого рідного йому народу. Любили багато хто, а виявляти свою любов чинно і отверто одважився з кількома приятелями Михайло Драгоманов, що заведбав матеріальне добро тихого тепленького містечка, покинув все і зважився прийняти добровільно найбільше нещастя, як він сказав — розлуку з рідним краєм, помандрувати один без вісти на вигнання до живоття і за кордоном, далеко од всього, що він любив, чим дихав, — підняв прапор боротьби за визволення України, і то червоний прапор революційного соціалізму. З усіх, що „люблять

Україну, знайшовсь один самотній, що кинув рукавичку царизмові, неволі, московській сатрапії, неуттву, забобонам, тупости, міщанству...

Чи ж багато ми маємо таких навіть тепер?

А тоді він був один з двома-трьома приятелями. Окружений клеветою ворогів, ненавистю українського міщанства, скований матеріальними недостатками, загрожений злиднями і духовним смирінством — цей чоловік видержав боротьбу протягом 20 літ і вмер фізично, скошений смертю, але бадьорий, непохитний духовно до останнього дня життя.

Тодішня Україна не знала когось вона мала і когось згубила фізично 25 років тому. Чи знає теперішня Україна?

Ми, що бореємося за дійсне визволення українського народу, а не за право приложення і українських рук туди, де вже виискують Україну руки нахабних чужинців-вампірів, ми з благоговінням згадуємо пам'ять нашого великого попередника. Згадуючи Драгоманова, наше серце наповняється гордістю, що ми не одинокі, не безбатченки, не ті, що говорять мовою панів, у яких вони були в неволі. Ні, ми маємо велику спадщину, якої вистарчить, щоб жити духовно ще довгі-довгі роки. Ми не пишаємося обмеженим високомірством модерних людей, що внають тільки сьогоднішню моду, бо чуємо через десятиліття призивний голос великого учителя до життя, до боротьби за правду, за свободу людини, за будучу громаду вільних людей, за повну самостійність спілки громад усієї України!

Що було часового у Драгоманова — те одійшло з його часом, а те, що лишилося — його ідеал і програма сьогодні є боевим лозунгом українського трудового люду. Українське селянство бореться за те, про що говорив Драгоманов.

А тому ми справляємо тепер не тільки сумні роковини його фізичної смерті, але й святкуємо його духовне воскресення, як найбільшого між Українцями апостола революційного соціалізму і соціалістичної революції.

Прага, 13 листопада 1920 р.

Навло Христюк.

Провина перед українською революцією.

(В. Винниченко. Відродження Нації. Частина I, II й III).

Перед нами „Відродження нації“ В. Винниченка — перша спроба загальної характеристики української революції і з'ясування її багатого досвіду.

Трудно писати такі характеристики сучасникам і безпосереднім учасникам революції. Як би вони не намагались углянути в однаковій мірі всі прояви її, як би не старались бути цілком об'єктивними в оцінці революційних подій, все ж тільки в рідких випадках можуть досягти вони тої об'єктивності, яка необхідна для історика революції.

На жаль, В. Винниченко не творить того виімка. Пообіцявши з передмови до „Відродження нації“ вжити, при викладі, „всіх усиль, щоб одсунути від себе всяке національне чи партійне лицеприяття“. щоб „одійти від усяких особистих симпатій чи антипатій і розглядати весь хід українського руху в усій об'єктивності“, він в дійсности, в своїй загальній характеристиці української революції і в оцінці окремих її подій гірко погрішив проти об'єктивности. Він допустився деяких на стільки важких, основних помилок, що їх ніяк не можна оправдати і пояснити тільки тим, що В. Винниченко являється сучасником української революції і беспосереднім та відповідальним учасником багатьох визначніших її подій.

Тільки глибока внутрішня криза, яку переживав В. Винниченко, пишучи своє „Відродження нації“, тільки запал неюфіта, що знайшов нову правду і хоче як найрішучіше порвати з своїм минулим, може пояснити нам, чому він допустився в своїй оцінці української революції великого не тільки „партійного, але й національного лицеприяття“. чому в своїй „об'єктивности“ дійшов місцями до страти всякої об'єктивности, до самовідречення. Новий символ віри В. Винниченка — запал неюфіта не дав йому можливости спокійно прослідити події, уважно приглянутись їм і дбайливо виабірати дорогі перлини із загального шумовиння, натомість примусив його всі, дуже різнородні по своїй суті явища української революції, всі чинники її підвести під одну зірку й осудити їх.

Через це не в окремих, свідомих чи несвідомих, фактичного характеру помилках В. Винниченка полягає основна хиба його розуміння української революції. Вона ховається глибше, в самому підході до теми, в наперед засвоєному (не на основі аналізу революційних подій . передвзятому переконанню, що все робилось не так, як слід, що все було дуже прикрою помилкою, а то й злочинном, що все мало характер буржуазности і тільки буржуазности.

Підходячи до української революції з таким упередженням, В. Винниченко, цілком природно, не дав і не міг дати правдивої характеристики трьохлітньої боротьби українських працюючих мас за національно-політичне і соціально-економічне визволення їх: не зміг дати про цю боротьбу уявлення, як про великий, суцільний, зв'язаний глибокою внутрішньою логікою подій суспільний процес, яким ця боротьба в дійсности являється; не виявив поступеного, природного розвитку класової боротьби на Україні, зросту національно-політичної і класової свідомости не тільки трудових мас, але й дрібної української буржуазії, і, в зв'язку з цим, не виявив і тої інтересної, глибокої і важкої еволюції, яку пережили в процесі революції українські політичні партії, починаючи від класових, соціалістичних партій і кінчаючи партіями дрібнобуржуазними, які тільки під впливом моменту, перших днів революційної весни, підфарбувались під соціалізм.

Всю українську революцію, поскільки вона виявилась в організованих формах — політично-державних, політично-професійно-класових, політично-партійних, національно-культурних і так далі -- В. Винниченко малює, як одномоментний дрібнобуржуазний, міщанський, „хуторян-

ський“, неадарний, не маючий нічого сильного в дійсних революційних змаганнях працюючих українських мас рух, — який безуспішно хотіли справити на шлях соціалістичної революції істинні носителі революційного соціалізму і борці за виведення всіх трудящих — московські большевики-комуністи.

Українські трудові маси кастріровані Винниченком. Вони виступають в революції без провідників, бо все те, що було видвигнуто ними на провідні місця, що фактично, часом успішно, а часом менш успішно, керувало ними, Винниченком одкидається, як щось чуже і вороже тим масам. Вони не здобулись, на тих провідників, не викресали з себе в огні революції потрібної інтелектуальної сили та клясово-організаційних здатностей. Вони користуються як найбільшою любов'ю Винниченка, але виступають в революції завше тільки, як первісна сила, як неорганізована маса, з одною тільки формою виявлення своєї національної і клясово-революційної свідомості — з „дрючком“, яким вони аргументують своє відношення і до українських політичних партій та державних установ (Центральної Ради, Директорії) і до московських большевиків. Одділивши українське робітництво і трудове селянство від витворених ними політичних партій, заявивши, що „маси не винні“ в численних невдачах української революції і, власне, мало їй причетні до тої революції, В. Винниченко легко і вільно впав після цього в той водевічно-фейдетонний топ, яким написано майже все його „Відродження нації“. „Маси не винні“ — отже з решти — з тих „хуторян“ і „хуторянок“, з тих недоуків-малоросів — можна і поглузувати. Дарма, що ця решта єсть витвір тих самих мас, що вона являється кров'ю від їх крові і кістю від їх кістки, що сміх, гдузування з „хуторянки“ являється, врешті, в своїй суті гдузуванням не з кого иньшого, як тільки з українського робітника і селянина.

Можна і слід не закривати очей на ті, часом дуже і дуже прикрі помилки, які були зроблені українськими соціалістичними партіями і витвореними при їх участі державно-політичними органами; можна і слід багацько закинути провідникам української революції, але одірвати їх всіх без всякого розбору від українського селянина і робітника, змішати всі відтінки української соціалістично-революційної думки в одну сіру дрібнобуржуазну фарбу, затушувати ту величезну інтелектуальну самоізнаночу і самоусвідомлюючу працю, яку проробила за час революції українська трудова демократія і яка являється запорукою — сьгоднішньої чи завтрашньої — перемоги українського робітника і селянина в його тяжкій довголітній, кривавій боротьбі, — зробити цього не можна, не согрішивши тяжко перед фактами дійсності, перед самими українськими працюючими масами.

В. Винниченко робить цей гріх. Характеризуючи українську революцію, він майже на кожній сторінці твердить про її буржуазність, про соціалістичне неуптво і зрадянцтво українськими соціалістичними партіями інтересів робітництва та селянства, про війну цих партій з власними народними масами і про иньші їх гріхи та сумні сторінки революції, не знаходячи ні одної світлої точки у всіх тих подіях, які розгортаються от вже протягом трьох років на просторах України.

„Ми всі українські керуючі партії, — каже В. Винниченко, — були не соціалістами, а тільки демократами, республіканцями“ (стр. 89.— II ч.).

„Ми настільки мало були соціалістами, що не допускали навіть думки про зруйнування буржуазної держави“ (стр. 107.— II ч.).

„Ми знали тільки одну державу — буржуазну, сучасну, з усіма її усталеними органами і апаратами. Ми вірили в її вічність, непохитність, незмінність“ (стр. 108.— II ч.).

„Ми навіть не старались бути, як не соціалістами, то хоч би вже пристойними, послідовними демократами, поступовими людьми“ (стр. 114.— II ч.).

„Ми з нехитю, з нерішучістю ставились до всього, що могло хоч трохи порушити основи буржуазного ладу“ (стр. 116., II ч.).

„Ми творили і оберігали панську державність, яка охороняла привилеї і панування паразитарних неукраїнських клас на Україні“ (стр. 135, II ч.).

І так далі, на протязі всіх трьох частин „Відродження нації“, з повсякчасним підкреслюванням особливо двох гріхів української соціалістично-революційної демократії — цілковитого нерозуміння нею соціалістичного характеру української революції і ворожого відношення до радянської форми влади.

В. Винниченко не помічає, не хоче помічати того, що під отими „ми“ він цілком штучно підвів самі різні по своїй суті революційно-суспільні чинники, що характеристику одного з них — дрібної буржуазії — поширив безпідставно на всі інші, що, нарешті, особисті прикмети окремих діячів приписав цілим групам, подіям.

Коли в українській революції ми зустрічаємо групи, які свідомо творили і оберігали „панську державність“, „панування і привилеї паразитарних клас“, то це були не „ми“, навіть не „всі українські керуючі партії“, а певна суспільна верства — українська дрібна буржуазія (ідеологічними виразниками якої являються різні „хліборобські“ партії, „соціалісти“, „федералісти“, самостійники-, „соціалісти“, пародні республіканці). Ця класа не мала віяких підстав додержуватись в своїй політиці не то що соціалістичних, але навіть і виразно демократичних засад. Її класові, економічні інтереси та соціальна психіка споріднювали її більше з великобуржуазною верствою, ніж з класою працюючих, виснажених. Ця класа весь час революції і була, дійсно, по своїх соціально-економічних ідеалах, на боці паразитарних клас і коли й виступала на початку революції, а також почасти і після — в певні моменти її — по стороні українського робітництва та трудового селянства, то робила це з єдиною ціллю — використати сили останніх для будови української буржуазної державности, яка б забезпечувала їй, дрібній буржуазії, панування в тій державности. І наївно було б, звичайно, вимагати чи сподіватись від цієї верстви, від її політичних партій, соціалізму чи хоч би послідовного демократизму. Ці партії — а не „ми“ — вели в революції ту політику, яку засуджує В. Винниченко.

Отже своїм всеохоплючим „ми“, приписуванням політики цієї одної верстви всієї українській революції В. Винниченко тільки задушковує дійсність.

Так само затемнює В. Винниченко дійсний характер української революції, коли говорить в загальній і категоричній формі про нерозуміння класовими соціалістичними українськими партіями (у. с.-р. та у. с.-д.) соціалістичного характеру української революції, про вороже відношення цих партій до радянської форми влади, про їх соціалістичне неуттво, про опортунізм та зраду інтересів селянства і робітництва і так далі.

Коли в такий спосіб і можна характеризувати українські класові соціалістичні партії, то не в цілому, а лише в певній їхній частині, лише праве крило української соціал-демократії та праве крило української партії соціалістів-революціонерів.

Правда, саме ці праві крила названих партій (в блоці з українською дрібною буржуазією) довгий час держали революційний провід в своїх руках, обсаджували високі урядові пости, але поруч них, під ними ж самими прапорами укр. соц.-дем. та укр. соц.-революціонерів, стояла і друга частина, друге — ліве крило української соціалістично-революційної демократії, яке з розвитком революції росло численно і духовно, цілком емансіпуючись від дрібнобуржуазних впливів і займаючи все ясніше класову — робітничо-селянську революційну позицію. Цієї частини В. Винниченко немов би й не помічає, згадуючи про неї тільки побіжно і то не як про окрему суспільну силу в революції, а як про окремих осіб (Нероновича й групи лівих с.-р.).

Він, характеризуючи, приміром, українську соціал-демократію та її діяльність, категорично підтягує всю партію, без жадного розбору, під своє улюблене всеохоплюче „ми“:

„Ми, українські соціал-демократи, — каже він, — вхолостали марксизм. Ми вирізали в його* життєву, творчу, активну частину і лишилися безплідними, неактивними, гладкими кабанцями“ (стр. 91.—II ч.).

„Ми не знали учення Маркса і Енгельса про державу, про її роллю, характер, про завдання революційних клас у відношенню до держави“ (стр. 107.—II ч.).

„Ми лежали собі ситенькі, гладенькі, в буржуазному холодочку, тишілись на мягенькій травичці, мугикали собі малоросійські пісеньки і ждали, що вареники соціалізму визріють на нашому хуторянському дереві і падатимуть нам у рот (стр. 93.—II ч.).

З першого погляду така характеристика української соц.-дем. партії може видатись дуже об'єктивною, коли прийняти на увагу, що В. Винниченко до самого останнього часу — вілду за кордон в 1919 році — був одним з діяльніших і визначніших укр. с.-д. Та тільки з першого погляду. В суті ж річ вона позбавлена всякої об'єктивности і, бачи безпідставно по українській соціал-демократії, бе одночасно по всієї українській соціалістично-революційній демократії, по всієї українській революції.

Ми не беремо тут під свій захист української соціал-демократії (за нею числяться дійсно багато гріхів перед революцією). Але ми не можемо, слідом за В. Винниченком, ототожнювати всієї української соціал-демократії з одною тільки течією тієї партії, з одним правим, поміркованим, опортуністичним її крилом, найяскравішим представником і речником якого, власне, й був В. Винниченко, з тими „гладенькими та ситенькими кабанцями“ її, які були в рядах укр. соц.-дем. партії і відігравали велику роль у революції, які дійсно не розуміли і не хотіли розуміти великих завдань робітничче-селянської революції і, замість Марксово-Енгельсової науки, „мугикали малоросійські пісеньки“. Не можемо. бо поруч з цими „кабанцями“ були в рядах української соціалдемократії (і українського робітництва, яке йшло за цією партією) і справжні пролетарі, справжня українська пролетарська інтелігенція, яка боролась з своїми „кабанцями“, яка не мугикала „малоросійських пісенок“ і кликала робітництво до класової революційної боротьби.

В. Винниченко підкреслює з особливим напінком те, що немов би українська соціалістично-революційна демократія в цілому не розуміла соціалістичного характеру української революції, знала одну буржуазну державність, не йшла далі буржуазного демократизму і парламентаризму. не хотіла, боялась і не розуміла великого значіння радянської форми влади для досягнення не тільки соціально-економічних, але й національно-політичних ідеалів українських працюючих мас. Одним словом, коли й не була свідомою зрадницею інтересів робітництва та трудового селянства, то вже, безумовно, була смішною, прідуркуватою „хуторянкою“. Поминаючи без уваги цей останній епітет, який В. Винниченко прикладає до всієї української революції тільки через те, що в рядах української революційної демократії знайшлися елементи, які визнавали невчасною соціалістичну революцію на Україні і через це одкидали радянську форму влади та стояли на історичному парламентаризмі та демократизмі (інтересно, чи й російську, німецьку, австрійську, угорську й інші революції назвав би В. Винниченко „хуторянськими“ тільки через те, що там в соціалістичних партіях є подібна. тільки ще більш сильна та більш опортуністична течія, ніж в рядах української революційної демократії!). поминаючи це, ми спинимось трохи докладніше на повинних його твердженнях.

З самого початку революції в рядах української соціалістично-революційної демократії намітилась течія, яка, обстоюючи нарівні з пнішими групами гасла національно-політичного визволення, в той же час відчувала і публично підкреслювала те, що національно-політичне визволення українських працюючих мас тісно, нерозривно зв'язано з соціально-економічним визволенням їх; далі, ця сама течія відчувала і розуміла зв'язок української і російської революції з наарівачою в Європі великою всесвітньою соціалістичною революцією, що мала поховати капіталістично-буржуазний устрій суспільства. Мала ця течія місце як в рядах української соц.-дем. партії, так і в рядах української партії соціалістів-революціонерів. Її відношення до питання про характер української революції і до радянської форми влади було цілком од-

миним від позиції в сих питаннях правих, опортуністичних груп революційної демократії.

Вже на I Українському Робітничому З'їзді (24.—28. липня н. ст. 1917 р. в Києві), хоч і який він був невеликий, хоч і як міцно держала його в своїй руках керуюча правниця у. соц.-демократії, опозиція правому крилові З'їзда виступила досить гостро і основно. Ліве крило українського робітництва піддало гострій критиці політику не тільки Временного Правительства, але й Центральної Ради, засудило „соглашательську“ тактику не тільки російських соціалістичних партій, але й правниці українських. Не оден промовець висловлювався на з'їзді за те, щоб Центральна Рада (власне її праві, керуючі кола) порвала не тільки з Временним Правительством, але і з власною „поміркованою, дрібнобуржуазною“ політикою, з українським „соглашательством“, що породжувало ту політику, і перетворилась в цілком клясовий, робітничо-селянський соціалістичний орган.

Те, що праве крило укр. соц.-дем. перемогло на цьому з'їзді і провело компромісові чи й цілком свої резолюції, а також і те, що руководять єсефівсько-есдеківські кола Центральної Ради не прислухались до голосу лівниці з'їзду, не зменшує значіння цього голосу, як показника того, що в колах української революційної демократії — в колах партії с.-д. та с.-р. — існувало і давало звати про себе ліве, справді соціалістично-революційне крило.

Ще більш яскраво зазначилось розходження між лівни і правим крилом української соціалістично-революційної демократії на IV З'їзді української соціально-демократичної партії (13.—15. жовтня 1917. року в Києві), де правниця вже була не в стані опанувати цілком з'їзду і де переможцем вийшла лівниця.

Представником правої, опортуністичної течії виступав на цьому з'їзді як раз В. Винниченко. Його підтримував В. Садовський. Та його розуміння характеру української революції і запропоновані ним опортуністичні резолюції не знайшли підтримки і співчуття на З'їзді.

Проти „хуторянського“ розуміння завдань української революції, видвинутого Винниченком-Садовським, виступили інші соціально-демократи — члени з'їзду, які дали глибоку оцінку ситуації, оцінку, якої не могла дати „неуки“ соціалізму. Ось кілька рядків з промови т. Вікула на цьому з'їзді.

„Розвиток продукційних сил, — говорив т. Вікул, — спричинився до надпродукції капіталів. Необхідність найти для них ринок пхала буржуазію у війну. У війні шукала буржуазія того способу, що мав дати вихід тим продукційним силам, котрі капіталізм викликав, ало сам же їх голомшнв.

Як раніш характеристичною прикметою капіталістичного ладу, завдяки надпродукції товарів, були кризи, так тепер — завдяки надпродукції капіталів, — стають війни. Час від часу капіталізм буде кидати світ у кривавий хаос. І коли раніш він перемагав кризи, давав можливість дальшому розвитку продукційних сил, тепер він причиняється лише до їх цілковитої руйни.

Форми капіталістичного господарства вже гальмують, ще більше — руйнують капіталістичне господарство. З'явилися, на заході, перед-люсилки соціалізму.

... Росії не можна розглядати ізольовано. Вона — частина всієї капіталістичної цілості. Російська революція — прольот до соціалістичної революції. Пролетаріят мусить стати на її чолі.“

Ця оцінка характеру української революції та її ближчих завдань знайшла свій відгук і в резолюції з'їзда, яку він ухвалив, одкинувши наперед резолюцію В. Винниченка.

В тій резолюції, між иньшми, сказано: ... „Сучасна російська революція з такими складними і величезними завданнями розвивається разом з тим в атмосфері виразних суперечностей буржуазії й пролетаріату, капіталістів і поміщиків з одного боку та пролетаріату й дрібного спавперізованого селянства з другого боку; при таких обставинах в процесі революційного руху буржуазія й пролетаріят стають на ворожі позиції класової боротьби, а це робить неможливим співробітництво антагоністичних клас у творчій процесі великої революції в Росії.

Сучасна російська революція, тягнучи за собою нечуваній в історії всіх дотеперішніх революцій переворот у соціально-економічних відносинах, викликаючи широкий відгомін у величезних робітничих масах західної Європи, збуджуючи в них нахил до скинення путів капіталізму, до соціальної революції, а рівночасно і спинення імперіалістичної війни, що може повести за собою повстання пролетаріату в західній Європі, — стає прольотом і початком всесвітньої соціальної революції.

Тому ІV З'їзд укр. соц.-дем. робітничої партії проголошує:

Що яку цілій державі, так і в окремих її краях, мусить бути негайно утворена однородна революційна демократична влада, влада зорганізованого пролетаріату, селянства і війська.“

Цю резолюцію і багато иньших подібних фактів згадує і В. Винниченко, але всякий раз намагається затушкувати дійсне значіння їх закидами, що то все, мовляв, була „тільки фразеологія, необхідна для того часу“, необхідна українській соціалістичній демократії для того, щоб підбурити робітничо-селянські маси, щоб „накинути їм себе“. Ми пізніше спинимось на питанню, через що саме постанови і бажання лівих української демократії не завше переводились в життя, через що майже весь час революційний провід держала в своїх руках правих, в бльозі з дрібною українською буржуазією, — на питанню, яке, дивним дивом, зовсім обминає В. Винниченко, — тепер же тільки скажемо, що „фразеологією“ позиція лівих була тільки для тих, хто тої позиції ніколи не поділяв і, може, й не розумів, для „кабанців від революції“, що „лежали весь час на зеленій травичці, мугикали мало-російські пісеньки і ждали, поки галушки соціалізму сами впадуть їм в рот з українського хуторянського дерева.“

Для всякої неупередженої людини ця „фразеологія“, будучи навіть цілком не здійсненою в українській революції, свідчить, безумовно, про здорові, дійсно революційні і соціалістичні течії в україн-

ських соціалістичних класових партій; ми знаємо, що ця „фразеологія“ згодом, в процесі розвитку революції, довела до утворення окремих українських комуністичних партій — укр. соц.-дем. незалежників і укр. партії соц.-рев. боротьбистів. Для В. Винниченка ж все це тільки „фразеологія“, несовісний підступ до трудових мас!

В. Винниченко поясняє цю „фразеологію“ (між иньшим і позицію Центральної Ради на Демократичній нараді в Петрограді перед жовтневими подіями) також і тим, що це, мовляв, потрібно було нам виключно для боротьби з Временним Правительством, а не для внутрішнього вжитку. А для чийого ж вжитку вносив тоді свої постанови III З'їзд української партії соціалістів-революціонерів, що відбувся тоді, коли вже Времен. Правительство не було (21.—24. листопада 1917 р. в Києві) і про який, до речі, В. Винниченко зовсім і не згадує в своїй історії української революції? Хіба знову тільки для „закордонного“, тільки для підбурювання робітників та селян?

Хіба палкі, повні скорботної тривоги за майбутнє української революції промови учасників з'їзду, промови, в яких соц.-рев. перестерігали Центральну Раду (власне її керуючі праві кола, в тому числі і своїх товаришів в ній, що не досить енергійно боролись з тими колами) перед тою небезпекою, на яку вела Ц. Рада українську революцію своєю політикою соціального консерватизму, своєю недооцінкою соціально-економічного моменту в революції, — хіба все це також була тільки „фразеологія“?

Спинімося трохи уважніше на цьому з'їзді. Як він оцінював ситуацію, як ставився до робітничо-селянської державности, до радянської форми влади? Ось виривки з його резолюцій:

„Зазначаючи великі національно-політичні здобутки революції, останнім пунктом яких являється проголошення Української Народньої Республіки, — III З'їзд У. П. С. Р. вважає необхідним боротися і далі за розвиток національно-політичних форм життя... Але, визнаючи потрібним висунути на перший план питання про переведення соціальних реформ і звертаючи увагу на те, що національна сторона революції на певному ступні свого розвитку починає загрожувати дальшому успішному розвою класової соціально-економічної боротьби тим, що ставлячись на ґрунт закріплення і задоволення остаточних здобутків тільки національного руху, диктує органам революційної влади на Україні політику соціального консерватизму, — III З'їзд У. П. С. Р. находить потрібним вказати Центральній Раді, що коли вона стане на такий шлях, то загубить під собою опору трудової класи народу — класи селян і робітників на Україні, — а загубивши у відповідний момент свій вплив і цю опору, може викликати неминучу реакцію в масах, яка стане грізною і для національних здобутків революції.“

I далі — „З огляду на необхідність створення суто-класової організації для дальшого планомирного розвитку класової боротьби на Україні, — З'їзд доручає фракції У. П. С. Р. в Центральній Раді домагатися, щоб Ц. Рада взяла негайно на себе почин утворення

всеукраїнського класового органу трудової демократії.“

... „В зв'язку з цим доручається партійним організаціям на місцях поставити на чергу дня перевибори місцевих рад салдатських депутатів і скликання Всеукраїнської Ради Військових Депутатів. Визнаючи, що теперішні ради робітничих депутатів на місцях дуже часто не відповідають настроєві робітничих мас на Україні, доручається партійним організаціям У. П. С. Р. подбати, щоб перевибрати ті ради як найшвидче і зараз же, по перевибранню місцевих рад, скликати Всеукраїнським З'їзд рад робітничих депутатів. З вищезазначених причин З'їзд доручає також своїм фракціям у всіх радах селянських депутатів домагатися переобрання їх на місцях і оновлення — через їх з'їзд — Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів.

Всі ці три всеукраїнські ради утворять згаданий центральний всеукраїнський класовий орган. . . . Тільки такий класовий орган може істнувати, як постійна установа (організована знизу доверху), на яку буде спиратися центральна влада і реалізувати через неї свою політику. Тільки в такій організації можуть знайти піддержку Установчі Збори і перевести свою велетенську роботу без катастроф.“

Ті, що, з тих чи інших міркувань, хотіли б позбавити українську революцію самостійного значіння, називають всі наведені вище спроби української соціалістичної демократії або „фразеологією“, або підробленням під московський більшевизм, сліпим, хоч і не повним, наслідуванням його, „напів-більшевизмом“, „більшевизмом другого сорту“ то-що. Одначе, це не було ні те, ні друге, ні третє. Впливу загально-російської, а після московської селянсько-робітничої революції на українську одкидати не доводиться. Та українська революція не була і не є тією чи пильшою копією московської. Одмінні господарчі умови на Україні та одмінна зв'язана з цими умовами соціально-класова структура населення України, плюс національне питання, творять той жолоб, по якому йде українська революція. І наведені резолюції III З'їзду У. П. С. Р. найліпше свідчать про це. Пристосовуючись до реальних умов розвитку української революції, соц.-революц. видвинули проєкт одночасного існування двох органів влади: політичної — парламенту і класоворадянської, з яких головною, фактичною, дійсною владою, мали бути ради селянських, робітничих і салдатських депутатів з Центральною Трудовою Радою на чолі: на ці ради мали спиратись в своїй діяльності спочатку У. Центр. Рада, а після парламент і через них мали вони реалізувати свою політику. Таким способом малось на думці забезпечити нормальний розвиток класової боротьби на Україні. Спосіб цей не був винайдений після теорії Леніна Троцького про методи переведення соціалістичної революції, та чи не більш, ніж остання, відповідав він в той мент інтересам саме соціалістичної революції? В шуканнях окремих, пристосованих до української дійсности методів переведення робітничо-селянської революції на Україні виявилось не „хуторянство“, не соціалістичне нецтво українських соціалістичних партій, не „фразеологія“, як це пред-

ставляє В. Винниченко, а революційна творчість українського робітника і трудового селянина.

І інтересно, що саме питання про форму влади, яке по справедливості вважається В. Винниченком центральним в історії української революції, українська революційна трудова демократія присвятила багацько уваги і то не тільки після того, як питання це поставили у весь зріст московські большевики, а ще далеко раніш, в перші місяці революції.

В. Винниченко поминає майже без всякої уваги той важний факт, що вже на I Всеукраїнському Селянському З'їзді дебатовалось питання про форму влади на Україні і що з'їзд цей (кінець травня ст. ст. 1917 р.) виніс постанову, в якій, між иньшим, говорилось:

„Всі адміністративні, громадські і земські інституції, земельні, продовольчі та иньші комітети, як технічні організації, які обслуговують селянство, підлягають в своїй діяльності радам селянських депутатів і (виконавчим їх органам) комітетам Селянської Спільки (по своїй поступенности), як виразникам волі трудового народу.

Для встановлення безпосереднього зв'язку комітетів і рад селянських депутатів зо всіма иньшими комітетами і громадськими організаціями, бажано, щоб селянство вибирало в ці організації членів комітетів селянських спілок та рад селянських депутатів.“

Постанова ця виразно ставила справу організації революційної влади на класовий ґрунт. Додавши в ній до слів „радам селянських депутатів“ одне слово „і робітничим“, маємо класичну вже тепер формулу радянської влади. Ради селянських депутатів, організовані на самім початку революції, в дійсности й являлись довгий час фактичними органами влади на місцях — в повітах і волостях.

Та постанова селянського з'їзду мала більш технічний, практичний, ніж теоретичний характер. З розвитком революції це питання набрало глибокого принципового значіння, й українська соціалістично-революційна демократія поверталась до нього не раз, на що ми вже й вказували вище. Знайшло це питання свій відгук і в Центральній Раді.

Будучи сама в значній мірі органом робітничо-селянсько-салдаським, Центральна Рада не могла зайняти і не зайняла ворожої позиції до радянської форми влади. Сгоячи, так би мовити, формально на ґрунті парламентаризму (це була позиція її керуючих кол), Центральна Рада фактично спиралась в своїй роботі на ради селянських і робітничих та салдаських депутатів (де останні не виступали вороже проти Ц. Ради через свій великоруський чи „общеруський“ склад), визнавала за ними велику вагу в революції і кілька разів пробувала легалізувати їх, тоб-то визнати за державні органи.

Був час, коли фракція укр. соц.-революціонерів, після порозуміння з лівою частиною с.-д. фракції, поставила в Центральній Раді внесення про прийняття радянської форми влади на Україні (доклад М. Шрага). Дрібна українська буржуазія перелякалась, забила на

гвалт, і внесення цього не було ухвалено. Та все ж, під натиском соціалістично-революційної демократії (головним чином фракції у. с.-р.), Центральна Рада висловила за призначення рад.

В III Універсалі Ц. Ради (20. листопада н.-ст. 1917 р.) згадується, поруч з демократичними органами місцевого самоврядування (як органами влади на місцях), і про ради робітничих, селянських та салдатських депутатів, а саме-говориться про необхідність „встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва (органів самоврядування) в органах революційної демократії“.

В IV Універсалі (22. січня 1918 р.) про це говорить вже ясніше. В ньому ми читаємо такий припис Ц. Ради Правительству: „Для того, щоб установити таку владу, до якої б мали довіряти і яка спиралася б на всі революційно-демократичні верстви народу, має Правительство додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і салдатських депутатів, вибраних із місцевої людности.“

Ми не будемо спинятись тут на дальнішому розвитку ідеологічних позицій української соціалістично-революційної демократії — підчас Директорії. Зазначимо тільки, що після насильного припинення цього розвитку гетьманщиною українське робітництво та селянство виступило на шлях революційної боротьби при Директорії з тих самих позицій, до яких воно дійшло за часів Центральної Ради. Формула IV Універсалу про притягнення до співробітництва з органами місцевого самоврядування рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, обраних з місцевої людности, розвинулась цілком природно (а не через „хитрість“ В. Винниченка, як він це пояснює) в формулу організації влади на місцях по трудовому принципу. Сам Трудовий Конгрес в своїй ідеї був нічим іншим, як трохи еволюціонувавшою лівіо Центральною Радою. Провід в ньому належав приблизно тим же групам, що і в Центральній Раді. Ослаблення в ньому впливу української дрібно буржуазії, майже цілковита відсутність соц.-федералістів, що грали за часів Центральної Ради визначну роль, було прямим розвитком тих позицій, на які стала Центральна Рада після IV Універсалу, коли соц.-федер. і праве крило соц.-дем., не погоджуючись з соціально-економічними реформами, оповіченими цим Універсалом, примушені були уступитись від влади (ми не беремо під увагу часу після повороту Ц. Ради з Житомиру, коли про розвиток революції вже не можна було думати через фактичну окупацію Німцями України).

Нижче ми спинимось трохи докладніше тільки на тій боротьбі, яку примушена була вести українська революційна демократія з українською дрібно буржуазією — від перших днів повстання Директорії і до кам'янецької катастрофи (в листопаді 1919 р.) — за так званий трудовий принцип, на владу українського робітництва та трудового селянства, на боротьбі, яка являється дуже важним явищем в українській революції і яку В. Винниченко майже цілком замовчує або затушковує. Тут же, вважаємо, досить і наведених фактів та уваг для того, щоб мати цілковиту підставу сказати, що українська революція

була далеко не такою, як „виводить її на люде“ В. Винниченко; що поруч з пошылками, з „хуторянством“, „малоросійським соціалізмом“ і тому подібними явищами були в війні і здорові зерна, справжні революційні парости, справжній революційний вогонь, творчі революційні шукавця та боротьба.

За цим здоровим зерном, за українською соціалістично-революційною демократією йшло українське робітництво та трудове селянство. ростучи в боротьбі, набираючись революційного досвіду та класової свідомости, намагаючись одмежуватись від „ситих кабанців“ і зосередити революційний провід в руках справжніх своїх провідників.

І тільки несприятливі умови революційної боротьби на Україні — і в першу чергу окупації України Совітською Росією — були причиною того, що соціалістично-революційна українська демократія не змогла досі опанувати ситуації на Україні, взяти революційний провід і державне будівництво виключно в свої руки і після своїх переконань та ідеалів будувати нове, трудове суспільство. Московські окупації (а перед ними боротьба російської демократії проти національного визволення українського народу) не давали українській револ. демократії розгорнути свої сили: вони штовхали її раз-у-раз вправо, вони примушували її йти на співробітництво з дрібною українською буржуазією; вони порушували нормальний розвиток класової боротьби на Україні, провокували і деморалізували українські працюючі маси, відриваючи їх від їхніх справжніх провідників і кидаючи в бік контр-революції. Московські червоні окупації України, мов той обух, приголовшували раз-у-раз українську революцію, вбивали не тільки її тіло, але й душу, мозок. Через ці окупації, а не через що иньше, українські працюючі маси засталися тепер майже без провідників; через них не могли розвинутись в сильну партію укр. соц.-рев. боротьбисти і здеморалізовані, розбиті, безславно впірнули в „загальне руське море“; через них не може розгорнутись партія укр. соц.-дем. незалежників (тепер українських комуністів), весь час баянкуючи між співробітництвом з московськими більшовиками і оружною (повстанською) боротьбою з ними. Через ці окупації, нарешті, не могла вести нормальної роботи вся партія українських соціалістів-революціонерів, через них, в великій мірі, йшла безоглядно вправо укр. соц.-демократія.

Між тим, все це, весь безмірно шкодливий для справи визволення працюючих мас вплив московських окупацій на українську революцію, замовчується В. Винниченко. Вся його (часом дуже гостра) критика політики московських більшовиків на Україні ґрунтується не на принципових розходженнях, не на розумінню української революції, як самостійного, розвиваючогося по своїх власних законах процесу, якому ті окупації шкодять, як щось чужостороннє, а на цілком технічних підставах. Принципово, ідейно, він, в суті річі, оправдує ті окупації. Після того, як всю українську революцію зведено В. Винниченко на якийсь „малоросійський водевіль“ на тему „ші сюди Микито, ні туди Микито“ (це заголовок одного з параграфів „Відр. Нації“ Вин. — стр. 312. — II ч.), коли вся українська революційна демократія — це „хуторяне“, соціалістичні неукі, „годовані кабанці“, буржуї, зрадники

інтересів українських працюючих мас і так далі, — то хіба не являються після цього большевицькі московські окупації України не то що дозволеними, але навіть необхідними, прямим обов'язком московських большевиків — справжніх носіїв великої ідеї визволення працюючих всього світу з-під всякого гніту і справжніх борців за цю ідею? Те, що вони помилково ростріляють когось на Україні, вивезуть лишній вагон цукру чи хліба, заберуть в когось корову і тим викличуть повстання — це річі другорядні, поправні. Другорядним являються і питання про визнання чи не визнання ними української державності, коли приймається головне — що та державність буде будуватись їхніми руками, після їхніх зразків та ідеалів, їхніми методами, а не руками і розумом українських працюючих мас.

Чи має українське робітництво та трудове селянство своїх Леніних, чи не має — це річ другорядна. Важним є те, що працюючі маси України виявили непохитну волю до боротьби, досягли в ній певних успіхів, утворили певні організації, видвинули своїх провідників, виробили свої, пристосовані до реальних умов життя методи боротьби, виявили незаперечену, виразану здатність самим, власними силами одстояти свої інтереси, зв'язавши ці інтереси і боротьбу за них з інтересами та боротьбою працюючих всього світу.

Інакше у В. Винниченка. Ставши комуністом, преклонившись перед авторитетом Леніна, він, не знайшовши свого Леніна в українській революції, відрікся від неї, звів її значіння на півець, засудив, як міщанську, хуторянську, дрібнобуржуазну.

Чи не занадто це дорога ціна, хоч би й за нові, світлі переконання?

* * *

З зазначеної вище засадничої хибки в характеристиці української революції послідовно випливає ціла низка конкретних — великих і малих хиб — помилкових освітлень різних моментів української революції. На деяких з них, і в першу чергу на тенденційному, хлібному освітленню загального напрямку політики Української Центральної Ради, ми тут, хоч побіжно, сплинемо.

Коли повірити В. Винниченкові, то Центральна Рада була по своїй діяльності цілком буржуазним органом. Не то що в соціалістичній, але навіть в демократичній політиці відмовляє їй В. Винниченко, обвинувачуючи її в свідомій і несвідомій „араді народніх інтересів“ (стр. 133. — II ч.). Він кілька разів підкреслює, що Ц. Рада будувала „панську державність“, що за цю „панську державність“ Ц. Рада „воювала з власними народніми масами“ (стр. 151. — II ч.); що, стоячи на такій позиції, вона цілком консеквентно намагалась не допустити до державної влади українського селянства та робітництва і утворити та задержати на Україні такий політично-державний лад, „щоб увесь лад, усі розпорядки, вся влада була паничівська“ (стр. 254. — II ч.).

В обвинувачуванню Центральної Ради в буржуазності В. Винниченко доходить до того, що цілком ототожнює державність Ц. Ради —

в соціально-економічному і навіть в політично-громадському відношенню — з гетьманщиною. Він заявляє, що після його об'єктивного аналізу, „в соціальному відношенню ґрунтовної зміни (порівнюючи з Ц. Радою) після гетьманського перевороту не сталося“, що „переворот тільки довершив, викреслив і надав точних виразних форм тому, що вже було й при Ц. Раді“, що „Центральна Рада в соціально-економічному відношенню в і р а з н о стояла на ґрунті недоторканости буржуазного, капіталістичного ладу“, що „вернувшись (після повороту в Житомира) до влади, вона зараз же відновила зруйноване більшовиками право приватної власности на засоби продукції і маєтки“, що Ц. Рада поправкою до свого земельного закону (прийнятою немов би на передодні гетьманщини) „затвердила право власности на 30 десятин“ (стр. 24.—25. — III ч.). Нарешті, В. Винниченко заявляє, що і „в сфері демократичних і політичних свобод“ режим Центр. Ради нічим не різнився від реакційно-дикунського режиму гетьманщини (27. стр. — III ч.).

Дійсно, тільки запал неопіта, бажання як найрізче порвати з своїм минулим могло довести В. Винниченка до такого надзвичайно суб'єктивно-тенденційного освітлення головніших моментів української революції і, навіть, просто до необережного поводження з фактами!

Справді, для всякого безстороннього дослідувача ясно, що Центральній Раді була відома не тільки „панська“, „паничівська“, буржуазна державність, але й робітничо-селянська і що саме до цієї останньої, а не до буржуазної державности, стреміла Центральна Рада в своїй робітничо-селянській більшості, підштовхуючи до цього і помірковану меньшість і есефівсько-еседеківський Генеральний Секретаріат, який, до речі, в цім відношенню завжди йшов далеко позаді Центральної Ради. Найпростішим доказом повищої думки являються Універсали Центральної Ради. Вони дають можливість з'ясувати в головних рисах принципові позиції Ц. Ради в питаннях так національно-політичних, як і в соціально-економічних, і простежити ту еволюцію, яку відбувала в цім відношенню Ц. Рада в процесі революції.

Вже в I Універсалі, тоб-то на самім початку революції, коли класова боротьба ще не розвинулась, коли перед українською демократією стояли головним чином і в першу чергу завдання національно-політичного характеру, Центральна Рада виявила розуміння робітничо-селянського характеру української революції. В Універсалі ясно було сказано, що Ц. Рада, являючись органом українського трудящого люду — селянства та робітництва, ставить своєю метою організацію такого національно-державного і соціально-економічного устрою на Україні, який відповідав би інтересам саме цих виснажених народніх мас і який органічно був би побудований на безпосередній, ніким і нічим необмеженій самодіяльності „народу селян і робітників“ (I Універсал У. Ц. Р. — 10. червня ст. ст. 1917 р.). „Од нині ми — українські робітники, селяне і салдати — будемо сами творити своє життя“, — ось основний мотив I Універсалу. Можна багачко закинути цій позиції Центр. Ради, можна вказувати на занадту загальність даного в I Універсалі формулювання цієї позиції, але про намір свідомого

творення буржуазної, „панської“ державності не можна знайти в I Універсалі і натаку. Навпаки, в ньому, з усією можливою в той час ясністю, виявлена була тенденція до творення робітничо-селянської державності. Правда, парламентарна форма тої народної держави, яку проголосувала Ц. Рада своїм I Універсалом, вважала цю державність формально з історично-існуючими демократично-парламентарними (отже цілком буржуазними) державами, але звідси ще зовсім не випливає той висновок, що немов би то Центральна Рада саме такої — історично-утвореної, парламентарно-буржуазної держави і хотіла, що вона иньшої собі й не уявляла, як в цьому намагається переконати В. Винниченко себе і своїх читачів.

Центральній Раді коли і можна на цім місці щось закнупти, так тільки те, що вона не цілком ясно означала форми, методи боротьби за робітничо-селянську державність, що вона загалом недооцінювала вагу радянської форми влади в тій боротьбі (хоч фактично багачько доклала своїх рук — через організаційно-освітнє своє бюро — до організації саме радянської влади на місцях — в формі селянських свілок, — не кажучи вже про те, що сама Ц. Р. весь час еволюціонувала в бік перетворення в суто радянський орган) і переоцінювала вагу парламентарного демократизму. Але це ще не був такий великий гріх з боку Ц. Ради, щоб ідентифікувати її після цього з гетьманщиною. Справа в тому, що в той час (в час виходу I Універсалу і далеко пізніше) ні одна з груп української революційної демократії (в тому числі й ті групи, які потім розвинулись в зародки комуністичних партій — соц.-рев. боротьбистів і соц.-дем. незалежників) не ставила питання про радянську форму влади у всій його широчині і не відмежовувалась цілком від парламентаризму. Навіть московські більшовики, що стояли взагалі на радянській платформі, все ж не одкидали можливості використання в соціалістичній революції парламентаризму (еволюція відношення цієї партії до Рос. Уст. Зборів).

Українська соціалістично-революційна демократія не мала в той час своєї комуністичної партії, не стояла теоретично на ґрунті радянської форми влади (практично цілком визнаючи цю форму). Так само і Українська Центральна Рада не стала одразу виразно на шлях соціалістичної революції і радянської форми влади, — але це не дає ще ніякої підстави твердити, що Центральна Рада ставила своєю метою творення „панської“ державності, охорону „привилєїв паразитарних, буржуазних клас“ на Україні. В. Винниченко добре знає, що Центральна Рада була вічим иньшим, як відбитком класової і революційної свідомости українських працюючих мас. Її соціально-економічні позиції, її революційна свідомість розвивались разом з розвитком такої ж свідомости в широких народних робітничо-селянських масах. Були моменти, коли Ц. Рада, а найбільше Ген. Секретаріят, не встигали поспіти за тим розвитком, топтались на місці, але основний напрям політики Ц. Ради від цього не мінявся. Нерішуче, в ваганнях, але весь час Ц. Рада йшла вперед. Про це свідчить її робота і дальніші Універсали.

Так в III Універсалі говориться вже ясніше про ту державність, до утворення якої йшла Ц. Рада. В Універсалі вже конкретно зазна-

чено низку соціально-економічних реформ (соціалізація землі, встановлення державно-робітничого контролю над продукцією, урегулювання праці і так далі), переведенням яких в життя Центральна Рада намірялась покласти перший камінь в будову української державности. Одночасно Ц. Рада робила тут ступінь наперед і в питанню про методи боротьби за ту державність та про її форми. Не відмовляючись від парламентаризму, Ц. Рада одночасно визнала доцільність існування поруч з демократичними органами, і класових-революційних робітничо-селянських організацій, заявивши в Універсалі про своє рішення притягти ці останні до державного будівництва — в формі співробітництва їх з демократичними органами місцевого самоврядування (III Універсал, 20 листопада н. ст. 1917 р.).

Нарешті, звернімося до IV Універсалу. Він являється ще одним ступнем наперед. Оголошуючи самостійність У. Н. Республіки, Ц. Рада повідомляла одночасно про земельний закон, про націоналізацію лісів, вод і всіх підземних багатств: про монополізацію залізничної, вугляної, шкрявної й інших галузів промисловости; про контроль над банками, про націоналізацію головницьких галузів торгівлі. Поруч з цим знову зустрічаємо в Універсалі підкреслення про необхідність притягнення до державної роботи рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. Нагадаємо також про слова Універсалу, якими проклямувалась система всенароднього озброєння (замість постійної, збудованої на буржуазний зразок армії), з метою — „щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств“ (IV Універсал — 22 січня н. ст. 1918 р.).

Такою, в головних рисах, була позиція Центральної Ради в питаннях соціально-економічних і національно-політичних, таким був шлях розвитку її революційних змагань. Центральна Рада поводить, але в основі правильним шляхом, йшла до утворення державности, яку вона сама називає в кінцевих словах IV Універсалу „робітничо-селянською“ державністю.

Цей шлях не давався їй легко. Дрібна українська буржуазія вперто намагалася повести Ц. Раду своїм шляхом. Кожний ступінь вперед Ц. Рада робила після бурхливих дебатів, після великої внутрішньої боротьби з своєю дрібнобуржуазною, опортуністичною частиною. Та саме ця боротьба і являється цінним показником того, що Ц. Рада не була тою буржуазною установою, якою її хоче вважати В. Винниченко, що в ній самій були закладені зерна здорового, правдиво-революційного розвитку. Цих здорових зерен В. Винниченко не помітив через те, що приклав і до Ц. Ради свою загальну методу — самі різнородні чинники і явища зводити до одної купи, виверненої одним з тих чинників. Він представляє її, як однородну, що до свого складу, установу; ототожнює її керуючу, правлячу частину — есефівсько-еселексівський блок з усією Центральною Радою, в ріжнаних групах її. Він замовчує той великої ваги факт, що політика Центр. Ради і політика Генерального Секретаріату — були, властиво, дві різні політики; що в той час, як в Ц. Раді більшість була ро-

бітничо-селянська (а фракція у. с.-рев. самою численною і впливовою), в Генеральному Секретаріаті завше була або есефівсько-есдеківська, або непартійно-есефівсько-есдеківська більшість (а головною керуючою партією було праве опортуністичне крило у. с.-д.). Він затушковує той факт, що саме цією ріжницею в позиціях Центральної Ради і Генерального Секретаріату пояснюється в великій мірі та млявість соціально-економічної політики Ц. Ради, на яку вказували і партія у. с.-д., і партія у. с.-р., і робітничі організації, і селянська спілка — млявість, яка, в кінцевих результатах, дійсно ослабила первісний тісний і щирий зв'язок Ц. Ради з народними масами і підготувала ґрунт для „нечесної і ганебної“ (як кваліфікує її сам В. Винниченко) агітації московських большевиків проти українського відродження. Віл замовчує також і той факт, що селянсько-робітнича частина Ц. Ради завше була незадоволена політикою есефівсько-есдеківського Генерального Секретаріату і що під натиском цієї частини (а не добровільно) уступив з свого місця останній склад Генерального Секретаріату.

Все це треба було В. Винниченкові затушувати, щоб довести те, чого не було в дійсності — творення Ц. Радою „панської“ державности, тотожність її політики, її режиму з гетьманщиною. Одначе, і сам В. Винниченко почуває хиткість цієї своєї позиції і старається підкріпити її заявою про те, що він судить і про Ц. Раду і про гетьманщину не на основі їхніх декларативних заяв, а „по фактичному станові річей“, по конкретних наслідках їхньої політики. Та тут він грішить проти дійсности ще більше, ніж при характеристиці принципової, ідеологічної позиції Ц. Ради. Він твердить, між иньшим, про те, що Ц. Рада, вернувшись з Житомира, відновила право власности на маєтки і що з'окрема поправкою до земельного закону „затвердила права власности на 30 десятин“. Ні того, ні другого Ц. Рада не робила. В останні дні перед гетьманщиною йшли в Центр. Раді фракційні розмови про внесення поправок до земельного закону між иньшим в смислі встановлення конкретного цифрового розміру трудової норми, в межах якої, згідно закону, земля залишалась в користуванню бувших власників. Ціль такої поправки була слідуоча: заспокоїти селян-середняків, які, боячись, що земельні комітети встановлять дуже низьку трудову норму, почали хвилюватись і піддаватись впливові контрреволюційної поміщицької агітації, направленої проти земельного закону Ц. Ради і самої Ц. Ради; поправка, визначаючи конкретно розмір трудової норми, мала вибити ґрунт з-під цієї агітації. Ні про яке відновлення чи затвердження права власности ні на поміщицькі маєтки взагалі, ні на 30 десятин з'окрема, не було й мови. Але навіть і до вищезазначеної поправки не дійшло. Я пам'ятаю те фракційне есефівське засідання в Ц. Раді, на якому дебатовалось зазначене питання. Пам'ятаю і вислід тих дебатів, формулований М. С. Грушевським в словах: „Деякі товариші висловлюються за такі доповнення земельного закону, які можуть порушити його істотний зміст. Про такі доповнення чи поправки не може бути й мови. Те, що написане робучими руками нашого трудового селянства, повинно залишитись непорушним. Коли ми будемо не в силі перевести його в життя, то нехай краще заста-

неться не здійсненням, але цілим, чистим, непокаліченим і незаплямованим одійде в історію.“

Хіба цю позицію можна ототожнювати з відновленням прада власности на маєтки чи з затвердженням права власности на 30 десятин?

І характерним являється як-раз те (коли вже говорити про наміри і настрої Центр. Ради і партії укр. соц.-рев. в той час), що саме тоді, коли велась в фракції с.-р. розмови про поправки до земельного закону, велась між впливовими членами тої-ж фракції розмови і на иньшу тему, на тему організації в повітах революційних військових загонів для збройної боротьби з німецько-поміщицькою реакцією на Україні. В. Винниченко нічого не згадує про плани військового міністерства (на чолі якого стояв с.-р. О. Жуковський) в зв'язку з цими розмовами, натомість безоглядно розфарбовує Ц. Раду в самі темні кольори, заявляючи, що Ц. Рада йшла на всякі уступки буржуазії, запобігливо, виявляючи свою готовність „нести її шлейф“.

Так судить В. Винниченко „по фактичному станові річей“ про земельну політику Ц. Ради і, між иньшим, про її в відношення до німецько-поміщицької контр-революції. Та підемо далі і застосуємо цю методу оцінки політики Ц. Ради по фактичних наслідках її до деяких иньших головніших проявів суспільно-економічного життя на Україні підчас Ц. Ради.

Що можна сказати про соціально-економічні відносини, про стан промисловости, народного господарства? Поперед всього треба сказати, що в справі земельній дійсність далеко випередила Ц. Раду: поміщицьку землю забрали до своїх рук через земельні комітети раніше, ніж було видано земельний закон Ц. Радою. Центральна Рада тільки фіксувала своїм законом те, що вже було здійснено в життю. І це, власне, свідчать, що Ц. Рада не мала на меті і в дійсности не затримувала нормального розвитку класової боротьби, не брала під свою охорону інтересів „класи визискувачів“. Безумовно, що не затримувала б Ц. Рада і боротьби пролетаріату за націоналізацію фабрик, заводів, копалень, банків, коли б та боротьба була в той час реальним фактом. В дійсности ж того факту тоді ще не було. І Ц. Рада виступала в цій сфері з своїми власними проектами (IV Універсал). Тим же часом всі фабрики й заводи були зачинені, металова і кам'яновугільна промисловість була (ще війною, а потім першими місяцями революції) зруйнована. Для відновлення її треба було не днів і не місяців, а цілих років, великого напруження всіх творчих народніх сил, відповідної мирної обстановки. От же неясно, чим саме незадоволений В. Винниченко в цій області політикою Ц. Ради? Чи тим, що оголошена нею в IV Універсалі соціально-економічна політика була невипарчаючою, опортуністичною? Як що ця, то при чому ж тут метод оцінки її політики „по фактичному станові річей“? Коли ж тим, що Центр. Рада не організувала промисловости, не перевела наміченого нею програму в життя, то чого ж варто таке незадоволення? Хіба, приміром, московські більшовики на Україні зробили за всі свої окупації хоч на один волосок більше, ніж Ц. Рада, в смислі фактичної

організації народного господарства на Україні? Адже ж, коли вагали судити про російських комуністів не по їх принципових позиціях, не по їх „фразеології“, а по реальних сьогоднішніх наслідках їхньої економічної політики, то хіба не можна було б закинути їм гірших обвинувачень, ніж які закидав В. Винниченко Ц. Раді?

Ще менше говорять за буржуазність і контрреволюційність Ц. Ради „фактичний стан річей“ — за її часів — в сфері громадсько-політичній. Для ідентифікації режиму Центр. Ради з реакційним режимом гетьманщини В. Винниченко не має тут вже зовсім ніяких підстав і для того пускається в досить сумнівні, з точки погляду елементарних правил логіки, міркування. Хід його думок тут такий. В класовій державі (навіть пролетарській) не може бути дійсних, однакових для всіх громадян політичних і громадянських свобод; в класовій державі існують, існують і будуть існувати свободи тільки для пануючої класи, для тої, що держить державну владу в своїх руках. Большевики, Ц. Рада, і гетьманщина — всі ці режими не пошлювали проголошених ними свобод на своїх противників. Отже дійсної свободи не було ні при одному з цих режимів. А коли так, чого ж варта демократичність Ц. Ради, тої самої, що „оголошуючи рівні свободи, в той же час обмежувала в цій свободі своїх противників“? — запитує В. Винниченко. Яка різниця між Ц. Радою і німецькими генералами, що розігнали Ц. Раду? (Стр. 27.—28. — III ч.)

Поминаючи вже те, не зовсім відповідаюче дійсності твердження В. Винниченка, що немов би Ц. Рада, так само як і гетьманщина та большевики, обмежувала в свободах своїх політичних противників (за часів Ц. Ради вільно виходила як чорносотенна, так і московська большевицька преса: утиски проти останньої і большевицьких організацій почались тільки на передодні війни з Московщиною, коли ця преса і ті організації зробились звичайними агентами чужої, підготовляючоїся до війни з Україною держави), спинімось на вищенаведеній логічній схемі В. Винниченка. Адже, будши цілком послідовним, він мусів би дійти до твердження, що й між совітським большевицьким режимом та гетьманщиною також немає ніякої різниці, що врешті всі три режими однакові — всі трое „рябое“ — контрреволюція, буржуазія, реакція!

З формального боку, з точки погляду здійснення принципу однакової волі для всіх, названі три режими можна дійсно однести до одної групи, до режиму класових держав. Та яке значіння має ця формальна ознака для оцінки кожного з тих режимів, з точки погляду інтересів працюючих мас, інтересів революції? Адже ж для того, щоб довести ідентичність гетьманського режиму з режимом Центр. Ради, треба було В. Винниченкові довести вірність не вищенаведеної (давню вже доведеної і загально-відомої) формальної істини, а те, що і гетьманщина і Українська Народня Республіка часів Ц. Ради були державами одної й тої ж самої суспільної верстви, що робітництво, селянство, салдати і соціалістичні (та почасти дрібнобуржуазні) партії, на які спиралась Укр. Центральна Рада, що це й були ті самі банкири, промисловці, торговці та поміщики — одним словом „протофісовці“, на яких сперлася

потім гетьманщина. Оце треба було довести, чи хоч одверто заявити. Инакше всі міркування В. Винниченка про класову державу не допомагають йому, а тільки шкодять.

Та як би далеко не йшов В. Винниченко в обвинувачуванню Ц. Ради в буржуазності, він не зможе того довести, бо Ц. Рада спиралась в своїй діяльності на иншу верству, ніж гетьманщина — на робітництво і трудове селянство і вела боротьбу з тою версткою, яка утворила гетьманщину — з поміщиками, банкірами, промисловцями і, навіть, з дрібною українською буржуазією, хоч ця остання й мала вплив на політику Ц. Ради.

Ця різниця в класовій основі обох режимів вела до різниці і в дійсному, фактичному стані річей за часів Ц. Ради і гетьманщини в сфері політично-громадського життя.

Загальновідомим єсть, що при Ц. Раді буржуазія фактично була позбавлена впливу на державне життя (отже тим самим політичних прав, хоч Ц. Рада й оповістила рівні для всіх громадянські політичні свободи). Її заступників не було в Ц. Раді (були одні кадети, та й ті вийшли з її складу, побачивши, що їм з Ц. Радою не по дорозі). Вона була на задвірках політичного життя.*) Вона не провела, здається, ні одного свого кандидата в Українські Установчі Збори. В той же час трудові верстви користувались найповнішими політичними свободами. Російські соц.-дем. більшовики входили в склад Центральної Ради (хоч і не вели в ній активної політики) і розійшлися з Ц. Радою тільки на передодні війни з Московщиною (до чого ми вернемося пізніше). Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів не тільки існували безборонно, але, як ми вже згадували вище, з боку Ц. Ради робились заходи, щоб надати їм значіння державних органів. Не кажемо вже про ради селянських депутатів, всеукраїнські селянські, робітничі, солдатські з'їзди, які, власне, й утворили Ц. Раду, як орган верховної влади У. Н. Р.

Отже, коли й говорити про „демократизм“ Ц. Ради, то можна і слід закинути йому не те, що він був обмеженим, неповним, — що також робить В. Винниченко, — а як раз навпаки — те, що він був надто демократичним, надто толерантним до своїх супротивників, як з права, так потім, при війні з Московщиною, і з ліва.

Запитаємо ж тепер, чи був, в своїх фактичних проявах, гетьманський режим ідентичним з режимом Ц. Ради? Хто, крім В. Винниченка, в цілому світі відповів на це питання позитивно — „так, був“!? Хіба „фактичний стан річей“ при гетьманщині не характеризувався страшними карними поміщицькими експедиціями на села? Хіба при ньому не була немилосердно знищена вся — без різниці партійних напрямків — робітничо-селянська преса? Хіба тюрми і німецькі

*) Між иньшим, щоб довести буржуазність Ц. Ради, В. Винниченко вказує на те, що навіть генер. Верховський (бувш. воєн. міністр Керенському) просився на службу до Центр. Ради. Щаслива Ц. Рада, що не спало тоді на думку Брусілову та Поліванову й иньшим царським генералам та міністрам, що служать тепер в Сов. Росії, попроситись на службу до Центр. Ради! Що сказав би про них тепер В. Винниченко, коли б вона була скористувалась їхньою працею?!

концентраційні лагери не були заповнені селянами, робітниками, тими самими, що були опорою, працівниками і навіть членами Ц. Ради? Хіба замість селянських, робітничих і салдатських з'їздів не наступила при гетьманщині низка інших з'їздів — буржуазних, протофісовських? Хіба і справді В. Винниченко не бачить великої, незмірної різниці „в фактичному стані річей“ між цими двома протилежними режимами — між режимом Ц. Ради і гетьманщини? А коли бачить, то для чого ототожнює, намагається всякими способами ототожнити їх? На це хай відповідь сам В. Винниченко.

Коли б В. Винниченко був дійсно об'єктивним, він, замість шкідливого загального ототожнювання цих двох режимів (шкідливого, бо воно, не відповідаючи дійсності, затушковуючи дійсний характер важливіших подій української революції, затруднює справу правдивого усвідомлення українською демократією досвіду української революції), знайшов був би і освітлив дійсні хиби Ц. Ради, які були і які треба знати, на яких треба українському робітництву та селянству вчитись. Та, відрікшись від української революції, він вже не міг, не потрібував робити цього.

Великі заслуги Української Центральної Ради перед українською робітничо-селянською революцією (які полягають в першу чергу в тому, що Ц. Рада втягла в революцію, зробила активною в революційнім процесі цілу селянсько-трудову верству) zostались зовсім не поміченими В. Винниченко. Він їх не хотів помічати, задалегідь маючи про все свою упереджену думку.

* * *

Тісно зв'язане з загальною характеристикою української революції (і з'окрема політики Центр. Ради) й питання про причини війни між Українською Народньою Республікою і Совітською Московщиною.

В. Винниченко складає всю вину за цю війну, особливо за початок її, виключно на українську революційну демократію. Синнівшись на питання про причини конфлікту між Ц. Радою і Сов. Нар. Комісарів, що потяг за собою війну, і потім на характеристиці самої війни, В. Винниченко знаходить тільки одну причину — буржуазність Ц. Ради і одну формулу для війни — „війна Ц. Ради (а пізніше й Директорії) з власними народніми масами“, а не з Московщиною.

Центральна Рада веде контрреволюційну, буржуазну політику, — читаємо у В. Винниченка, — „бралася“ з реакційним каледінським Доном, боронила панування паразитарних, експлуатуючих клас на Україні, кривдила свої ж таки українські робітничо-селянські маси, сама назвалася на війну з Совітською Росією, засудивши петроградське большевицьке повстання, і так далі і так далі (стр. 135. — II ч.). Отже, не тільки людські, але й божеські закони веліли большевикам виступити війною проти цієї контрреволюційної фортеці, усунути свого ворога, а разом з тим визволити з-під реакційно-буржуазного режиму Ц. Ради й українських селян та робітників, допомогти їм воювати з осоружною Ц. Радою. Щоб зовсім обілити в цій війні Московщину і очерняти Ц. Раду, В. Винниченко підкреслює кілька разів „при-

знання“ Сов. Нар. Комісарів української державности, Української Народньої Республіки і Центральної Ради, як верховної її влади. Совітська Росія, мовляв, з сил надривалась та кричала Ц. Раді, що вона визнає У. Н. Р. без жадних застережень і хоче тільки одного — миру в нею, а буржуазна Центр. Рада напоставилась воювати та й годі — і з ким воювати — з власними робітниками і селянами.

Спинілось трохи на аргументації В. Винниченка і, поперед всього, на національно-політичному моменті, який відіграв головну роль в війні України з Московщиною і який цілком затушковується В. Винниченком. Сам В. Винниченко пізніше, коли він вже забув і про Центральну Раду і про вказані ним причини війни та її характер та зосередив всю свою увагу на окупаційній політиці московських большевиків на Україні, — так характеризує ту політику і значіння її для українського національно-політичного відродження:

„Вся вона (національна політика московських большевиків на Україні) явно і недвозначно велася в напрямі знищення перш за все національної української державности (якого б не було змісту) й удруге — національної української культури.“

„В першому напрямі було взято тактику роздроблення всієї національно-етнографічної території на окремі області, які називалися „федеративними совітськими республіками.“ Національний принцип державности для України відкидався цілком рішуче й отверто. Большевицька преса навіть того не ховала й заявляла, що формування цих окремих федеративних республік засновувалося ніяким способом не на національних принципах, а на економічних... Таким робом, ідея української державности цим поділом нищилась, затиралась зовсім...“

„Що ж до національно-української культури, то тут було ще менше церемоній: її всю було підведено під категорію контрреволюційної і нищилось без усякого милосердя. Пресу заборонено, українські друкарні конфісковано, книгарні зачинено, школи припинено, а за українську мову хапано і давано як не до роострілу, то під небезпечне підозріння в контрреволюції.“ (Стр. 269.—271. — II ч.)

А коли московські большевики несли на Україну такі алочинні, з точки погляду соціаліста і інтересів української революції, річч, як знищення не тільки української національної державности, якого б то не було змісту, але й душі українського народу — його національної культури — мови, книжки, газети, — то невже це не відіграло і не могло відіграти своєї ролі в війні України з Совітською Росією? Невже цього одного — тільки цього — не досить було для того, щоб прийняти ту війну, щоб піти на неї? Хіба це не відіграло в причинах конфлікту незмірно більшої ролі, ніж роздута большевиками „підтримка Ц. Радою контрреволюційного Дону“?

В. Винниченко, видно, сам передчував можливість таких запитань і через це, давши страшний малюнок московської червоної політики на Україні, доспішив зменшити вражіння від нього увагою, що, мовляв, у всій цій політиці багатько винні і ми самі — українська демократія, винні тим, що спровокували перед московськими большевиками

українську ідею, „одягши її в ліберально-буржуазну одіжку, поклавши на неї печать ворожості до соціальної революції“. Бідні московські політики! Вони думали, що на Україні немає зовсім охочих вдягтись в ліберально-буржуазну одіжку, що там зовсім немає елементів, ворожих соціалістичній революції, що на Україні всі — московські більшовики. Яке ж було їхнє розчарування, як вони повинні були гірко помститись, коли дійсність не справдила їхніх надій! Як вони просто мусіли після цього не визнавати української державності, якого б не було змісту, хоч би й соціалістичної радянської республіки! Як вони мусіли розстрілювати за українську мову, хоч би тою мовою говорив і робітник та селянин!

Нема чого говорити, що таке оправдання більшовицької політики на Україні являється абсурдним. Його одкинуть навіть самі більшовики, хоч В. Винниченко й висунув його на їхню користь. Воно являється наївним, бо всім відомо, що політика клас (а через них і держав, в тому числі й Сов. Росії) будується не на настроях, а на цілком реальних, в першу чергу шкурних, економічних інтересах.

Тим, чим московські більшовики виявили себе на Україні, були вони й раніш, до війни з Укр. Нар. Республікою. Їхні проекти про утворення окремих „федеративних советських республік“ (що в коріні нищили саму ідею української державності), виникли не після війни з Укр. Нар. Респ. і не в наслідок цієї війни, а далеко раніше, і являлися цілком консеквентним висновком з їхнього державницько-комуністичного, централістичного, затроєного московським національним шовінізмом світогляду, побудованого знов же на реальних, економічних інтересах Московщини. Їхня ворожість до української культури існувала також раніше, ніж повстала У. Н. Р., і виплвала вона з того ж самого джерела, що й ворожість до ідеї української державності, підсилена фактичними необознайомленням з українською дійсністю.

Про все це знала українська революційна демократія. Про всі ті страхінтя, які принесли потім московські більшовики на Україну, знала наперед Ц. Рада, і через те так неймовірно ставилась до голословних, порожніх заяв Ради Нар. Комісарів про визнання Сов. Росією Укр. Нар. Республіки, через те так непокоїлась тими конкретними умовами-вимогами, якими уквітчували раз-у-раз свої заяви-ноти про визнання У. Н. Р. московські більшовики. Через це, а не через свої „симпатії“ до Дону, через це, а не через свою „буржуазність“ примушена була Ц. Рада прийняти навязану їй більшовиками війну з Совіт. Росією. Знає це все і В. Винниченко, який (будучи в той час Головою Генерального Секретаріату) благословляв українських робітників і селян на оборону української державності та української культури!

Не можна, звичайно, зовсім відкидати і соціально-економічного моменту в війні Центр. Ради з Радою Нар. Комісарів. Різниця соціально-економічних позицій урядів Сов. Росії і У. Н. Республіки відіграла свою роль хоч би вже тим, що затрудняла ведення переговорів про мирну ліквідацію конфлікту на самім початку війни. Але цей момент був не єдиним і не мав в дійсності того рішачого значіння,

яке приписує йому В. Винниченко. Те, що Центр. Рада висловилась, на самім початку робітничо-селянської революції на Московщині, проти большевицького повстання в Петрограді і чому В. Винниченко надає особливо великого значіння, не скільки не міняє сути річи. Поперше, Ц. Рада висловилась проти перевороту лише остільки, оскільки він мав характер захоплення влади самою тільки партією (большевиків), а не всім працюючими верствами. Це знайшло своє місце і в революції, в якій сказано: „Визнаючи, що влада в державі, як і в кожному окремім краю, повинна перейти до рук всієї революційної демократії, уважаючи недопустимим перехід всієї влади виключно до рук рад робітничих і салдатських депутатів, котрі являються тільки частиною організованої революційної демократії, Українська Ц. Рада через це висловлюється проти повстання в Петрограді.“ По-друге — революція ця мала на увазі не стільки події на Московщині, скільки можливість поширення їх (в формі диктатури московської партії большевиків) на Україну, де усунення селянства від влади і перехід її виключно до рук рад робітничих і салдатських депутатів (в той час, як на Україні стояли великоруські залоги і ради салд. деп. були майже всі великоруськими) значило не більше не менше, як страту всіх, не тільки національно-державних, але й національно-культурних позицій, завойованих українською демократією за час революції. Знов же, не можна поминути мовчанкою (як це робить В. Винниченко) і тої, важкої на цім місці обставини, що наведена резолюція, з її цілком умовни „проти“, була прийнята під великим патиском неукраїнської демократії — рос. соц.-дем. меньшевиків, рос. соц.-рев. та „бунда“, — які вимагали рішучого осуду (а не умовного „проти“) петроградського повстання й добивались активних заходів з боку Ц. Ради проти большевицького уряду. Українська соціалістична демократія голосувала за цю резолюцію неохоче, і не хто иньший, як орґан україн. с.-д. партії „Робітнича Газета“, назвала її „вимученою“ (меньшостями в української демократії) резолюцією.*)

Дійсне відношення Ц. Ради до робітничо-селянської революції на Московщині було формуловано III Всеукр. Військовим З'їздом, що відбувався в Києві саме в дні жовтневих подій в Петрограді (2 до 12 листопада н. ст. 1917 р.). Цей з'їзд, як відомо, виніс з приводу петроградського повстання слідуочу постанову (про яку також не згадує В. Винниченко):

„Заслухавши доклад про виступ большевиків у Петрограді і про зв'язані з ним події на Україні і стоячи на принципі, що власть має перейти до всієї революційної демократії, єдиним представником якої на Україні єсть Центральна Рада, — Третій Всеукр. Військ. З'їзд постановив: боротися з домаганнями большевиків передати владу на Україні до совітів робітничих та салдатських депутатів.

*) Через що укр. демократія піддалась тут впливові неукраїнської, ясно: в цей спосіб рятувався єдиний демократичний фронт на Україні, який в той час був особливо необхідним (в Києві були тоді „ударники“ Керенського, козаки, конкери, які хотіли ліквідувати Ц. Раду).

Що ж торкається подій по-за межами України, то З'їзд вважає що центральна коаліційна влада, в складі якої мають силу буржуазні елементи, не може вважатись виразницею волі і заступницею інтересів трудової демократії, а через те виступ більшовиків З'їзд не може лічити вчинком антидемократичним і вживе всіх заходів, щоб війська з України, а також українські військові одиниці з фронту й тилу не послалились для боротьби з представниками інтересів трудового народу.“

Отже не підлягає ніякому сумнівові, що Ц. Рада не мала на увазі виступати проти Ради Нар. Комісарів, не хотіла війни з Московщиною і була прислухана до неї самими ж московськими більшовиками, їхнім бажанням поширити, не рахуючись з волею українських працюючих мас, свою владу з Петрограду на Україну.

Звідси і з тої конкретної обстановки, яка тоді була в Росії і на Україні, випливав вже і самий характер війни. Твердження В. Винниченка, що Ц. Рада в суті речі воювала не з Московщиною, а з „власними народними масами“, не відповідає дійсності (інтересно, до яких „народніх мас“ зачисляє тоді В. Винниченко українських селян-повстанців, що от вже три роки воюють з московськими більшовиками? за кого вважає українські села, що, окопавшись, не пускають до себе московських комуністів?) Центральна Рада воювала не з власними народними масами, а з московськими совітськими військами під командою жандарма Муравйова. Не даремно ж останній, захопивши Київ в 1917 р., похвалявся, що він приніс на Україну волю „з півночі, на вістрях багнетів“.

В. Винниченко тенденційно, однобоко представляє дійсність, коли пише, що українські „полки імені різних гетьманів, які спочатку так свідомі“, так струнко, так рішуче вступали в столицю України для оборони і захисту Ц. Ради“, потім, переконавшись в буржуазності Ц. Ради, „повертали разом з большевиками свої українські багнети проти нас“ (тоб-то проти Укр. Центр. Ради) — (стр. 156-II ч.), що українські війська, не маючи бажання битись з військами Соціальної Росії, в той же час виявляли „охоту битись проти Донців, каледінців“.

Всі ті „полки імені різних гетьманів“ дійсно не піддержали Укр. Ц. Ради так, як могли б піддержати при інших обставинах. Вони дійсно не стали до рішучої боротьби з московськими більшовиками, але ж вони так само не пішли битись і проти каледінців, не повернули своїх багнетів і проти Ц. Ради. Вони вибрали „найкраще“ з усіх цих можливостей, — „лускання насіння та продаж цигарок на

*) В. Винниченко за всяку ціну намагається довести високу соціально-класову свідомість українського селянства, робітництва та солдатів (в той час), довести, що це були свідомі „більшовики“. Він не полічас при цьому навіть таких річей, про які сам же пише, а саме, що більшість укр. полків називалась тоді іменами різних укр. гетьманів що, коли й говорило за якусь свідомість народніх мас, то швидче за національну, а не за соціалістичну.

базарі“, як підмітив був це і назвав в свій час сам же В. Винниченко. Вони „объявили нейтралітет“ в боротьбі між Центр. Радою і Радою Н. Комісарів.

Цим ми не хочемо скласти вину за події на українські трудові маси, так само як не хочемо обвинуватити їх в цілковитій невідомості. Маса дійсно були у всіх тих кривавих подіях „не винні“, як каже В. Винниченко. Для „нейтралітету“ вони мали серйозні підстави, але не ті, на які вказує В. Винниченко — не буржуазність Ц. Ради і не свою високу клясово-революційну, большевицьку свідомість. Три роки тяжкої війни на фронті — ось була головнища і найсерйозніша причина і підстава для „нейтралітету“. Народні маси прагнули миру, вони не могли так легко прийняти нової, такої незвичайної війни з Росією, в той час, як тяглась на фронті стара війна з Німцями. Національне почуття щось говорило їм за цю війну, але віки спільного співжиття з Московщиною, недавня спільна боротьба з спільним „ворогом-Німцем“ (отой славновісний „одна котьолок“, з якого всі їли разом на фронті) і гасла повного соціально-економічного визволення, з якими йшли большевики на Україну, нейтралізували вплив цього почуття, паралізували волю до боротьби.

Соціально-економічний момент, як ми вже сказали вище, відіграв також роль в війні України з Московщиною, але роль та була більш пасивного характеру. І Центральна Рада „говорила“ добре, і московські большевики обіцяли „золоті гори“. Отже не було ніякої рації ні битись з Ц. Радою, ні виступати проти московських большевпків. Можна було почекати, подивитись, що з того вийде. І український салдат в своїй масі „оголосив нейтралітет“ — „падав ногами, лежачи в казармі“, в той час як на вулицях Києва (й інших міст) йшли криваві бійки.

По-за ними „нейтралітетчикамп“ стояли — з одного боку українська інтелігентська молодь, свідоміші робітники та селяне, які ваяли на свої плечі тягар війни, і з другого боку — забитий, темний робітник та селянин, розагітований московськими большевиками, який ляв Центр. Раду і в озлобленню готовий був повернути проти неї свій багнет.

Ми не маємо точних статистичних відомостей про числову величину кожної з цих трьох груп — „трьох чинників української революції“. Та це й не має тут рішачого значіння. Важна не чисельна величина тої чи иньшої групи, а її духовна суть — революційно-клясовий характер та свідомість. І от, з цієї точки погляду, третя група, на якій найбільше бааується В. Винниченко в своїх обвинуваченнях Ц. Ради, стоїть найнижче. Ця група, коли й воювала з Ц. Радою, то не через свою високу свідомість, не через критичне відношення і незадоволення політикою Ц. Ради. Ні! Ця частина, в своїй масі, підпирала московських большевиків через те, що вони „нечесно, — як каже сам В. Винниченко, — скористувались її темнотою та невідомістю“ (стр. 267.-П ч.), через те, що повірила їхнім брехням, що немов би в Центральній Раді сидять буржуї, що Генеральний Секретаріат зветься Генеральним через те, що в ньому сидять генерали, і так далі.

Тут, в темноті й невідомості народніх мас, а не консервативній політиці Ц. Ради, головним чином, треба шукати пояснення того незадоволення Центральною Радою, яке було поширене серед певної частини українських працюючих верств.

Зрештою, дальший розвиток подій, друга війна Сов. Росії з Укр. Нар. Республікою за часів Директорії, збройні виступи проти московських большевиків на Україні української комуністичної партії, робітництва і трудового селянства (не кажучи вже про куркулів), довели виразно і твердо, що причини війни України з Московщиною лежать зовсім не там, де їх шукає В. Винниченко, і сама війна має не той характер („війни з народніми масами“), якого він хоче їй надати. *)

Характеризуючи політику московських большевиків на Україні підчас другої окупації ними України (стр. 301.—348.—III ч.), В. Винниченко наблизився був знову до правдивого розуміння подій, але не поборов свого упередженого відношення до української революції, яке вказувало йому робити — не висновки на підставі фактів, а ці останні підганяти під наперед зроблений висновок-переконання.

* * *

Не можемо не торкнутись тут хоч побіжно ще одного важного питання, майже зовсім незначеного і цілком неосвітленого В. Винниченко. Маємо на увазі боротьбу української соціалістично-революційної демократії з українською дрібною буржуазією. В. Винниченко, хоч і говорить майже на кожній сторінці свого твору про дрібну українську буржуазію, хоч і характеризує всю українську революцію, як дрібнобуржуазну, проте не освітлив а ні дійсної ролі дрібної буржуазії в українській революції, а ні згаданой вище боротьби між двома українськими верствами — дрібною буржуазією і робітництвом та трудовим селянством.

В. Винниченко не бачить класових суперечностей між українською дрібною буржуазією — заможним, куркулівським селянством, міщанством, чиновництвом, адекласованою інтелігенцією, — ідеологічними виразниками і політичними заступниками якої виступали в революції партії хліборобів-власників, хліборобів-демократів, самостійників-„соціалістів“, „соціалістів“-„федералістів“, народніх-республіканців, національних-демократів (в Галичині), — і українською соціалістично-революційною демократією, заступленою в революції спочатку тільки двома партіями — укр. с.-р. та укр. соц.-дем., а пізніше — ще двома новими, виділеними з перших — укр. соц.-рев. боротьбистами і укр. комуністичною партією. Не бачить він і тої боротьби, яка відбувалась весь час між цими двома класами, не вважаючи на моменти їх спільних виступів проти окупаційних московських плянів. Подібно до того, як на самім початку революції В. Винниченко дуже охоче твердив, що „в нас не-

*) Коли й можна говорити про війну з власними народніми масами, то тільки за часів Директорії, коли народилась і виявила себе у всій жерзості „отаманщина“. Та й то це була війна не стільки з українською владою-Правительством, скільки з військовим свавіллям, з реакційним отаманським режимом.

має буржуазії, що всі ми — українська нація — нація робітників і селян“, те саме твердить він тепер в своєму „Відродженню нації“, не помічаючи того, що згадане твердження давно вже не відповідає фактичному станові річей, дійсній класовій структурі на Україні. Так, у нас не має великої національної української буржуазії, але в нас є, може сильніша, ніж де инде, дрібна українська буржуазія. До революції вона не виявляла себе, як активний політичний чинник, і це, до певної міри, давало підставу для твердження, що в нас немає буржуазії, що всі ми — чисті демократи і природні революціонери. Та в процесі революції (і особливо боротьби з московською окупаційною політикою) українська дрібна буржуазія вросла, усвідомила себе, як класа, з пасивної, етнографічно-української маси перетворилась в активну, національно-свідому діючу силу, що мала свою власну політичну і соціально-економічну позицію в революційній боротьбі. Ця позиція її не була і не могла бути ідентичною з позицією соціалістично-революційної демократії. Ідеал робітничо-селянської державності був і є для неї чужий і ворожий, незалежно від того, хто — російські більшовики чи українські робітничо-селянські партії виступають в обороні цього ідеалу. А це цілком природно вело до боротьби між дрібною українською буржуазією і соціалістично-революційною українською демократією.

Боротьба ця в процесі революції ніколи не припинялась, хоч в різні моменти її й набірала різних форм та не однакової інтенсивності. Ще в перші місяці революції, за часів Ц. Ради, революційна демократія не раз робила спроби рішуче порвати з дрібною буржуазією. Але обставини боротьби за національно-політичне визволення українського народу не сприяли цьому. Єдиний протиукраїнський фронт (що починався від Шульгіна з Савенком і кінчався більшовиками) викликав подібне явище і в українському таборі — єдиний національний фронт, де поруч з майбутніми українськими комуністами працювали рама в рама реакціонери й гетьманці.

Та подібно до того, як в протнукраїнському фронті складові частини його, збігаючись до купи в боротьбі проти українського відродження, в той же час вели завзяту боротьбу і між собою на соціально-економічному ґрунті, так було і на українському боці. Спільна боротьба проти московського україножерства, а після проти окупаційних військ Сов. Росії, не усовувала взаємної класової боротьби між українською дрібною буржуазією і революційною демократією.

В самій Ц. Раді було кілька дуже бурхливих моментів з цієї боротьби. Ми не будемо перелічувати їх тут. Вважемо тільки на крию есефівсько-еслекієвського Генер. Секретаріату, яка виникла після ухвали Центр. Радою IV Універсалу і являлась прямим наслідком тої боротьби (В. Винниченко малює цей момент в якомусь жартовливому тоні — стр. 244—II ч.*), а також на похід, який підняли проти

*) Замість з'ясування суті кризи, В. Винниченко затушковує її такими увагами, як — „есери хотіли почати своє державне провідництво з нової назви — міністрів, а соц.-дем. перехитрили їх — залишилися на скільки день в кабінеті і ти розбили пляни есерів“.

Центр. Ради хлібороби-власники, хлібороби-державники, есефи та сако-стійники на передодні гетьманщини. Пізніше, при Директорії, боротьба між українською революційною-демократією і дрібною буржуазією набрала ще більш гострих форм. В окремій статті („українська дрібна буржуазія в українській революції“ *) ми вказали на головні збройні виступи дрібної буржуазії проти революційної демократії. Через це не будемо повторювати їх тут. Підкреслимо тільки, що основними і центральними питаннями, біля яких йшла весь час боротьба, були: 1) питання про радянську форму влади, чи, як воно сформульовано українською революційною демократією, — питання про трудовий принцип (головним оборонцем якого явилась укр. партія соц.-революціонерів), і 2) справа миру з Світською Росією. Бачучи, що здійснення трудового принципу і заключення миру з Сов. Росією можуть скріплити позиції революційної демократії, українська дрібна буржуазія не спинялась ні перед чим, щоб не допустити до того миру, шукаючи собі спільників для здійснення своїх гетьманських ідеалів в Антанти, Польщі, Денікіна і побороючи збройно українську трудову революційну демократію.

Між тим, цей важкий момент в українській революції зовсім затуманений у „Відр. Нації“ В. Винниченка. Про заходи, які робились українською партією соц.-рев. (почасті і с.-д.) для заключення миру з Сов. Росією, В. Винниченко зовсім мовчить. Про боротьбу ж за трудовий принцип згадує тільки постільки, поскільки сам він — В. Винниченко — брав участь в тій боротьбі. В результаті такого відношення до фактів від української революції знов-таки залишається у В. Винниченка дійсно тільки одна „хуторянщина“, „малоросійщина“ та „отаманщина“. Складні процеси, різні суспільні сили, темні й світлі сторони української революції — все це пірнуло у нього в болоті міщанства та дрібнобуржуазности.

Та ніхто не може сумніватися в тому, що українська революція не була в дійсности а ні „хуторянщиною“, а ні „малоросійщиною“, а ні „отаманщиною“. Було б зайвим доводити отже, що зміст її не вичерпується болотом міщанства і дрібнобуржуазности. Вона безумовно була і є великою, трагічною боротьбою українського селянина та робітника за кращі ідеали працюючих всього світу — за повне соціально-економічне і національне визволення пригноблених та виснажених. І зміст її глибокий, ніж якого надає їй В. Винниченко; вона ховає в собі такі перлини договороважів, які варті уваги не тільки української, але й міжнародної демократії — в її боротьбі за великі ідеали, досягнення яких ставила своєю метою й українська революція.

І кінчає В. Винниченко своє „Відродження Нації“ бадьорими словами:

„Три роки революції, три роки пауки вогнем і мечем викували в українських працюючих жас міцну зброю і соціальної, і національної свідомости. Які б ще фази цієї доби не були попередю, українська трудова нація цієї своєї, загартованої в стражданнях зброї не випустить.

*) „Борітєся-Поборєтє“, ч. 4.

І раяіше чи пізніше — та українська державність, яка властива природі нашої робітничої нації, державність, яка має, як держава, як орган клясового примусу й утиску, зникнути й перетворитися в громаду працюючих соціально-рівних, творчих і вільних людей, — неминуче мусять бути і буде.“

До цих слів, до цієї гарячої віри і твердого переконання в перемозі української трудової нації повинен приєднатись кожний безсторонній, об'єктивний дослідувач трьохлітньої боротьби українських працюючих мас. За одним тільки слід пожалувати, що ці кінцеві слова В. Винниченка зовсім не впливають з його розуміння, характеристики й оцінки української революції, як вони одбилися у „Відродженню Нації“.

Той, хто прочитає „Відродження Нації“ і буде судити про українську революцію і майбутнє української трудової нації тільки по цьому творі В. Винниченка, ніколи не прийметься твердою вірою в конечність перемоги, в великі творчі сили українського робітника і селянина. Він швидче знайде там потвердження відомих, поширюваних численними ворогами української трудової нації, тверджень, що українська нація коли й існує, то швидче, як етнографічна, темна, не-свідома народня маса, не здатна до самостійного, свідомого соціально-політичного життя, хоч би і в формі робітничо-селянської державности. Він знайде там потвердження заяв московських буржуазних і демократичних полігків, що ніякої української самостійної політичної думки не існує, що українські соціалістичні партії — всі без різниці — одно непорозуміння, властиво ніякі партії, за якими працюючі маси України не йшли і ніколи не підуть. Український робітник і селянин також мало знайде у „Відродженню Нації“ В. Винниченка здорової поживи, що допомогла б йому усвідомити свою дійсну силу і підтримала віру в конечну перемогу працюючих мас України в боротьбі за українську робітничо-селянську державність. Українська революція, після „Відродження Нації“ В. Винниченка, залишає після себе швидче гнітюче, тяжке враження, якого не можуть розвіяти а ні заяви В. Винниченка, що „маси не винні“, а ні бадьорі рядки, якими закінчує він свою працю.

Та власне цими останніми рядками В. Винниченко сам зробив оцінку свого „Відродження Нації“, своєї основної поспіці в розумінню української революції: бо поскільки його кінцевий висновок не впливає з попереднього трьохтомного викладу, постільки той виклад, основна позиція його, є хибною й „лицеприятною“.*)

В. Винниченко зробив провину перед українською революцією, тенденційно амалювавши її темними і тількими темними фарбами.

*) Ми зовсім не торкаємось тут численних технічного характеру хиб „Відродження Нації“. З них найголовнішою являється нерівний виклад в розумінню неоднаково уважного відношення і освітлення різних моментів української революції. Так, ті моменти революції і події, в яких автор сам брав участь (часи до облоги Київa московськими військами, повстання проти Гетьманщини і перебування Директорії в Київi), освітлені більш-менш повно, часом з найбільшими подробицями, пильні ж моменти, коли В. Винниченко стояв осторонь (житомирський період Ц. Ради, часи Директорії після виходу з Київa, боротьба у. п. со-

Факти та документи.

Становище на Україні.

(Зі слів представника Рад. України на мирових переговорах у Ризи, секретаря рос.-укр. делегації тов. Д. Мануїльського, і члена бувшого галицького революційного правительства тов. М. Варана.)

Питання державного буття (самостійності і т. п.) Україна, як відомо, є самостійною радянською республікою в федерат. союзі з Російською Сов. Республікою. Її територіальними границями є її етнографічні границі, то-б-то ціла територія, заселена українським народом (тепер, на жаль, за виключенням так Сх. Галичини, як і частини Волині та Холмщини, що відійшли до Польщі), становить одну Укр. Соц. Республіку. Колишніх суперечок поміж самими комуністами (большевиками), що до її територіальних меж, більше не існує. Так звана „катеринославська точка погляду“, після когрої заселений переважно Українцями Донецький Басєн (найбільш промислова частина України) мав би бути прилучений до Рос. С. С. Ф. Республіки або творити осібно республіку, ця точка погляду остаточно ліквідована. Етнографічний принцип в устанавленню державних меж України запанував непереможно так, що напр. навіть частину Криму, здобуту було червоними військами, було прилучено до Укр. Рад. Республіки.

Само собою, що якихось кордонів в буржуазному розумінні цього слова, між Укр. Республікою, а російською, не існує. Вони мають не політичний, тільки адміністративний характер. Між иньшим інтересна деталь: коли делегати 2. конгресу 3. Інтернаціоналу їхали на Україну, на границі між Україною а Росією, понад залізничним тороом, розпіяли були червоний прапор з написом „Українська Радянська Соціалістична Республіка“ — потяг в делегаціями перетяв цей прапор на знак того, що комуніам перетинає всі кордони, сотворені старим ладом.

Українська Радянська Соціалістична Республіка має такі цілком самостійні взродні комісаріяти: внутрішніх справ, закордонних справ, земельних справ, продовольчих (харчових) справ, робітничої і селянської інспекції, соціального обезпечення, народного адоровля, освіти. Відповідні народні комісари складають раду нар. комісарів Укр. Р. С. Респ., котра є вищою виконавчою владою на Україні. Народні комі-

ціалістів-революціонерів за трудові ради і багато иньшого) освітлені дуже поверхово, зачеплені побіжно, часом з переплутанням дат подій. До технічних хиб книжки треба однести також і вміщення в текстї багатьох важних документів (в тому числі і деяких Універсалів Ц. Ради) в перекладі на українську мову з перекладів їх на російську з української, без зазначення цього, що може внести тільки непорозуміння. Нарешті, кидається у вічі цілковита відсутність яких-будь матеріалів про позитивну діяльність радянського українського уряду. Залишається вражіння, що Радянським Урядом так-таки нічого й не було зроблено для української робітничо-селянської державности і, навіть більше — що той уряд ніякого відношення по суті і не мав до української революції (крім негативного як фіктивний уряд-окупант).

саріяти: військових справ, комунікації, фінансів, праці, пошт і телеграфів і вища рада народного господарства (Совнархоз) є спільними для обох республік, однак кождий з цих комісаріятів (крім військового) має на Україні своїх уповноважених. Ці уповноважені, так само як і комісари, мають свої адміністративні апарати і входять в склад ширшої ради нар. комісарів України. Замість уповноваженого військового комісаріату при раді нар. комісарів України є військовий виділ, підпорядкований військовій революційній раді (Рев. Воен. Совет.) цілої федерації.

Звичайно, відносини поміж укр. комісаріатами і уповноваженими спільних комісаріятів з одного боку, а центром (Москвою) з другого, ще не викристалізувалися цілком. Бувають ще випадки, коли центр (чи будемо розуміти під словом „центр“ — ідейний центр — котрим, до речі, Москва ще довго буде не тільки для України, але для цілого міжнародного пролетаріату, — чи центр адміністраційний супроти об'єднаних галузів управління), коли цей центр звертається безпосередньо на місця, минаючи відповідні укр. комісаріати чи уповноважених. Але такі випадки трапляються все рідше в міру того, як поступає наперед організація життя на Україні. В кождім разі всі більше чи менше відповідальні виступи центру чи його поодиноких представників на Україні відбуваються тепер завжди тільки за порозумінням і при співучасті Ради Народніх Комісарів України. Нехтуванню особливими умовами життя на Україні — чи то політичної, чи то економічної, чи то головно національної природи, охрещеному В. І. Леніним іменем „русопетства“, котре ще часами зустрічається з боку менше відповідальних представників совітської влади, укр. радянське правительство виповіло рішучу війну і вважає таких людей, після слів т. Раковського на останньому всеукр. з'їзді Рад, контрреволюонерами, котрим місце в „чрезвычайці“, а не в рядах комуністів.

Взагалі ж свідомість необхідності пристосувати свою комуністичну роботу до місцевих умов, свідомість необхідності існування в цьому переходовому моменті особливих форм державної організації на Україні засіла так глибоко в голови навіть російських комуністів, що всякі балачки укр. буржуазних кол про стремління комуністів перевести цілковиту нівеляцію на просторах цілої Совітської Федерації є нічим иньшим, як плодом їхньої наляканої фантазії або цілковитим нерозумінням тих цілком нових форм взаємовідносин, що встановлюються по-між робітничо-селянськими державами, або просто свідомою брехнею.

Організація економічного життя. Управління господарчим життям, як сказано, об'єднане на цій території Совітської Федерації. Однак це зовсім не значить, як то хотять представити деякі українські групи, ба навіть де-які українські „комуністи“, ніби-то цілу економічну справу „абюрократизовано“, ніби-то централізація економічного життя полягає в тому, що всім заряджує „Москва“, ніби то без її дозволу не можна ступити кроку. Таке представлення справи в кращому разі свідчить про поверховність п. п. обсерваторів, про цілковиту нездатність зрозуміти те, що є в дійсності, в гіршому — про навмисне перекручування цієї дійсності. Централізація еконо-

мічного життя полягає перш за все і головним чином в тому, щоби на місце анархічного капіталістичного господарства поставити організовану націоналізовану продукцію, котра розвивалася б раціонально після загального плану і то не тільки в національному, але й в інтернаціональному масштабі. Як це перевести — чи шляхом цілковитої централізації, чи централізації слабшої, чи шляхом комбінування централізації і децентралізації, меншої чи більшої самостійности поодиноких частин одного цілого господарчого організму — все це — питання другорядні. Часто важко вирішити їх з гори, і лише досвід життя дає провідні нитки для їх розв'язання. Що цей досвід уміють дуже добре узгляднювати і російські комуністи, ми можемо побачити з резолюцій хоч би останнього IX. Конгресу Рос. Ком. Партії. В одній з них говориться, між иньшим, таке: (досі в СРСР) „промисловість було організовано в ряд могутніх вертикальних об'єднань (державних трестів), економічно відокремлених одно від другого і зв'язаних тільки в своїй верхині через вищу Рад у Народнього Господарства (Совнархоз)“. „Тимчасом, при величезних просторах держави, при скрайній неозначеності і мінливості основних чинників продукції, при зруйнованні транспорту і т. д. методи централізму, котрі були результатом першої епохи вивласнення буржуазної індустрії і неминуче вели до ізоляції підприємств на місцях (в містах, губерніях, округах, краях), мали наслідком ті нечувані форми проволікання, котрі завдали нашому господарству непоправної шкоди.“ „Організаційне завдання полягає в тому, щоби поруч заховання і дальшого розвитку вертикального централізму по лінії головного управління комбінувати його з горизонтальним підпорядкуванням підприємств по лінії господарчих округів“...., то-б-то з горизонтальним об'єднанням по господарчим округам. Відповідно до цього слідує резолюція (VII) говорить про краєві господарчі органи: „для великих, віддалених від центру країв, котрі відзначаються своєрідністю господарчих відносин, вважає Конгрес за конче потрібне утворити для найблизчого періоду сильні і компетентні господарчі краєві органи, котрі складали ся б з представників відповідних централів. Ці краєві органи... повинні мати як найдалі й дучі повновластя в сфері безпосереднього керівництва місцевим господарчим життям, щоби.... на підставі затвердженого центром плану переводити всі заходи...., котрі вимагаються обставинами“....

Отже звідси ясно видно, що таке централізація господарчого життя в розумінні комуністів: це перш за все загальний господарчий план, способи ж його переведення зовсім не виключають як найбільшої децентралізації, самостійности відповідних поодиноких органів.

Для совітської влади на разі цей загальний господарчий план носить по-декуди тимчасовий характер, пристосований до потреб сьогоднішнього дня, а не більш тривалого періоду. Це цілком зрозуміло, й инакше не може бути в умовах безнастанної, гострої боротьби за існування. Все, щоби врятуватися, все щоби вдержатися — ось клич, котрий панує у всіх галузях життя, в тому числі і в господарчій, розуміється.

Ілюстрацією до цього загального економічного плану в межах цілої СРСР може бути приклад хоча й би з харківським локомотиво-будівельним заводом. Українські „патріоти“, в тому числі і „ліві“, обстоють ту думку, що цей завод мусить працювати передовсім для задоволення потреб України: він мусить випродукувати мінімум потрібних для України локомотивів (валізничих), далі мінімум потрібних для України сільсько-господарських машин і тільки решту (коли б вона була) своєї продукційної сили вжити на продукцію локомотивів, то-що, потрібних для інших частин СРСР. Комуністи вважають цей план дуже добрим для нормальних, спокійних часів (після реорганізації дотеперішнього капіталістичного господарства). Тепер же, коли всі частини СРСР, СРСР Росія і Радянська Україна, мають спільних ворогів, коли упадок одної спричинився б до упадку другої, коли треба напружити всі сили в боротьбі, котра може скінчитися перемогою тільки тоді, коли буде провадитися вона спільним, об'єднаним фронтом, коли інтереси поодиноких частин мусять бути підпорядковані інтересам цілого з цілою безоглядністю, в цей час переведення зазначеного плану було би нічим іншим, як спомаганням контр-революції. Ціла сила харківського локомотиво-будівельного заводу мусить бути вжита на продукцію локомотивів для потреб цілої СРСР. Добрий транспорт їй потрібний так само, як і добре військо, щоби витримати боротьбу з ворогами.

Отже цей загально-господарчий план переводиться з усією консквентністю на цілім просторі СРСР.

Його органом на Україні в перш за все, так званий Продком (Харчовий Комітет), однак під цією скромною назвою фактично ховається самостійний український Сов. Нар. Хоз. На чолі його стоїть тов. Чубарь, давній більшовик, Українець, один з найкращих і найдосвідченіших робітників в рядах цілої комуністичної партії. Під його проводом український Продком і досяг того великого значіння і того самостійного становища, яким він користується так на Україні, як в цілій федерації. (Взагалі треба би добре з'ясувати всім, до кого це стосується і хто присягається іменем соціальної революції, що не критикою, не хитанням між революцією і контр-революцією, а працею лише, самовіддаюю, розумною працею, можна здобути довіря так на місці, як і в центрі, здобути опертя і попертя, то-б-то от-ту саму „самостійність“, само собою не в буржуазному, а в пролетарському розумінні цього слова.)

Разом з Продкомом на автономних засадах працює українська споживча кооперація. Цікаво зазначити, що радянській владі вдалося здійснити те, чого віддавна вже марно добивалися українські кооператори: сполучити в одно всеукраїнське об'єднання два найбільші центри укр. спож. кооперації: український „Дніпросоюз“ і московський „Поюр“ (союз „потребительних обществ Южной России“). Тепер це один всеукраїнський союз, на чолі котрого стоїть Укоопцентр (Укр. кооперат. центр). Кооперації відібрано закупочні функції — вони

перейшли до продовольчих органів. Натомість не тільки залишено, але й значно поширено її розподіляючі (дистрибутивні) функції: вона є одним з розподіляючих продуктів між населенням органом. Кождий громадянин мусить бути членом відповідної споживчої комуні (споживчого товариства) і тільки від неї може дістати свій „пайок“. Загальна організація кооперації лишилася та ж сама, що й була. Кожне спож. товариство (спож. комуна) цілком вільно вибирає своє правління, поодиноки товариства об'єднуються в спілки, вибирають свої виконавчі органи і т. д. аж до Укоопцентру. В останній, однак, входять і представники від державної влади (для координації роботи між кооперацією а державними органами). На чолі Укоопцентру стоїть тов. Самер, але разом з ним також на керуючому становищі працює в Укоопцентрі й голова Дніпросоюзу п. Коліух, (у. с. д.), про мниму смерть котрого з рук осоружних большевиків розголосила була недавно буржуазна преса. Голосіння укр. буржуазних груп про задушення укр. кооперації, про її насильну націоналізацію і т. п. є лише одним з багатьох їх наклепів на совітську владу. Кооперація лише з організації небагатьох більш заможних кол громадянства перетворюється на організацію загально-приступну, вона перестає бути привілеєм хоча й би й мільонів, бо починає служити десяткам мільонів. Однак, навіть ця перебудова кооперації відбувається дуже обережно. Куркулівські елементи, що позасідали головним чином на верхах кооперації, лишаються там сидіти й досі. Тільки для протидляння їхнім куркулівським тенденціям при губерніяльних комітетах К. П. (б.) У. закладено кооперативні відділи, завдання котрих ширити комуністичну свідомість поміж кооператорами і, здобуваючи серед них більшість, вибрати своїх людей, перейнятих ідеями комунізму, до керуючих органів кооперації.

Такі організації як Книгоспілка (Всеукр. Видавничий Союз) лишилися в незмінному виді і далі провадять свою діяльність.

Кредитова кооперація існує непорушною, хоча й, природно, в умовах робітничо-селянського ладу, вона поволі відмирає.

До керуючих економічним життям організацій належать в Совітській Федерації також, як відомо, і професійні робітничі союзи, котрі з боєвих організацій пролетаріату перетворилися в органи, що мають на меті організацію праці і організацію продукції. Об'єднуючим центром їх є Полуднєве Бюро Профес. Спілок з осідком в Харкові. Його компетенція поширюється трохи далі, як на територію самої лише України: разом з українськими професійними спілками воно об'єднує і професійні спілки Донщини і Кубані. Воно працює в найтіснішому контакті з Всеукраїнським Продкомом. Полуднєве бюро скликає всеукраїнські з'їзди і конференції профес. спілок. Остання така всеукраїнська нарада відбулася 15. вереся в Харкові.

Аграрна політика совітської влади викликає найбільше нарікань з боку різних „критиків“. І українські комуністичні „незалежники“ і німецькі соціал-демократичні „незалежники“ — всі вони закидають совітській владі „несоціалістичність“ її заходів на селі. Справді, в них нема нічого по суті соціалістичного чи то комуністичного.

Справді, радянські господарства здебільшого скасовано: залишено їх більше, як „досвідні господарства“ („досвідні поля“) з прокатними станціями, залишено також подекуди землю цукровим заводам (націоналізованим). Решту ж землі, то-б-то майже всю землю, поділено по-між селянами. (З 15 мільйонів десятин тільки коло 1 міль. залишено для заводів і радянських господарств). Треба було довершити на селі буржуазну революцію, то-б-то знищити до решти всі пережитки феодалного ладу, панщизняних відносин. На розпочаті було спроби усупільнення сільського господарства (радянські господарства) сільська біднота дивилася, як на свого рода державно-комуністичну панщизну. Треба було і сільську голоту наділити землею на засадах індивідуального користування, тим більше, що безконечна горожанська війна на Україні не давала змоги налагодити як слід радянські господарства (до котрих було притягнуто сільську бідноту), позбавивши їх майже цілком реманенту і робочої худоби. На ґрунті довершеної на селі буржуазної революції прийшло до другого завдання: до завдання розслоїти село, розвинути в ньому класову боротьбу, зломити опір сільської буржуазії. В ці часи в українському селі відбувається те, що відбулося вже в місті: процес руйнування, ломки — зламання ворожої радянському ладові сили сільських буржуїв-куркулів. Аж відтак приїде час і на комуністичне будівництво на селі.

В цілях кращого пізнання завдань радянської влади на селі, в цілях нейтралізації ворожих їй впливів, в цілях як найкращого вияву класових протиріччя поміж самим селянством, радянська влада почала тепер скликати повітові, губерніяльні і краєві селянські зїзди та конференції, закликаючи на них всіх селян без ріжниць чи то партійної приналежності.

З другого боку замість давищих „комбідів“ (комітетів бідноти) заводиться тепер на селах „комнезаможі“ (комітети незможних селян). В них організуються селяне, що мають не більше, як 5 десятин землі. Ці селяне (що мають менше як 5 дес.) вільні від хлібної повинности. Комнезаможі слідкують за правильним розподіленням землі, примушують куркулів давати в користування свій реманент, худобу тим селянам, що їх не мають, доглядають за справедливим поділом доставлених з міста фабрикатів і, нарешті, стежать за точним виконанням багатшими селянами (що мають понад 5 десятин) хлібної повинности. Отже комнезаможі є органом і базою радянської влади на селі, хоча й вони не є організаторами комуністичного господарства, а лише органами боротьби з капіталістичним ладом.

Однак, треба ще раз зазначити, що радянські господарства не зникли цілком, лише завданням їх на разі стало не стільки безпосереднє комуністичне будівництво на селі, скільки комуністична агітація не тільки словом, але й ділом, практикою. Поруч з ними починають ширитися й селянські артілі — то-б-то не злиття поодиноких селянських господарств в одно, як при комуні, а лише кооперація поодиноких індивідуальних господарств. Проте, подекуди вже тепер встають і комуні, як цілком добровільні організації, вже на ґрунті досвіду, що спільне господарство можна краще провадити, як індивідуальне.

По містах і містечках (по ярмарках, базарах) закладаються так звані „селянські дома“— звичайно кращі будинки в місті, де селянин може дістати теплу хату, харч розумну розвагу і комуністичну літературу.

До речі, що до так званого „грабіжу“ українського села і України. Взагалі тов. Мануїльський рішуче твердить, що на Україну було більше превезено різних товарів з Московщини, ніж вивезено туди (таксамо, між иньшим, як колись було і з Німцями).

Між иньшим торік з радянських господарств було зібрано коло 40 мільонів пудів хліба, що дало би змогу дати кожному громадянину в місті один фунт хліба денно. Однак з ласки Денікіна і Петлюри всі ці запаси загинули.

Українська армія — як особна одиниця, існувала перед Денікінською навалюю під командою тов. Антонова-Овсієнка, на чолі військового комісаріату стояв тов. Подвойський. Однак брак відповідних, комуністично свідомих, кадрів, брак червоних укр. старшин, спричинився до того, що боева сила укр. армії була слаба, в армії ширився нелад, дезертирство і т. п. І-го червня минулого року Всеукр. Виконавчий Комітет постановив об'єднати укр. червону армію з російською. Від тоді окремої укр. армії не існує. Однак, з одного боку, існує, як вже було згадано, військовий відділ при Раді Народних Комісарів Укр. Соц. Рад. Респ., котрий підпорядковується Реввоен-Советові цілої Федерації, з другого боку, робляться радянською владою заходи, щоби створити згадані кадри для українських червоних полків. Це, між иньшим, свідчить оскільки брехливі нарікання певних українських кол., нібито совітська влада думає вдержатися на Україні тільки за допомогою російських „окупаційних“ військ. Цікаво також зазначити, що якраз так зненавиджений укр. патріотами тов. Троцький був одним з тих, що піднесли питання про утворення укр. червоних кадрів. В цілі створення цих червоних українських кадрів і укр. червоного старшинства на Україні заложено кілька військових шкіл з українською викладовою мовою, розуміється. Найкраща з таких шкіл — харківська військова школа*) — найкраща не тільки на Україні, але й в цілій Федеративній Республіці. Як такий — висловив їй нещодавно свою подяку тов. Троцький, делегація II-го Конгресу III-го Інтернаціоналу склала їй своє привітання. На чолі цієї харківської військової школи стоїть тов. Сологуб, комуніст, Українець (бувний „боротьбист“).

Утворюється тепер також червона укр. дивізія. З добровільних військових укр. формацій треба згадати червоних козаків (билися, переважно, під командою Буденного).

Що-до національно-культурних справ, то тут, як відомо, навіть українські „патріоти“ нічого не можуть закинути радянській владі. Українська культура має повну волю свого розвитку і тішиться як найбільшою піддержкою радянського правительства. На

*) Має всі відділи військової справи: артилерію, піхоту, кавалерію і т. д.

чолі нар. комісаріату освіти стоїть Українець тов. Гринько. Там же працює багато знаних комуністів-Українців. На чолі Всеукраїнського Державного Видавництва („Всевидат“) стоять комуністи-Українці Касяненко (Ларик) і Еланський (Блакитний).

Відбувається так звана „українізація“ урядових установ. Для урядників заложено курси українознавства. Багато навіть урядників-Москалів навчилися говорити і писати по українському.

Українська мова дійсно стає знаряддям комуністичного освідчення українських мас.

Духова відчуженність села від міста, оскільки причиною її була різна мова, поволі стирається: іменно під совітською владою міста починають українізуватися.

Політичні партії. Керуючою є, як відомо, Комуністична Партія (большевиків) України. Вона утворилася з старої К. П. (б.) У. і з Української Комуністичної Партії, котра своєю дорогою склалася була з українських лівих е-р-ів „боротьбистів“ (велика партія сільської бідноти) і лівих у. с.-д. незалежників. Між иньшим, провідники цієї Укр. Ком. Партії тт. Шумський і Еланський зайняли визначне становище і в теперішній К. П. (б.) У. К. П. б. У. входить, як особна одиниця, до Комуністичного (III) Інтернаціоналу, однак в своїй діяльності підпорядковується також безпосереднє Центральному Комітетові Рос. Ком. Партії. Такий тісний зв'язок з Р. К. П. вимагається кінцевою потребою одноцільної, одностайної, як найбільше скоординованої акції всіх комуністичних сил на просторах Совітської Федерації. До того ж на чолі Р. К. П. стоять люди котрі по справедливості вважаються провідниками цілого всесвітнього пролетаріату. Справа революції на Україні тільки виграє від того, що на її розвиток мають рішучий вплив такі умі, як Ленін, Троцький, Бухарін та иньші . . .

В партії панує залізна мілітарна дисципліна, котрій мусять підпорядковуватися всі члени партії, не виключаючи й найвідповідальніших її робітників.

Ціла партія стоїть на становищі як найтіснішого зв'язку (а не повного злиття) з Совітською Росією і вважає потрібним в інтересах розвитку революції існування особливої Української Радянської Республіки.

В К. П. (б.) У., котра в значній своїй частині об'єднує зрусифікований міський пролетаріат, відбувається також до певної міри процес українізації. Між иньшим, партійні (членські) книжки видруковано українською мовою.

Партія видає укр. мовою щоденну часопись „Вільшовик“ і „Комуніст“ укр. і рос. мовою. Багато місцевих часописей виходять по українськи.

Крім Ком. П. (больш.) Укр., легально існує, як радянська партія, ще й Українська Комуністична Партія (не змішувати з УКП, що зілялася з К. П. (б.) У.), бувші (праві) незалежні с.-д. Цю партію не прийнято до III Інтернаціоналу, однак на недавньому конгресі III Інтернаціоналу вона мала свого представника з правом дорадчого

голосу. Укр. Ком. П. не позбулася ще буржуазної „самостійницької“ ідеології, а в своєму складі нараховує ще багато напівпетлюрівських елементів. Роскладання „петлюрівщини“ — ось в чому її позитивне значіння. Але до свідомої творчої участі в комуністичному будівництві ця партія ще не доросла.

Існують ще й укр. с-р (центристи), але ця партія ще більше як У. К. П. пересягнута дрібно-буржуазними забобонами, а часами й просто-таки петлюрівськими елементами... У с-д., меньшевики і т. д. і т. д. — це просто такі маленькі групки, що про них не варто й згадувати.

* * *

На закінчення нашої розмови мій торкнулися питання про значіння польсько-большевицького миру. Який він прикрий не єсть, для совітської влади це, звичайно, тільки один з епізодів в героїчній боротьбі пролетаріату за своє визволення. І коли польсько-шляхецькі делегати врочисто підписували цей мир золотим пером в знак його вікопомного історичного значіння, — російсько-українські совітські делегати підписали його звичайним пером, як звичайний квит, котрий мусів виставити світовій буржуазії революційний пролетаріат в часі свого хвилевого ослаблення, а котрий так само піде до коша історії, як і багато пньших річей в цім дійсно величнім моменті останнього поразунку зі старим світом.

Отже і радянська Україна не робить собі жадних ілюзій з факту визнання її шляхецькою Польщею. Визнання її працюючими масами України, працюючими масами цілого світа — ось в чому її сила, гордість і вітха.

Однак варто зазначити, що іменно Радянська Україна перша добилася свого визнання з боку цього форпосту Антанти — Польщі. І то не з ласки, а з примусу. Саме через те, що вона є робітничо-селянською Україною, а не Україною мерзенних льокаїв світового капіталу, ним самим погорджуваних, не Україною Петлюр, Левецьких, Петрушевичів...

* * *

Примітка редакції.

Подаючи з журналістичного обов'язку повний документ, який уявляє великий інтерес, як вислів поглядів пануючої на Україні партії на становище України, ми не будемо докладніше зупинятись на всіх деталях його. Погляди т. т. Варана і Мануїльського видаються нам занадто офіційно-оптимістичними і не цілком відповідають ниньшим відомостям, що походять з наших партійних джерел.

Ми хочемо спинитись тут лише на одній справі — правно-державному становищі України. В повідомленню т. Мануїльського, яке, очевидно, призначене для українських закордонних революційних сил,

багато місця уділено тому, щоб довести, що „Україна є самостійною радянською республікою в федеративнім союзі з російською совітською республікою“ при чім додано, що „самостійність цю треба розуміти в пролетарському, а не буржуазному смислі слова“.

Наша партія саме й виставляє це гасло — самостійності України, трудового українського народу, та ж „самостійність“, яку малює нам т. Мануїльський, нас рішучо не задовольняє.

Справа ясна, що під самостійністю трудового українського народу (пролетаріату і трудового селянства) не можна розуміти жадного иньшого політичного ладу, як такий, при котрім сам трудовий народ порядкував би своїм життям.

Ми переконані, що він це міг би здійснювати тільки через свої ради, тому й виставляємо гасло радянського ладу. На наш погляд, соціальна революція на Україні тоді тільки й буде міцною, коли вона буде базуватись на широких верствах українського трудового народу, яким в подавляючій масі єсть трудове селянство.

Тому що всього цього тепер на Україні нема і що відсутність цього єсть наслідком політики партії большевиків, ми ставимось критично і до цієї політики і до тої ідеології, що таку політику породила.

Політичні форми — це єсть лише одежа економічної суті. А поскільки економічна політика большевиків єсть глибоко-централістичною, то, очевидно, цей самий централізм мусить бути і в політичних формах. І скільки б т. Мануїльський нам не говорив про те, що Україна — самостійна республіка рад, але того не потверджують факти, які свідчать, що український трудовий народ не має економічної самостійності. Приклад харківського паровозо-будівельного заводу — це скорше жарт, ніж серйозний аргумент. Зате иньші приклади, наведені т. Мануїльським, а в першу чергу посилка на резолюції ІХ З'їзду Рос. Ком. П., дуже важні в цім смислі, але вони не на користь [твердженням т. Мануїльського. Вони вказують лише на стремління поліпшити централізований господарський апарат, а не замінити його хоч би федералістичним.

Відсутність українського совнархозу, всеукраїнського центрального союзу професійних спілок, які приймають активну участь в організації продукції — все це й означає позбавлення українського трудового народу можливости порядкувати своїм господарським життям. Все це сконцентровано в Москві. Там не тільки виробляються пляни гармонізації продукційних сил цілої совітської федерації, але звідти й управляється і розпоряджається. В тих плянах Україна не фігурує, як суцільна господарська одиниця, а навпаки — її живе економічне тіло розірвано і части віднесено до різних господарських „районів“ єдиної совітської Росії.

Розуміється, що при такім стані річей мусіла зникнути й т. з. „катеринославська точка погляду“, яка існувала у російських большевиків. Вона могла держатись лише доти, доки серед большевиків

існувало припущення, що Україна може бути справді самостійною. Коли ж ця „небезпека“ зникла, коли стало видно, що в українську самостійність можна вложити що вгодно, то й зникла сама „точка погляду“.

Дуже важним фактом єть становище К. П. б. У., яка єть часткою Рос. Ком. П. Воно найбільш яскраво характеризує становище України супроти Росії, бо вказує не на самостійність, а на окупацію України політичними російськими силами (політичною російською партією). Місцеві ж революційні радянські політичні партії — наша партія і Укр. Ком. Партія — з тих чи иньших причин, але відсунуто від революційної роботи, а то і переслідувано. Відповідно до цього не створено і озброєної сили українського народу, а береться рекрута для армії російської республіки. Аргумент т. Мануїльського — недостача кадрів — наївний, бо всім відомо, що основний кадр — це підстаршини, яких Україна давала майже 75 % ще для царської Росії, а старшин з українського ж трудового народу за 3 роки можна було підготувати для величезної армії.

А наслідком такої окупаційної політики єть відсутність місцевих українських революційних гнізд, радянсько-республіканських традицій. Досить окупаційній владі з своїм адміністраційним апаратом покинути українську територію, як Україна зостається „в первобитном состоянні“. Народ починає неорганізовану боротьбу з реакційним наїздом, не звязуючи її з гаслом радянського правительства. Досвіду маємо досить: Денікін, Врангель. А коли українські радянські партії опановують рух і органіають його під прапором самостійної української радянської республіки (боротьба в 1919 р.), то приходять російські большевики, висувають К. П. б. У. і через неї провадять свою політику, позбавляючи Україну самостійности.

Цього вчить нас бувальщина. Самостійности нема.

ПАМ'ЯТИ ПОГИБЛИХ ТОВАРИШІВ.

Гнат Михайличенко (1890—1919.)

Згинув в ніч з 20 на 21 листопада 1919, замордований денікінськими жандармами в київській „охранці“.

Народився Гнат Михайличенко в м. Миропіллі на Курщині, в сфері української колонізації (недалеко від м. Сум). Був сином селянина і першу освіту здобув в своїй містечковій двохкласовій школі.

По скінченню її в 1907 вступив до фельдшерської школи в Курському, але в 1909 покинув її і вступив до середньої сільсько-господарської школи в Деркачах (10 верст від Харькова).

В цій школі з давніх давен міцно сиділа традиція революційного українського народництва, що, як негасимий священний вогонь,

підтримувалась ентузіастичною молоддю, передавалася, як заповіт, одним поколінням другому і давала все нові революційні сили, нових молодих бойців в лави українського революційного соціалізму. В більшості своїй селянські діти, невідривно зв'язані з українським селом, з його горем і бідом, живучи його життям і його надіями, деркачівська молодь ніколи не захоплювалася по-над міру українофільським романтизмом, не була націоналістичною. Свідома своєї національності, готовлячись до боротьби за національні і політичні права свого народу, вона не відчувала своєї національності, як здорова людина не відчуває свого здоров'я. Її не доводилось переконувати і доводити, що вона — українська. Це було самозрозуміле. Тому її гурток скоро давав національну освіту своїм членам. вони скоро приймали і засвоювали національно-політичні гасла українські, а зате пильну увагу звертали на соціально-економічний бік проблеми і в більшій степені, ніж молодь інших шкіл, виробляли в собі елементи соціального світогляду, майже без виключення соціалістичного і в більшості соціалістично-революційного.

Активну і визначну роль в цій гурті грав і покійний т. Михайличенко.

Деркачівської школи скінчити йому не вдалось. За „революційний образ мышлення“ його виключають зі школи, і він їде до Москви, щоб в тамтешній сільськ.-госп. школі продовжувати свою освіту. Там-таки, в Москві він слухає лекції в університеті ім. Шанявського. Але приходять війна, і Гн. Михайличенка мобілізують.

Не стерпіла душа покійного! Не міг він приймати участі в тім, з чим боровся! Він кидає військо, пробірається до Харкова, де живе нелегально і веде революційну роботу.

Впадає в руки царської охоранки і, після суду і каторжної тюрми, опиняється в Сібіру на засланні.

Революція звільняє його. Він знов в Харкові, знов з товаришами в У. П. С.-Р., знов коло живого діла — на сей раз без кошлішніх перешкод.

Харківська організація У. П. С.-Р. була ядром т. в. „лівобережців“ в нашій партії, якої ліве крило вони займали. На IV партійнім з'їзді в 1918. р. прийшло, як відомо, до розколу в партії. Ліва група, до якої належав і т. Михайличенко, утворила скоро спільно з лівим крилом незалежних у. с.-д українську комуністичну партію (боротьбистів), яка керувала героїчною боротьбою українського трудового селянства з навалом Денікіна. Денікінські банди зайняли Київ. Радянське укр. правительство, членом котрого був і Покійний, покинуло це місто. Т. Михайличенко лишився і тут впав до рук звірів з реставрованої охоранки, які й замучили його разом з двома иньшими товаришами — К. Ковалівою і В. Чумаком.

Т. Михайличенко був не тільки визначною інтелектуальною силою в У. П. С.-Р., не тільки одним з її ідеологів, безстрашним революціонером, першорядним бойцем революційної армії з залізною незламною волею і непохитним стремлінням до перемоги.

Поруч мов з криці вилятим духом революціонера в нім жила чутлива і ніжна душа поета.

В краснім письменстві виступав Покійний під псевдонімом Ігнатія Михайлича. Умови політичної роботи не сприяли розвитку літературного хисту Михайличенка. Багато працював він, залишившись в Кліві після виходу з нього радянського правительства, але всі його папери згинули підчас арешту. Лпшив він нам кілька коротеньких ліричних пес, друківаних в збірникові „Червоний Вінок“ та журналах „Музагер“ і „Мистецтво“. Одна з них „Повія“ має підзаголовок: З циклю „Місто“, що вказує, що Покійний мав замір звязати свої мініатюри в ширші циклі. Ненадрукованою лишилась і його більша лірична песа, написана на зразок сімфоній Андрея Белого. Щирі й шляхетні його мініатюри свідчать про те, що ми мали перед собою безсумнівну виразно закреслену літературну індивідуальність, і його смерть — це втрата для українського красного письменства, якому Покійний обцяв багато дати.

Земля Тобі пером, вірний сине своего народу і мучениче за його щастя . . .

Мик. Чечель.

ХРОНІКА.

З нагоди двадцятипятиліття смерті Мих. Драгоманова закордонна делегація УПСР. вважала потрібним вияснити українському громадянству роль і значіння покійного в розвою національної й соціальної свідомости українського трудового народу. Рішено було присвятити йому останній випуск свого орґану за юбілейний рік (ч. 5). В Празі 12 листопада Українським Соціольничним Інститутом і Празькою групою УПСР. організовано памяткове засідання — урядженням його займався комітет під проводом секретаря делегації т. Ол. Жуковського. Невважаючи на нарочиті заходи ріжних реакційних українських сфер, щоб стероризувати і відтягнути від участі в сій „соціалістичній маніфестації“ молодіж і козаків, засідання пройшло гідно і святочно. В гарній салі „Обецного Дому“ (палати пражської міської громади) зявились віддати честь предтечі української революції члени місій Укр. Нар. Республіки, Західньо-Української Республіки, Совітської Росії, кубанська українська делегація, представники Ц. К. рос. п. соц.-револ., укр. соціалістичних партій, чеських наукових інституцій — університету й академії наук. З рефератами виступили — від У. Соц. Інституту т. М. Грушевський і від пражської групи у. с.-р. т. М. Шаповал — про сі реферати дають понятє надруковані в сім випуску їх статі. Від імені української жіночої громади виступила з кривітним словом пані І. Рожанківська, від академічної молодіжи т. Харусь. Реферати її привіт викликали велике заінтересованне серед неукраїнських гостей (в рефераті своїм т. М. Грушевський спеціально спинивсь і на відношенню М. Драгоманова до славянських взаємовідносин і на відносинах до нього славянських кругів).

На урядженнях в Відні 12 грудья союзом укр. журналістів і письменників, У. Соц. Інститутом і акад. товариством „Січ“ памятнім зібранню від У. С. Інституту виступив з рефератом т. Грушевський, а з привітальним словом від робітничого товариства „Єдність“ т. Пірїг.

* * *

Ідучи на зустріч бажанням укр. робітників і молодіжи Український Соціол. Інститут постановив організувати в місяцях січні, лютім і березні 1921 р. серію викладів з соціальних наук. Будуть читатися: т. М. Грушевський „По-

чатки суспільності, або ґенетична соціологія“, т. М. Шрагом: „Держава і державне право в минулому і нариси державного права в соціалістичній будучині“, т. В. Старосолоським: „Теорія нації“, т. Д. Антоновичом: „Соціалні підстави розвитку мистецтва.“, т. М. Чечелем: „Кріза капіталізму“, т. М. Шаповалом: „Нове господарство“, т. В. Мазуренком: „Будова соціалістичного господарства“, т. І. Штефаном: „Кооперація і соціалізм.“ т. П. Христюком: „Історія української революції.“ Записи слухачів (безплатно) відкрилися в грудні.

* * *

29. листопада с. р. на урядженім віденським академічним товариством „Січ“ зібранню т. Мик. Шраг виступав з рефератом на тему: „національно-політичний програм У. П. С.-Р.“ Після реферату відбулася жвава дискусія.

* * *

5. грудня в віденським українським робітничим товаристві „Єдність“ тов. Ів. Штефан виступав з рефератом на тему: „Кооперація і соціалізм і ролі української кооперації в революції“.

* * *

Тов. Павло Христюк закінчує свою працю: „Розвідки і матеріали до історії української революції.“ Праця обіймає революційні події 1917—1920 рр., матиме до 30 аркушів друку, поділена на 3 томи і буде видана накладом Українського Соціологічного Інституту. Перший том вже надруковано, і в перших числах січня 1921 р. він появиться в продажу.

* * *

Накладом Закард. Делс. У. П. С.-Р. друкується праця тов. Мик. Шаповала: „Революційний соціалізм на Україні“. Книга матиме біля 15 аркушів друку.

* * *

Український Соціологічний Інститут в серії міжнародній випустив коротку історію України на французькій мові (Abrégé de l'histoire de l'Ukraine, ст. VIII і 156) і випускає сими днями антологію українського письменства, включно до смерті Шевченка (Anthologie de la littérature ukrainienne).

Можна набувати „Борітеся-Поборете!“ в книгарні
Goldschmidt, Wien, I., Wollzeile 11
а також замовляти в редакції і Секр. Зак. Дел.

Зміст ч. 1. „Борітеся-Поборете!“

Мих. Грушевський. — Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання.
Факти та документи. — Резолюції I, II та III конференцій У. П. С.-Р. за кордоном.

Зміст ч. 2. „Борітеся-Поборете!“

Мих. Грушевський. — Між Москвою й Варшавою.
Мик. Шраг. — Слова й діла соціалістів в національній справі.
Мик. Чечель. — Чому припинив своє існування революційно-радянський блок?
Факти та документи. — До розв'язання революц.-рад. блоку (переписка між закордонними групами У. П. С.-Р. і У. К. П.). Україна і Польща в їх економічних взаємовідносинах (стаття О. М.).
Пам'яті погибших товаришів. — К. Корж.

Зміст ч. 3. „Борітеся-Поборете!“

Мик. Шаповал. — Соціалістична революція, Росія й Україна.
Мик. Шраг. — До ревізії нашого партійного програму.
Мих. Грушевський. — В першій делегації Укр. Парт. Соц.-Рев.
Факти та документи. — Відношення У. П. С.-Р. до мирових переговорів в Рві.
Пам'яті погибших товаришів. — М. Євшан.

Зміст ч. 4. „Борітеся-Поборете!“

Мих. Грушевський. — На село! ст. 1.
Мик. Чечель. — Промисловість на українському селі, ст. 21.
Мик. Шраг. — Відродження Закорд. Групи Української Комуністичної Партії, ст. 39.
П. Христюк. — Українська дрібна буржуазія в українській революції, ст. 43.
Факти та документи. — Записка Закорд. Делегації У. П. С.-Р. для провідників Рос. Ком. Партії про відносини України і Східної Росії, ст. 59.
Пам'яті погибших товаришів. — Дмитро Одріна, ст. 63.

В місяці січні 1921 р. вийде ч. 6 „Борітеся-Поборете!“

Зміст: Проект програми У. П. С.-Р.

Друкарня: J. N. Verney
Wien, IX, Canisiusgasse Nr. 8-10.